

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÛ SAÎD EL-HÂDİMÎ'NİN *MECÂMIU'L-HAKÂİK*
ADLI ESERİNDEKİ KAVÂİD-İ KÜLLİYE'NİN İSLÂM
HUKUKU'NUN TEMEL KAİDELERİ İÇİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin AZAK

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslami Bilimler
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Faruk BEŞER

ŞUBAT - 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**EBÛ SAÎD EL-HÂDİMÎ'NİN *MECÂMIU'L-HAKÂİK*
ADLI ESERİNDEKİ KAVÂİD-İ KÜLLİYE'NİN İSLÂM
HUKUKU'NUN TEMEL KAİDELERİ İÇİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin AZAK

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslami Bilimler
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku**

Bu tez 18/02/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Faruk BEŞER

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof.Dr. H. Mehmet GÜNAY Yrd.Doç.Dr. Serdar ÖZDEMİR

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Necmettin AZAK
Şubat - 2010

ÖNSÖZ

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin, *Mecâmiu'l-hakâik* adlı usûl-i fıkıh kitabının son hatimesinde yer alan 154 adet kavâid-i külliye'nin İslâm Hukuku'nun temel/genel kaideleri içindeki yeri ve önemi konusu, Mecelle ile başlayan kanunlaştırma hareketinden sonra daha da önem kazanmış ve bu alanda ülkemizde yeterince çalışma yapılmadığından üzerinde durulmaya değer görülmüştür.

Geniş bir coğrafyada asırlarca hüküm süren İslâm Hukuku'nun bırakmış olduğu zengin fikhî miras, gelişen modern dönem içerisinde kanunlaştırma hareketinin bir sonucu olarak oluşturulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin en önemli kaynaklarının başında kabul edilen Hâdimî'ye ait olan *Mecâmiu'l-hakâik*'in ne kadar etkili olduğunun araştırılması ve Hâdimî'den önceki süreçte oluşan kâidelerin gelişim aşamalarının analiz edilmek istenmesi böyle bir çalışma içerisine bizleri sevketmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Faruk BEŞER'e teşekkürlerimi en içten saygı ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma özellikle Mehmet SAVAŞ hocama minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Tezimin şekil ve içerik olarak oluşmasına katkıda bulunan değerli arkadaşım Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN'a, tashih ve redaksiyon hususunda yardımlarını esirgemeyen Dr. Necdet YILMAZ ve Dr. Ayhan HİRA'ya, sürekli teşviklerini esirgemeyen İbrahim CÜCÜK hocama teşekkür ederim.

Necmettin AZAK
Şubat 2010 / İstanbul

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: EBÛ SAİD EL-HÂDİMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ

ŞAHSİYETİ	6
1.1. Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı	6
1.1.1 Hâdimî'nin Adı ve Nesebi	7
1.1.2 Hâdimî'nin Doğum Yeri ve Tarihi	8
1.1.3 Hâdimî'nin Ailesi	8
1.1.4 Hâdimî'nin Tahsil Hayatı ve Hocaları	9
1.1.5 Hâdimî'nin Medresesi	10
1.1.6 Hâdimî'nin Vefatı	11
1.2. Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Eserleri	11
1.2.1 Arap Dili ve Edebiyatı	12
1.2.2 Mantık	13
1.2.3 Şiir	13
1.2.4 Kelâm/Akâid	13
1.2.5 Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	14
1.2.6 Tasavvuf	15
1.2.7 Kur'an/Tefsir	17
1.2.8 Hadis	18
1.3. Ebû Saîd el-Hâdimî'nin İlmî Şahsiyeti	18

BÖLÜM 2: KAVÂİD'İN FIKIH LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

2.1. Kavâid ile İlgili Kavramlar ve Kâidelerin Sınıflandırılması	21
2.1.1 Kâide	21
2.1.2 Dâbit	23
2.1.3 Furûk	24
2.1.4 Eşbâh ve Nezâir	25
2.1.5 Usûl-i Fıkıh Kâidesi	26
2.1.6 Nazariye	28
2.2 Kâidelerin Sınıflandırılması	28
2.2.1 Menşei Açısından Kâideler	28

2.2.1.1 Şer'î Nass Olan Kâideler.....	28
2.2.1.2 Şer'î Nass'tan İstinbat Edilen Kâideler.....	29
2.2.1.3 İctihâd-i İstinbat Olan Kâideler.....	29
2.2.2 Kapsam Açısından Kâideler.....	29
2.2.2.1 Kübrâ Olan Küllî Kâideler.....	29
2.2.2.2 Suğrâ Olan Küllî Kâideler.....	30
2.2.2.3 Sağır Olan Kâideler.....	31
2.2.3 İttifak-İhtilaf Açısından Kâideler.....	31
2.2.3.1 İttifak Edilen Kâideler.....	31
2.2.3.2 İhtilaf Edilen Kâideler.....	32
2.2.4 Asıl-Fer Açısından Kâideler.....	33
2.3 Kavâid-i Külliye'nin Fıkıhtaki Yeri ve Önemi.....	34
2.4 Hâdimî'ye Kadar Oluşan Literatür ve Özellikleri.....	35
2.4.1 Fıkhın Tedvininden Önceki Zamanda Kâidelerin Oluşumu.....	36
2.4.1.1 Kur'an-ı Kerim'de Geçen Bazı Ayetler.....	36
2.4.1.2 Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Rivâyet Edilen Bazı Hadisler.....	37
2.4.1.3 Bazı Sahabîlerden Rivayet Edilen Sözler.....	38
2.4.1.4 Tâbiûn ve Sonrası Dönemde Rivayet Edilen Sözler.....	39
2.4.2 Fıkhın Tedvin Merhalesindeki Zamanda Kâidelerin Oluşumu.....	41
2.4.2.1 Zeyd b. Ali (v. 122/739).....	41
2.4.2.2 Ebû Yusuf (v. 182/798).....	41
2.4.2.3 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. 189/804).....	41
2.4.2.4 İmam Mâlik (v. 179/795).....	41
2.4.2.5 İmam Şâfiî (v. 204/819).....	42
2.4.2.6 Ahmed b. Hanbel(v. 241/855).....	42
2.4.3 Kâidelerin Tedvin Edilmeye Başlanması.....	42
2.4.3.1 IV. ve VI. Asırlardaki Oluşumu ve Sınıflandırılması.....	42
2.4.3.2 VII – X. Asırlardaki Oluşumu ve Sınıflandırılması.....	46
BÖLÜM 3 : Hâdimî'nin Kavâid-i Külliye Literatüründeki Yeri ve Önemi.....	61
3.1 Ebû Saîd el-Hâdimî'nin <i>Mecâmiu'l-hakâik</i> Adlı Eseri.....	61
3.2 <i>Mecâmiu'l-hakâik</i> 'te Geçen Kâideler.....	63
3.3 Hâdimî'nin Kâidelerinin Özelliği.....	82
3.4 Hâdimî'nin Kâidelerinin Kaynağı.....	84
3.5 Kendisinden Önceki Müelliflerle Mukayese.....	88
3.5.1 İbn Nüceym'in (v. 970/1562) <i>Eşbâh ve 'n-nezâir</i> 'i İle Karşılaştırma.....	88
3.5.2 Süyûtî'nin (v. 911/1505) <i>Eşbâh ve 'n-nezâir</i> 'i İle Karşılaştırma.....	91
3.5.3 İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1392) <i>Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid</i> 'i İle Karşılaştırma.....	92

3.5.4 Bedreddîn ez-Zerkeşi'nin (v. 793/1390) <i>el-Mensûr fi'l-kavâid</i> 'i İle Karşılaştırma	93
3.5.5 Burhaneddin el-Merginânî'nin (511/1117) <i>el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l- mübtedi</i> 'i İle Karşılaştırma.....	94
3.5.6 Kâsânî'nin (v. 587/1191) <i>Bedâyiü 's-sanâyi' fi tertîbi 'ş-şerâyi</i> 'i İle Karşılaştırma.. ..	95
3.5.7 Serahsî'nin (v. 483/1090) <i>Kitâbü 'l-Mebsût</i> 'u İle Karşılaştırma	96
3.5.8 Usûl kitaplarıyla (Usûl-i Serahsî, Usûl-i Pezdevî, Telvîh) Karşılaştırılma	98
3.5.9 Hâdimî'nin Kendisine Ait Oluşturmuş Olduğu Kâideler.....	99
3.6 Kendisinden Sonra Bu Alanda Çalışma Yapanlara Tesiri	101
3.6.1 Mecelle'nin Hâdimî'den Aldığı Kaideler	102
SONUÇ VE ÖNERİLER	106
KAYNAKLAR	118
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMALAR

- AÜSBE** : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİF : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b. : İbn, bin (oğul)
bk. : Bakınız
DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : Hicri
k. : Kâide
Ktp. : Kütüphanesi
md. : Madde
MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Nşr. : Neşreden
r.a. : Radıyallâhu anh
s. : Sayfa
s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
SÜİFD : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
thk. : Tahkik
ts. : Tarihsiz
v. : Vefat Tarihi
v.b. : Ve benzeri
vr. : Varak

TABLO LİSTESİ

TABLO-1	: <i>Mecâmiu'l-hakâik</i> 'teki kâidelerin alfabetik sıraya göre analizi.....	111
TABLO-2	: <i>Mecâmiu'l-hakâik</i> 'teki kâidelerin elyazma ve matbu' örnekleri.....	112
TABLO-3	: Hâdimî'nin kitabında geçen kâidelerin, kaynaklarında %'lik bulunma oranı	114
TABLO-4	: Hâdimî'nin kitabında geçen kâidelerin, kaynaklarında adet olarak bulunması.....	114
TABLO-5	: Hâdimî'deki kâidelerin, ilk kaynaklarında %'lik bulunma oranı.....	115
TABLO-6	: Hâdimî'deki kâidelerin ilk oluşum yerleri	115
TABLO-7	: Hâdimî'nin kâidelerinin Eşbâh ve Kavâid, Furû ve Usûl Kitaplarıyla mukayesi etmesi	116
TABLO-8	: Hâdimî'nin Eşbâh, Kavâid, Furû ve Usûl Kitaplarından istifade etme oranı.....	116
TABLO-9	: Mecelle'de geçen Hâdimî'deki kâidelerin sayısı.....	117
TABLO-10	: Mecelle'de geçen Hâdimî'deki kâidelerin %'lik oranı.....	117

Tezin Başlığı : Ebû Saîd El-Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-Hakâik* Adlı Eserindeki Kavâid-i Külliye'nin İslâm Hukuku'nun Temel Kâideleri İçindeki Yeri Ve Önemi**Tezin Yazarı:** Necmettin AZAK**Danışman:** Prof. Dr. Faruk BEŞER**Kabul Tarihi:** 18/02/2010**Sayfa Sayısı:** VII (ön kısım) + 125 (tez)**Anabilim Dalı:** Temel İslâmi Bilimler**Bilim Dalı:** İslâm Hukuku

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-Hakâik* adlı usûl-i fıkha ait eserinin son kısmında yer alan 154 adet kavâid-i külliye'nin, İslam hukuku literatürü içindeki yeri ve önemi ortaya konulmak istenmiştir. Bunun için fikhın tedvin dönemi öncesinden başlayan kavâid-i külliye'nin zaman içerisinde gelişmesi ve ilerlemesiyle oluşan kavâid mirasının son noktası olan Mecelle'ye etkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için Hâdimî'ye kadar oluşan kavâid literatürünün genel olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple kavâid alanında yazılan kitaplar (Eşbâh, Kavâid, furûk, Fevâid...) ile furû fıkıh kitapları (özellikle Hanefî fıkıh kitapları olan Meksûr, Bedâ'î, Hidâye) ve usûl-i fıkıh kitapları (Serahsî ve Pezdevî'nin usûl'ü ile Taftazânî'nin Telvîh'i) içerisinde yer alan kâideler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kavâid ilminin doğuşu, gelişmesi ve bu alanda eser yazarlar hakkında sistematik bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Hâdimî kâidelerini yazarken kendisinden önce hangi müelliflerden ne oranda faydalanmıştır? Hâdimî kavâid literatürüne ne kadar kâide kazandırmıştır? Kavâid yazarları kendilerinden öncekilerden ne kadar kâide almış ve kendisi buna ne kadar ilave yapmıştır? Mecelle hazırlanırken Hâdimî'den ne kadar istifade edilmiştir? Bunlar bizim için merak konusu olmuştur. Bu sorulara cevap ararken literatürdeki kavâidler bilgisayar ortamına aktarılmış, tarihsel gelişim sırasına göre gruplamalar yapılmış, Hâdimî'nin kâideleri ile karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar İbn Nüceym, Süyûtî, İbn Receb el-Hanbelî, Bedreddin ez-Zerkeşî, Tacuddin es-Subkî, Hidâye, Bedâ'î, Meksûr ve Usûl-i fıkıh arasında yapılmıştır.

Bu çalışmalar sonucunda Hâdimî'nin kâidelerinin ilk defa ortaya çıkışı ve tarihi süreç içerisinde kimler tarafından kullanıldığı ve Hâdimî'nin kendisinin bunlara ne kadar ilavede bulunduğunu tespit etmiş olduk. Ayrıca Mecelle'nin 99 maddesinin ne kadarının Hâdimî'nin kitabından ve bizzat kendisinin oluşturduğu kâidelerden alındığının tespiti bu tezimizle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler : Kavâid-i Külliye, Hâdimî, *Mecâmiu'l-hâkâik*, Mecelle.

The Topic of the Thesis: The place and the importance of The General principles of Law in <i>Majami'oul-hakaiq</i> , which was written by Abû Sayeed Al-Hadimi, in respect of the General Principles of Islamic Law	
Author: Necmettin AZAK	Supervisor: Prof. Dr. Faruk BEŞER
Date of Acceptance: 18/02/2010	Number of pages: VII (pre-text)+ 125 (main body)
Science Programme: Basic Islamic Sciences Programme: Islamic Law	
<p>In this study, we tried to show the importance of the 154 General Principles which take part in the last section of the <i>Majami'oul-hakaiq</i>, written by Abû Sayeed Al-Hadimi and being a book as to the Islamic Procedural Law, in respect of the Islamic Law Literature. To achieve this purpose, we worked out the <i>progress</i> of the general principles of law from its early times and showed how the heritage of the general principles of law affected <i>Majalla</i> which was considered to be the peak point of these general principles.</p> <p>To ensure that the study was made properly, one should detect generally “the literature of the general principles” up to the time of Hadimi. So, the general rules which may be found in the books pertaining the general principles of law (i.e: Al-Ashbah, Qawaid, Al-Furuq, Al-Fawaid...) and the books of Non-Procedural Islamic Law (especially the books: <i>Al-Mabsout</i>, <i>Al-Badaa'i</i>, <i>Al-Hidayah</i> which follow Hanafi Doctrin) and the books of Islamic Procedural Law (<i>Usoul al sarkhasi</i> and <i>Usoul al Pezdevi</i> and <i>Telvih by Tafhtazâni</i>) were detected. Also the rise of the science of the Qawaid, which deals with the general principles of law, and its progress and some systematic information as to the authors who wrote about this science were dealt in this study.</p> <p>While writing his <i>general principles</i>, from whom and how much did Hadimi benefitted? How many general principles of Hâdimî was adapted by the literature of qawaid. How much reception was made by the previous authors and how much Hadimi contributed to these? While <i>Majalla</i> was being drafted how much Hadimi was benefitted from? These questions promoted us to start. While searching for the answers we also have transferred a load of general principles to our computer and classified them in their chronological order and compared them those of Hadimî. In our comparison we have compared İbn Nujaym, and Suyuti and İbn Rajab Al Hanbalî and Badraddin Al Zaraqashi and Tajuddin Al Subki and the books <i>Al-Hidayah</i> and <i>Al-Badaa'i</i> and <i>Al-Mabsout</i> and the Islamic Procedural Law.</p> <p>Consequently we have detected the first emergence of the general principles and up to the time of Hadimi which authors had used these general principles and how much Hadimi added to these. Also we have tried to make clear that how many of the very 99 articles of <i>Majalla</i> was adapted from Hadimi's book and how many of them was derived from the principles that originally invented by Hadimi.</p>	
Key words: The General principles of Law , Hadimi, <i>Majami'oul-hakaiq</i> , <i>Majalla</i>	

GİRİŞ

Konunun Önemi ve Sınırlandırılması

Kur'an ve onun açıklaması mahiyetindeki sünnet İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak yanında hukukî, bireysel ve sosyal hayatla ilgili temel ilkelerini ve amaçlarını belirlemiş İslâmın bu iki temel kaynağında yer alan ilke ve hükümlerin kavranması, anlaşılması ve yorumlanmasıyla sosyal hayata ilişkin bazı hükümler çıkarılması gerekmektedir. Sınırlı sayıda ve içerikte olan bu nasslarla, sürekli değişen ve gelişen hayat karşısında hızlı bir çözümleme yapılabilmesi için ciddi anlama ve kavrama faaliyetinde bulunulması gerekmektedir.

Bireysel farklılıklar beraberinde farklı anlamaları ve yorumlamaları oluşturur. Toplumsal farklılıklar da bunun bir neticesidir. Kur'an veya hadis metinlerinden farklı dönemlerde farklı hükümlerin çıkarılması mezheplerin oluşumuna zemin hazırlamış, bireysel ve sosyal hayata dair meselelerin icthad yoluyla çözülmesini sağlamıştır.

İnsanlar karşılaştıkları sorunlar karşısında ya da zihninde oluşturduğu meselelerde çözümlenmeler yapmak için Asr-ı Saadette Rasulullah (s.a.s.)'e, vefatından sonra sahabe içerisinde alim olanlara, daha sonraki dönemlerde de bunların yetiştirmiş oldukları alimlere meselelerini iletmişlerdir. Mezheplerin teşekkül ettiği zamanlarda tedvin hareketleri başlamış ve zaman içerisinde her mezhep kendi İmamı'nın usûl anlayışları doğrultusunda eserler kaleme almaya başlamıştır.

Sosyal hayatın dinamik olması, her geçen gün yeni gelişmelerin ortaya çıkması, buna bağlı olarak yeni meselelerin oluşması ve bunlara çözüm geliştirme noktasında fıkıh ve fakîhe büyük işler düşmektedir. Fıkıhın dinamikliği kapsam alanının gelişmesine yol açmış, sayısız meselenin sonuçlanmasını sağlamıştır. İşte bu noktada fakîhin bu meseleler karşısında, hızlı bir çözümleme yapabilmesi, yapılan çözümlenmeleri de öğrenebilmesi ve hızında tutabilmesi ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Kavâid-i külliyyeler, usûl ile furû' arasında köprü kurarak, dağınık meselelerin bir kural

etrafında toplanmasına, farklı konularda benzer hükümlerin bilinmesine, furû‘-ı fikhî içerisindeki cüzî meselelerde akla gelebilecek çelişkili düşüncelerin giderilmesine ve meseleler içerisinde boğulmadan, İslâm hukukunun hikmetlerinin kavranmasına yardımcı olmuştur. Böylece hem fikhî meleke gelişmiş hem de meseleler daha hızlı çözülmüş olur. Nitekim bu alanda “kavâid”, “eşbâh”, “furûk”, “mevsû‘ât”, “vecîz”...v.b. eserlerin kaleme alınması, bunlara şerh ve haşiyelerin yazılması, kavâid ilmînin fikhînin müsellemlerinde yerini ve önemini göstermiştir.

Kavâid-i külliyelerin İslâm fikhî içerisindeki yeri ve bu alanda ülkemizde yeterli derecede çalışmaların olmayışı sebebiyle kavâid konusu tercihimiz olmuştur. Eserin *Mecâmiu‘l-hakâik* olarak belirlenmesi iki sebeple olmuştur. Bunlardan birincisi Mecelle hazırlanırken mukaddimede yer alan ilk 99 maddenin oluşumunda mazbatada belirtildiği üzere büyük katkısı olduğudur. İkinci sebep ise birinci sebebi hazırlayan Hâdimî’nin kaynaklarının neler olduğunun merak edilmesidir.

Tezimizde Hâdimî’nin 154 kâidesi esas alınarak, kendisinden önce bu alanda eser yazmış olanlarla bir mukayese yapılmış ve kâidelerin gelişimleri analiz edilmiş, kendisinden sonra gelenlere özellikle Mecelleye etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile Mecelle’nin en başta gelen kaynağı olarak kabul edilen Hâdimî’nin *Mecâmiu‘l-hakâik* adlı eserindeki kâidelerin özelliği ve öneminin öne çıkarılmak istenmiştir. Bu amaca ulaşmak için şu soruların cevaplarının tespit edilmesi gerekmektedir.

Hâdimî kâidelerini nasıl oluşturmuştur? Hâdimî’nin kaynakları nelerdir? Sadece Eşbâh ve kavâid kitaplarından mı faydalanmıştır? Furû ve usûl kitaplarından ne oranda faydalanmıştır? Kâideleri birebir mi almıştır? Kendisine ait kâideler var mıdır? Mecelle’de kaç tane kâide Hâdimî’den alınmıştır? Hâdimî’nin kendisine ait kâidelerden kaç tanesi mecelle’de yer almıştır? Hâdimî kavâid literatürüne kaç tane kâide kazandırmıştır? Kavâid alanında eser telif eden müellifler birbirlerinden ne kadar

faydalanmıştır? Kâidelerin kaynağı nelerdir? Kâidelerin doğuşu ve gelişimindeki değişim ve gelişim nasıl olmuştur?

İşte bu tür sorulara cevap bulabilmek amacıyla Hâdimî'nin eserinin daha faydalı olabileceği düşünülmüş, böylece Hâdimî'nin kavâid alanındaki yeri ve önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-hakâik* adlı eserindeki kavâid-i külliyyelerin İslâm Hukuku'nun temel kâideleri içindeki yeri ve önemini ortaya koyabilmek için çalışmamızı belli bir disipline içerisinde sürdürmemiz gerekmektedir. Bu sebeple tezimizi hazırlarken üç aşamalı bir sistem geliştirilmiş ve buna bağlı kalınarak sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Birinci aşama malzeme toplama safhasıdır. Bu aşamada Hâdimî'nin kâidelerinin kaynaklarının neler olabileceği araştırılmaya çalışılmış ve bunlar sınıflandırılarak tespit edilmiştir. Yani kitap tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu sınıflamalarda en çok rağbet edilen, temel kaynak olarak görülen eserler referans olarak kabul edilmiştir.

Eşbah ve Nezâir	<ul style="list-style-type: none">•İbn Nüceym (v. 970/1562) Eşbâh ve Nezâir.•Süyûtî (v. 911/1505) Eşbâh ve Nezâir.•Subkî (v. 771/1369) Eşbâh ve Nezâir.
Kavâid	<ul style="list-style-type: none">•Zerkeşî (v. 793/1390) el-Mensûr fi'l-kavâid.•İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1392) Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid.
Furu'	<ul style="list-style-type: none">•Serahsî (v. 483/1090) Kitâbu'l-Mebsût.•Kasânî (v. 587/1191) Bedâiyu's-sanâyi'.•Merginânî (v. 511/1117) el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî.
Usûl	<ul style="list-style-type: none">•Serahsî (v. 483/1090) Usûl-i Serahsî.•Pezdevî (v. 747/1346) Kenzü'l-usûl ilâ ma'rifeti'l-usûl•Taftazânî (v. 792/1389) et-Telvîh fi keşfi hakâiki't-Tenkîh

Kitapların tespiti yapıldıktan sonra bu kitaplarda yer alan kâideler tespit edilmeye çalışıldı. Eşbâh ve Kâvâid kitapları tek tek satır satır tarafımızdan okunarak kâideler tespit edilemeye çalışıldı. Furû‘ ve usûl kitapları ise bilgisayar yardımıyla Hâdimî'nin kâideleriyle karşılaştırma yapılırken yani çalışmamızın ikinci aşamasında kullanıldı.

Kâideler tespit edildikten sonra bunların bilgisayara belli bir formatta yazılması gerekiyordu. Bunun için kitap, kâide, müellif ve tarihsel sıra kategorisiyle belli bir formatta tespit edilen kâideler yazıldı. Böylece 2000'e yakın bir kâide toplamış olduk.

Hâdimî'den önceki dönemde oluşan kâideler bilgisayara yazıldıktan sonra Hâdimî'nin eserindeki 154 kâide de bilgisayara aynı formatta yazıldı. Hâdimî'nin kâideleri yazılırken dört nusha karşılaştırması yapılarak aralarındaki farklılıklar belirtilmiştir. Matbu olan eserler esas alınmış, yazma eserlerdeki farklılıklar daha küçük fontlarla ve farklılıkların altları çizilerek mevcut kâidenin altına yazılmıştır. Kâidelerin kısaca tercümesi yapılmış, mecellede geçen kâidelerin tercümesi mecelledeki şekliyle verilmiş ve böylece aslına sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Hâdimî'nin kendisinden sonraki dönemlere tesirini tespit için Mecelle'de yer alan 99 kâide de aynı formatta bilgisayara yazıldı. Böylece çalışmamızın birinci aşaması tamamlanmış oldu.

İkinci aşama karşılaştırmaların yapıldığı safhadır. Bu aşamada birinci aşamada elde edilen bilgilerin bilgisayar yardımıyla Hâdimî'nin kâideleriyle birebir karşılaştırılması yapılmıştır.

Hâdimî'nin kâidelerinin kendisinden önce oluşturulmuş olan Eşbâh, Kavâid, furu‘ ve usûl kitaplarıyla aynı anda birebir karşılaştırılması yapılmış ve kaç yerde aynı kâidenin geçtiği tespit edilerek kâidenin ilk defa oluşumu da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Furu‘ ve usûl kitaplarının dijitaleri üzerinden kâideler bilgisayar yardımıyla araştırılmaya çalışılmış, aynı kelimeleri ifade eden müteradif kelimeler de kullanılmak suretiyle benzer kâideler tespit edilmeye çalışılmıştır. Aksi halde furu‘ kitaplarında yer alan kâidelerin tespiti pek çok kişi tarafından yapılması gereken birer tez konularıdır.

Bizler bu furu‘ ve usûl kitaplarından bahsettiğimiz şekliyle yararlanmış olduk. Böylece ortak kullanılan kâideler tespit edildiği gibi bu literatüre katkı sağlayan kişilerde tespit edilmeye çalışılmıştır. Hâdimî'nin de kendisine ait kâideleri tespit edilmiş olacaktır. Bu konuda bu metot ile külli kâidelerin doğuşu ve gelişimi şekliyle doktora tezi seviyesinde çalışma yapılabilir.

Hâdimî'nin kâidelerinin kendisinden sonraki döneme etkisini tespit edebilmek için de Mecelle'deki kâidelerle karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Yine aynı metotla birebir kâideler karşılaştırılmıştır.

Üçüncü aşama ise analiz ve grafiklerin yapıldığı safhadır. Bu aşamada ikinci aşamada elde edilen bilgilerin bilgisayar yardımıyla analiz edilmeye çalışılmış ve görsel olarak daha net görebilmek için tablolar ve grafik işlemleri yapılmıştır. Böylece Hâdimî'nin kâidelerinin İslam Hukuku içindeki yeri ve önemini ortaya koymaya çalışmış olduk.

BÖLÜM 1: EBÛ SAİD EL-HÂDİMÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. Ebû Saîd El-Hâdimî'nin Hayatı

Hâdimî ailesi, XV. Yüzyılın ilk çeyreğinde Buhara'dan göç edip Konya yakınlarına gelmiş ve buradan Taşkent yakınındaki Karacasadık'a yerleşmişlerdir. Buhara kökenli olan bu ailenin ilk ferдинin Hüsameddin Efendi olduğu kabul edilmektedir. Hâdimî'nin dedesi olan Osman Efendi kendi isteğiyle Karacasadık'ta (Karahisar) kalmış, ailenin diğer bireyleri civar yerleşim yerlerini tercih etmişlerdir (Uz, 1993:73).

Hâdimî ailesi, 18. yüzyıldan itibaren çok sayıda ilim adamı ve sûfî yetiştiren Konya'nın en çok tanınmış ailelerinden olmuştur. Bunlardan bazıları ilmiye teşkilatında yüksek mertebelere çıkarken, diğerleri de Konya ve civarında müftü ve müderris olarak hizmet etmişlerdir.

Hâdimî'nin bâbası, Kara Hacı olarak bilinen Fâhru'r-rûm Mustafa Efendi (v. 1147/1734) hem müderris olarak hem de Nakşibendî şeyhi Murad-ı Buhârî'nin, Anadolu'daki halifesi olarak tasavvufî alanda da hizmetlerine devam etmiştir (Hâdimioğlu, 1983:14).

Hâdimî'nin kardeşi, Ebu Nuaym Ahmed (v. 1160/1747) müderrislik ve aynı zamanda Seydişehir'de zâviyedârlık yapmıştır (Uz, 1993:79).

18. yüzyıla kadar küçük bir köy olan Hâdim'in, Anadolu'da medrese eğitimi ve tasavvufî eğitim için bir merkez haline gelmesinde eserleriyle, düşüncesiyle ve talebeleriyle büyük emeği geçen kişi Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'dir.

Ailede *el-Hâdimî* nisbesiyle tanınan ilk kişi Hâdimî'nin bâbası olan Kara Hacı Mustafa Efendi'dir. Bu aileden gelenler 1934'te soyadı kanunu çıkana kadar *Hâdimî* ya da *Hâdimî-zâde* nisbesiyle bilinirken, artık Hadimioğlu soyadını kullanmaya başlayacaklardır (Sarıkaya, 2008:28).

1.1.1 Hâdimî'nin Adı ve Nesebi

Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin asıl ve tam adı Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hüseyî el-Müftî el-Hâdimî Ebû Saîd-i Nakşibendî'dir (Bağdatlı, 1955:II/33).

Künyesi *Mevlana Ebû Saîd* olan Hâdimî, büyük oğlunun adının *Saîd* olmasına binaen *Ebû Saîd*, doğduğu yere nisbetle *el-Hâdimî* ve *Büyük Hâdimî* (Hâdimioğlu, 1983:85), Seyyid olduğundan dolayı Hüseyî (Kahraman, 2003:147), mensup olduğu tarikatten dolayı Nakşibendî, yaşadığı yerden dolayı ise Konevî nisbeleriyle anılmıştır (Yayla, 1977:24).

Buhara asıllı bir ailenin çocuğu olan Hâdimî'nin dedeleri ilim ve irşat amacıyla Anadolu'ya gelmiş kimselerdir. Nitekim büyük dedelerinden Hüsâmeddin Efendi Buhara'nın tanınmış âlimlerinden biridir. (Mardin, 1966:II, 775) Hâdimî'e gelip ilk defa yerleşen de bu kimsedir (Bursalı, 1914:I, 342).

Biyografik kaynaklara göre Hâdimî'nin nesebi, bâbası dahil altı nesil (Hâdimioğlu, 1983:12; Göktaş, 1985:13) ya da yedi nesil (Hâdimî, 1017:148^b) geriye gitmektedir. Hâdimioğlu ve Göktaş'ın verilerine göre nesep altı nesil; *Mustafa b. Osman b. Abdurrahman b. Hüseyin b. Hüsameddin b. Bedreddin* şeklindedir.

Hâdimî Mustafa'ya (Hâdimî'nin bâbası) atfedilen bir yazma risaleye göre nesep yedi nesil; *Mustafa b. Osman b. Abdurrahman b. Hüseyin b. Abdülmecid b. Muhammed b. Hüsameddin* şeklindedir.

Bu iki veriyi bir araya getirdiğimizde Hüseyin ile Hüsameddin arasında iki kişinin daha olduğunu ve en son kişinin de Bedreddin olduğuna göre şecere sekiz nesile çıkmış olacaktır. Bunlar, *Mustafa b. Osman b. Abdurrahman b. Hüseyin b. Abdülmecid b. Muhammed b. Hüsameddin b. Bedreddin*'dir.

1.1.2. Hâdimî'nin Doğum Yeri ve Doğum Tarihi

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin doğum yeri olan Hâdim, Konya'nın güney taraflarında engebeli bir araziye sahip olan, geçiş yolu üzerinde kurulan ve oldukça eski bir yerleşim yeri olan ilçedir. (Resim-1) Ailenin büyükleri 1104/1692 yılına kadar Hâdim'e bağlı Karacasadık köyünde ikamet etmiş ve daha sonra Hâdim'e göç etmiştir. (Ertan, 1973:86) Hâdimî ailesinin Karacasadık'tan kalkıp Hâdim'e yerleşmelerindeki sebep Hâdimî'nin annesi Hediye Hanım'ın gördüğü ve nesiller boyu anlatıla gelen bir rüyadır (Hâdimioğlu, 1983:91).

Hâdimî, Konya'nın Hadim ilçesinde 1113/1701 yılında doğdu. Bâbası, müderris Fahru'r-Rûm lakabıyla bilinen Kara Hacı Mustafa Efendi, annesi ise Buhara'dan göç edip gelmiş olan Pirluganda müftüsünün kız kardeşi Hediye Hanım'dır (Bursalı, 1914:342; Ertan, 1973:39).

1.1.3 Hâdimî'nin Ailesi

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin tek erkek kardeşi olan Ebû Nuaym Ahmed (v. 1160/1747) kendisini zâhirî ve bâtınî ilimlerde yetiştirmiş, Kazabâdî'den (v. 1163/1750) icazet almış, müderris, sûfi biridir. Hâdim'de ilmin yayılmasında ve medresenin gelişmesinde büyük emeği geçmiştir. Klasik İslâm bilimlerinde pek çok risalesi bulunmaktadır. *Risâle fî Hakkı'l-elfâzı'l-mecâziyye*, *Hâşiye 'ale'l-Mir'ât* ve *Tuhfetu'l-münâzara* eserlerinden bazılarıdır.

Kız kardeşleri Fatma Hanım, Zeynep Hanım ve Ümmü Gülsüm'dür. Özellikle Fatma Hanım'ın, Eşenlerli lakabıyla bilinen aileye gelin olarak gitmesinden dolayı dünyaya getirdiği iki erkek evladı, Seyyid Ahmed Efendi ve Abdurrahman Efendi, Konya ve civarına büyük hizmet edecek ve yüzlerce talebe yetiştirerek, icazet verecektir. Kariyerinin sonunu, her iki kardeş de Konya müftüsü olarak tamamlayacaktır (Uz, 1993:121).

Hâdimî, Ermenek-Başköylü Meryem ile ilk evliliğini gerçekleştirdi. Bu nikâhtan sonra onun üç evlilik daha yaptığı kaydedilmektedir. Hâdimî'nin bu evliliklerinden sekiz oğlu bir de kızı oldu. Mekke kadılığı yapmış olan oğlu Hacı Muhammed Saîd Efendi (v. 1213/1798) Meryem Hanım'dan; İkinci eşi İçel'den Fatma Hanımdır. Ondan talebeliğini yapmış olan oğulları Abdullah Efendi (v. 1192/1778), Muhammed Emin Efendi (v. 1147/1735) ve Hacı Numan Efendi (v. 1235/1821) adlı çocukları oldu. Üçüncü eşi Alanya'nın Şih köyünden Zahide Hanımdır. Bu eşinden Ali, Abdulhalim, Mehmet, Mustafa (v. 1225/1810) ve kızı Ayşe doğdu. Dördüncü eşi ise Taşkent'te ikamet eden dayısının kızı Ayşe hanımdır. Kaynaklarda Hâdimî'nin bu eşinden çocuğu olmadığı kaydedilmektedir (Hâdimioğlu, 1983:90).

1.1.4 Hâdimî'nin Tahsil Hayatı ve Hocaları

Ebû Saîd el-Hâdimî, ilköğrenimini babasının yanında, onun kurmuş olduğu Hâdim Medresesi'nde yaptı. Burada Arapça, dilbilgisi, edebiyat, fen ve felsefe bilimlerini okudu ve on yaşında iken hafız oldu. Babasından Kütüb-i Sitte ile diğer bazı hadis kitaplarını okuduktan sonra 1720 yılında Konya'daki Karatay Medresesi'nde tahsilini sürdürdü ve burada Müderris İbrahim Efendi'den ders aldı. 1137/1725'te hocası İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek Kazovalı (Kazâbâdî) Ahmed Efendi'nin medresesinde öğrenimine devam etti. Burada sekiz yıl öğrenim gördükten sonra Hâdim'e döndü ve babasından boşalan Hadim Medresesi'nde ders vermeye başladı. Bu sırada Hâdimî için babasının medresesi yerine yeni bir medrese inşa edildi (Önder, 1969:7).

Hâdimî'nin ilk hocası olan bâbası Müderris Kara Hacı Mustafa Efendi aynı zamanda Nakşibendî tarikatine mensup idi ve oğlunun tarikatteki ilk şeyhi de kendisi olmuştur. Diğer hocası Müderris İbrahim Efendi ise Karatay Medresesi'nde beş yıl boyunca Hâdimî'ye ders okutmuştur. Kazâbâdî Ahmed Efendi'den icâzetnâme alarak ilmî eğitimini tamamlamıştır. Hâdimî, ilmiye teşkilatında yüksek mertebelere gelebilirdi. Ancak o, ilmî çalışmalarını İstanbul'da değil Konya'da kalarak bâbasından kendisine tevarüs eden medresede eğitime devam ederek daha da geliştirmiş, Hâdim ve çevresinde ilmîn ve Nakşibendîliğin gelişmesine katkı sağlamıştır (Muslu, 2001:200).

1.1.5 Hâdimî'nin Medresesi

Fahru'r-Rûm Mustafa Efendi ile birlikte tanınan Hâdim kasabasının şöhreti, Ebû Saîd ve oğulları zamanında daha da artarak bir ilim ve irfan merkezi oldu. Kendisinden ilim tahsil etmek isteyen talebelerin çokluğu sebebiyle Hâdimî, derslerini yaz aylarında kasabaya 12 km. mesafede bulunan Kervanpınar'da açık havada vermeye başladı (Uyan, 1993:II, 87; Hâdimioğlu, 1983:105; Yayla, 1997:24).

Hâdimî, 18. yüzyılda Osmanlı medreselerinde uygulanan eğitim metodunu takip ederek derslerini okutuyordu. Karatay medresesinde ne öğrenmişse onunla eğitime başlıyordu. Örneğin, Arapça, belâğat, mantık, kelam, fıkıh, hadis, tefsir derslerini nasıl okumuş ise, öğrencilerini de bu disiplin içerisinde okutmuştur.

Ünü kısa zamanda Anadolu'nun diğer bölgelerine yayılan Hâdimî, I. Mahmud tarafından Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa vasıtasıyla İstanbul'a davet edildi. Hâdimî, İstanbul'un gözde âlimlerinin de hazır bulunduğu bir mecliste padişah huzurunda ders takrir etti (Yayla, 1997:25; Uzunçarşılı, 1965:238; Mardin, 1966:II, 771; Göktaş, 1985:17). Bundan çok memnun olan padişah kendisinden Ayasofya Camii'nde bir vaaz vermesini istedi. Hâdimî vaazı sırasında yaptığı Fatiha tefsiriyle İstanbul âlimlerinin takdirini kazandı. Daha sonra bu vaazını bir risale haline getirdi. Padişah onun İstanbul'da kalmasını istediye de Hâdimî kendi kasabasına dönmeyi tercih etti (Uyan, 1993:II, 867).

Hâdimî'nin medresesinde dershaneler ve hocalara ait lojmanlar bulunmaktaydı. Medresenin ortası boş, üstü açık idi ve bina dikdörtgen şeklinde inşa edilmişti. İki katlı, yığma taş duvardan olan medresede yaklaşık 400 oda bulunmaktaydı. Babası zamanında başlayan medresenin yapımı Hâdimî zamanında tamamlanır ve medresedeki öğrenci sayısı 2000'e kadar çıkar (Aydın, 2006:17). Medresede eğitim-öğretim, 1832 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonraki eğitim lise seviyesinde devam etmiş sonra da ortaokul ayarında eğitim veren bir medrese haline gelmiş ve Cumhuriyetin kuruluşuna kadar da böyle devam etmiştir. Bugün ise medreseden geri kalan sadece temelleridir.

Yetiştirdiği talebeler arasında İsmail Gelenbevî, Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, Muhammed b. Süleyman-ı Kırkağâcî, Hafız Hasan-ı Üskübî ve kendi oğulları Saîd, Abdullah, Mehmed Emin, Nûman gibi alim ve müderrisler bulunmaktadır (Yayla, 1997:25).

1.1.6 Hâdimî'nin Vefatı

Hâdim'de 1176/1762 yılında vefat eden Ebû Saîd kasabanın batısındaki bâbası, annesi, çocukları ve kardeşlerinin mezarlarının yer aldığı Hâdim Mezarlığı'nda defnedildi. Techiz, tekfin ve defin işlemlerini vasiyeti üzerine Trabzonlu Hacı Mehmed Efendi yapmıştır (Hâdimioğlu, 1983:111).

Hadimî'nin mezar kitabesinde “Câmiu'l-Mecâmi‘ fî ilmi usûlü'd-diniyye/Şârihatü't-Tarîkati'l-Muhammediyye/Kutbü'l-ârifîn, gavsü'l-vâsılîn Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî Ruhuna Fatiha. Tevellüdü 1113 Vefat 1176. ibaresi yer almaktadır (Hâdimioğlu, 1983:105).

Ebû Saîd el-Hâdimî adına Hâdim'de 23 Eylül 1966 tarihinden itibaren "Hâdimî günleri" düzenlenmektedir. 4-12 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen bu anma günlerinde kurbanlar kesilip yemekler yenilmekte ve çeşitli yerlerden davet edilen ilim adamları vasıtasıyla Hâdimî tanıtılmaktadır. Ayrıca ilki 21 Ekim 1988 tarihinde gerçekleştirilen Hâdimî sempozyumları, Hâdim Belediyesi ile Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü tarafından sürdürülmektedir.

1.2. Ebû Saîd El-Hâdimî'nin Eserleri

Hâdimî Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve akâid başta olmak üzere islâmi ilimlerin hemen hepsinde eserler ortaya koymuştur. Bu eserler bazen telif, bazen şerh ya da hâşiye, bazen de güncel meselelere çözüm şeklinde kaleme aldığı birkaç sayfalık risalelerden oluşmaktadır. Yine bu eserler arasında sayabileceğimiz bir başka grup da, huzurunda talebelerinin yazdığı ders takrirlerinden ibaret olup onlar tarafından çoğaltılanlardır. Hâdimî'nin Arapça olarak kaleme aldığı, bazıları bir veya birkaç sayfadan meydana

gelen risalelerinin bir kısmı Konyalı Abdülbâsir Efendi tarafından (İstanbul 1302) *Mecmû'atü'r-resâil* içinde bastırılmıştır (Yayla, 1997:25).

Hâdimî'nin eserlerinin sayısı hakkında biyografik ve bibliyografik kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Talebelerinden Kırkağâcî'ye göre bu sayı 80'dir. İstanbul (Süleymaniye) ve Konya (Yusufağa) elyazması kütüphanelerinde bulunan kataloglar ve/veya mecmualar ile biyografik ve bibliyografik literatüre dayanarak 66 adet eserinin var olduğu tespit edilmiştir (Sarıkaya, 2008:104; Şimşek, 2010:61-75). Kitaplarını konularına göre şöyle sıralayabiliriz.

1.2.1 Arap Dili ve Edebiyatı

- *Risâle fî Mukaddimâti 'l-ilmi 's-sarf* (رسالة في مقدمات العلم الصرف) (Süleymaniye/Yazma Bağışlar 607/15, vr. 135^a).
- *Şerhu Dîbâceti 'n-Netâici 'l-efkâr fî'n-nahv* (شرح دباجة النتائج الأفكار في النحو) (Süleymaniye/Reşit Efendi/Tırnova 1842).
- *Risâle fî'l-Firâk* (رسالة في الفراق) (Süleymaniye/H. Mahmut Efendi/1137, vr. 47^b–94^a).
- *Risâletü 'l-Hazfiyye* (رسالة الحذفية) (GAL, S664).
- *Risâletü 'z-Zarfîyye* (رسالة الظرفية) (GAL, S664).
- *Risâle fî atfi 'l-cümleti 'l-inşâiyye ala 'l-ihbâriyye* (رسالة في عطف الجملة الإنشائية على الإخبارية) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1026).
- *Mukeddimâtü beyâni mevzû'ati 'l-ulûm* (مقدمات بيان موضوعات العلوم) (I, 343, Süleymaniye/Yazma Bağışlar, 1292/6).

1.2.2 Mantık

- *Arâisü'n-nefâ'is* (عرائس النفائس) (Süleymaniye/Pertev Paşa, 1026, vr. 44^b-67^a; Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi, 1972; Çorum Hasan Paşa Ktp., 2471/1).
- *Arâisü'l-enzâr ve nefâisü'l-ebkâr fi'l-mantık* (عرائس الأنظار ونفائس الأبحاث في المنطق) (Süleymaniye/Bağdatlı Vehbi, 862, vr. 1^b-23^a ; Süleymaniye/H. Mahmut Efendi, 5817; Çorum Hasan Paşa Ktp., 2507/2).
- *Şerhu risâleti'l-kıyâsiyye* (شرح رسالة القياسية) (Çorum Hasan Paşa Ktp., 2546/1).

1.2.3 Şiir

- *Şerhu ala'l-Kasideti'r-Râiyye muzariyyeti fi zikri's-salât ala'n-nebiyyi hayru'l-beriyyeti li'Îmâmü'l-Buseyrî* (شرح على القصيدة الرائية المضرية في ذكر الصلاة على النبي خير البرية للإمام البوصيري) (Mecmûatü'r-resâil, s. 34-35).

1.2.4 Kelam/Akâid

- *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-kader* (رسالة في القضاء والقدر) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1017/61, vr. 230-233).
- *Şerhu kelimeti't-tevhîd* (شرح كلمة التوحيد) (Süleymaniye/Yazma Bağışlar, 2712).
- *Risâle fi Hakkı ef'âli'l-ibâd* (رسالة في حق أفعال العباد) (Mecmûatü'r-resâil, s. 196-198).
- *Hâşiye 'alâ Tefsîri sûreti'l-İhlâs li'bni Sînâ* (حاشية على تفسير سورة الإخلاص لابن سينا) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1017, vr. 66^a -75^b; GAL, S I, 814).

- *Risâle fî Kavlihî Te'âlâ "lev kâne fihimâ..."* (رسالة في تفسير آية لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا) (Süleymaniye/Ibrahim Efendi, 813; Reşit Efendi, 1017, vr. 132^{a-b}).

1.2.5 Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

- *Risâle fî Lübsi'l-hulleti'l-hamrâ* (رسالة في لبس الحلة الحمراء) (Süleymaniye/Denizli 389, vr. 87^a-88^a; Nafiz Paşa, 212; Reşit Efendi, 998).
- *Risâle fî vezâifi'l-cenâiz* (رسالة في وظائف الجنائز) (Süleymaniye/Denizli 389, vr. 82^a-86^a; GAL, S II, 664; Yazma Bağışlar, 2688, vr. 69^a).
- *Risâle fî şübühât ârida fî tarîkı'l-hacci'ş-şerîf ve ma'rûza alâ'l-âlimi'l-âmili'ş-Şeyh Muhammed el-Hayâtî es-Sindî el-Medenî* (رسالة في شبهات عارضة في طريق الحج الشريف ومعرضة على) (العالم العامل الشيخ محمد الحياتي السندی المدني) (Mecmûatü'r-resâil, s. 220-224).
- *Risâletü'l-Huşû' fî's-salât ve mâ yetealleku bihâ mine'l-âdâbi'l-bâtınıyye ve'z-zâhiriyye* (رسالة الخشوع في الصلاة وما يتعلق بها من الآداب الباطنية و الظاهرية) (Mecmûatü'r-resâil, s. 199-209).
- *Risâle fî hakkı'l-kahve* (رسالة في حق القهوة) (Mecmûatü'r-resâil, s. 232).
- *Risâle fî Hakkı't-teşbîh ve't-tahmîd ve't-tekbîr* (رسالة في حق التشبيه والتحميد والتكبير) (OM, I, 343; Mecmûatü'r-resâil, s. 210).
- *Risâletân alâ hazariyyeti'd-duhân* (رسالتان على حظرية الدخان) (OM, I, 344; Mecmûatü'r-resâil, s. 233-234).
- *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm* (حاشية على درر الحكام) (GAL, II, 293; S II, 317).
- *Risâle fî hakkı masnûniyyeti'l-misvâk* (رسالة في حق المسنونية المسواك) (OM, I, 344;

Süleymaniye/Denizli 389, vr. 78^a-79^b; Mecmûatü'r-resâil, s. 235-239).

- *Mecâmiu'l-hakâik ve'l-kavâid ve cevâmiu'r-revâik ve'l-fevâid mine'lusûl* (بجامع الحقائق والقواعد وجوامع الروائع والفوائد من الأصول) (Süleymaniye /Hacı Mahmut Efendi, 6395; OM, I, 343; GAL, S II, 664).

- *Risâle fi'l-istihlâf li-def'i mâ evredehu İbnü'l-Kemâl alâ'd-dürer* (رسالة في الإستخلاف) (لدفع ما أورده ابن الكمال على الدرر) (Mecmûatü'r-resâil, s. 217-219).

1.2.6 Tasavvuf

- *Risâletü'n-Nakşibendiyye* (الرسالة النقشبندية) (Süleymaniye/İzmir, 812, vr. 38^a).

- *el-Âdâb fi'z-zikri* (الآداب في الذكر) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 570, vr. 253^b-254^a).

- *Risâle fi'l-vucûd* (رسالة في الوجود) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1017, vr. 92^b-99^b).

- *Berîka mahmûdiyye fi şerhi Tarîkati Muhammediyye ve şerî'ati nebeviyye fi sîreti Ahmediyye* (بريقة محمودية في شرح طريقة محمودية وشریعة نبویة في سیرة أحمدية) (Muhammed b.Pir Ali Birgivi, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1307/1890; Muhammed Mevlânâ Ebû Saîd Hâdimî, *Tarîkat-ı Muhammediyye Şerhi:Berîka*, çev.: Bedrettin Çetiner, Hasan Ege, Seyfeddin Oğuz, Kahraman Yayınları, cilt I-V, İstanbul 1989; GAL, S II, 655, 664).

- *Risâle fi Sülûki'n-Nakşibendiyye* (رسالة في سلوك النقشبندية) (GAL, S II, 664).

- *Risâle fi'l-Münâzara mea'n-nefs* (رسالة في المناظر مع النفس) (Süleymaniye/Denizli, 389, vr. 102^b-103^b).

- *Şerhu Evrâdi'l-Bahâiyye* (شرح اورداد البهائية) (GAL, S II, 282, 664; İstanbul 1298).
- *Risâle fî hakkı'l-Hızır* (رسالة فى حق الحضر) (Süleymaniye/Şehid Ali Paşa, 2787; Atıf Efendi, 1130).
- *Risâle fî fazîleti 'z-zikr* (رسالة فى فضيلة الذكر) (Süleymaniye/Laleli, 1367).
- *er-Risâle fî isbâti'l-erba'îni's-sûfiyye* (الرسالة فى إثبات الأربعين الصوفية) (Süleymaniye/Yazma bağışlar, 2689; Çorum Hasan Paşa Ktp., 1701/2).
- *Risâletü'n-nesâyih ve'l-vesâyâ'l-mübârek* (رسالة النصايح والوصايا المباركة) (Mecmûatü'r-resâil, s. 124-149; OM, I, 344).
- *Risâletü'l-vasıyye ve'n-nasîha* (رسالة الوصية والنصيحة) (Mecmûatü'r-resâil, s. 192-195).
- *Risâle fî hakkı't-tesbîh ve't-tahmîd ve't-tekbîr alâ selâse ve selâsîn ve't-tevhîd* (رسالة فى حق التسبيح والتحميد والتكبير على ثلث و ثلاثين و التوحيد) (Mecmûatü'r-resâil, s. 210).
- *Şerhu Eyyühe'l-veled* (شرح أيها الولد) (OM, I, 344; Süleymaniye/Denizli, 389/2, vr. 29^b-70^b; Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1324).
- *Şerhu risâleti nukırru li'l-İmami'l-Azam ve'l-hümâmi'l-efhâmi'l-ekdâm* (شرح رسالة) (Mecmûatü'r-resâil, s. 154-191).
- *Risâle fî ziyâret-i kubûri'l-evliyâ* (رسالة فى زيارة قبور الأولياء) (Süleymaniye/Nafiz Paşa, 1502).

1.2.7 Kur'an/Tefsir

- *Âdâbu kırâ'ati'l-Kur'ân* (آداب قراءة القرآن) (Süleymaniye/H. Hüsnü 70, vr. 139^b-150^a).
- *Hâşiye 'alâ Tefsîri ciüz'i'n-Nebe' li'l-Beyzâvî* (حاشية على تفسير جزء النبأ للبيضاوى) (OM, I, 343; Süleymaniye/Reşit Efendi, 74).
- *Risâle fî Tefsîri sûreti'l-Enfâl* (رسالة في تفسير سورة الانفال) (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 181).
- *Risâle fî kavlihî "ve huve'l-ğafûru'l-vedûd..."* (رسالة في قوله تعالى وهو الغفور الودود) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1017, vr. 130-131).
- *Risâle fî kavlihî "inne ba'za'z-zanni ismün..."* (... رسالة في قوله تعالى إن بعض الظن إثم) (Mecmûatü'r-resâil, s. 217-219; Süleymaniye/İzmir, 1034).
- *Risâle fî kavlihî "şehidellâhu...ve kuli'l-lâhümme mâlike'l-mülki..."* (رسالة في قوله تعالى شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة... قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء... 229-231).
- *Risâle fî Tefsîri sûreti'n-Nâzi'ât* (رسالة في تفسير سورة النازعات) (Süleymaniye/Reşit Efendi, 1017, vr. 134^a-135^a).
- *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha* (تفسير سورة الفاتحة) (Süleymaniye/Giresun Yazmalar, 45).
- *Risâletü'l-besmele* (رسالة البسملة) (Daru't-Tıba'ati'l-Amire, 1261; GAL, S II, 664).
- *Hâşiye alâ Şerhi'l-Besmele* (حاشية على شرح البسملة) (Süleymaniye/Fatih, 5311; OM, I,

343).

1.2.8 Hadis

- *Risâle fî hakkı “mâ teşâune illâ en yeşâe’llâh” ve’l-hadîs “ve-hüve mâşâe’llâhu kâne* (رسالة في حق ماتشاؤن إلا أن يشاء الله والحديث وهو ما شاء الله) (Mecmûatü’r-resâil, s. 242).
- *Risâle fî hakkı “mâ-şâe’llâhu kâne ve mâ lem yeşe’ lem yekün* (رسالة في حق م اشاء الله) (رسالة في حق م اشاء الله) (Mecmûatü’r-resâil, s. 241).
- *Risâle fî beyâni’l-hadîsi’s-sahîh “lâ-yezîdü’l-umr illâ’l-birr* (رسالة في بيان الحديث الصحيح) (رسالة في بيان الحديث الصحيح) (Süleymaniye/Hasan Hüsnü Paşa, 70, vr. 260^b-262^b).
- *Risâle fî enne’l-hadîse’z-zaîf lâ yesbutu bihi’l-ahkâm* (رسالة في أن الحديث الضعيف لا يثبت به) (رسالة في أن الحديث الضعيف لا يثبت به) (Mecmûatü’r-resâil, s. 227-228).

1.3. Ebû Saîd El-Hâdimî’nin İlmî Şahsiyeti

Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî Osmanlı medrese eğitimi sistemi içerisinde kendisini yetiştirmiş, İslâmî ilimlerin her bir dalında telif, şerh, tartışmalı konular ve güncel meselelerde seksen civarında eser yazmış, yüzlerce öğrenci yetiştirmiş, zâhirî ve bâtinî ilimleri kendisinde cem etmiş seçkin bir alimdir.

Osmanlı ilim geleneği ikliminde yetişmiş, onların eserlerini okumuş ve aldığı fikirleri öğrencilerine aktarmış, Kalam alanında tartışmalı konuları ele almış ve farklı mezheplerin görüşlerini de aktarmak suretiyle *Risâle fî hakkı ef’âli’l-ibâd* gibi telif eserler ortaya koymuştur.

Tasavvuf alanında pek çok icazetli talebe yetiştirmiş ve kitap telif etmiştir. Şeriate dayanmayan bir tasavvuf anlayışının yanlış olduğunu *Berîka* adlı eserinde ısrarla vurgulamıştır. Toplumda her zaman tasavvuf yolunu istismar edebilecek sahte ve cahil

sûfîlerin bulunabileceğini belirten Hâdimî, bunların haklı olarak eleştirildiğini ve halkın bunlara karşı uyarıldığını ifade eder. Kitap ve Sünnet'e dayanan tasavvufun övülmeye layık, caiz, hatta nefis terbiyesi için vâcip olduğuna inanır (Hâdimî, 1303/1885:80).

Fıkıh alanında, güncel ve tartışmalı konular ekseninde her zaman orta yol takip edip, ihtiyat üzere hareket etmiştir. Şayet ihtilaflı bir konu varsa, ihtiyat bakımından farklı mezhebin görüşüyle bile amel etmiştir. Bu sebeple “İhtiyat ittifaktadır” demiştir. Nitekim Usûl-i fıkha dair yazmış olduğu *Mecâmi 'u'l-hakâik* adlı eserinde ihtiyatı dinî delillerden saymış olması bunun göstergesidir. İbn Arâbî (v. 638/1240) gibi alimlerin görüşlerinin sadece zâhirine bakıp da küfürle itham edilmemesi gerektiğini vurgulaması bu düşüncesinin bir sonucudur (Kahraman, 2003:153).

Hâdimî, ilmî kişilik olarak kuru taklitçiliğin ötesinde, olayları ve meseleleri sorgulayan, tartışan, eleştiren, bu sebeple “kimin söylediğine değil, söylenen söze bakarak” hakikati aramaya çalışan, el-ictihâd fi'l-mesele'yi tavsiye eden bir alimdir. Eserlerinde ihtilaflı konularda doğruyu ortaya koyabilmek için tarafların görüşlerini ortaya koyar ve tartışır. Bu onun karakteristik özelliğiydi. Yeri geldiğinde Hanefî mezhebinin temel eserlerinden olan Hidâye'de bazı yanlışlar olduğuna dair tespitlerini açıkça ifade etmiş olması bunun göstergesidir (Hâdimî, 1302:237; Kahraman, 2003:124).

Hâdimî'nin ilmî kişiliğinin en kuvvetli yanlarından birisi de tezimizin konusu olan fikhîn küllî kâidelerine yaptığı hizmettir. Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik* adlı fıkıh usûlü ile ilgili kitabının son kısmını kavâid-i külliyelere ayırmıştır. Eserine 154 kâide eklemiştir. Kendisinden önce bu alanda yazılmış “Eşbâh” kitaplarından yararlandığı gibi, mevcut Hanefî mezhebinin furu' fikhîna ait konular içerisindeki kâideleri ve dâbitleri da almıştır. Ayrıca kendisinin de bizzat eklediği kâideler mevcuttur. Böylece literatüre çok sayıda yeni kâide kazandırmıştır.

İlmî kişiliğinin yanında kültür ve sanata da meyli olan Hâdimî şiir ve ilahiler de yazmıştır. Her ne kadar günümüze birkaç tanesi gelmiş ise de divan oluşturacak kadar şiirlerinin olabileceği söylenmektedir (Önder, 1969:13; Yayla, 1997:25).

Netice itibariyle diyebiliriz ki; Hâdimî'nin değeri ve şöhretinin günümüze kadar gelmesinin sebebi meselelere yaklaşım biçiminin yanı sıra, eserlerindeki sadelik, anlaşılabilirlik, muhtasar ve öğretim amaçlı, karşıt görüşler arası köprü olmaya çalışan, uzlaştırıcı olması gibi özellikleri sayabiliriz. Örneğin, fıkıh usûlünde *Mecâmi'*, ahlak alanında *Berîka*, tasavvuf alanında *Nakşibendiyye* risâlesi ve mantık alanında da *Arâis'i* bu kabilden saymak mümkündür.

BÖLÜM 2: KAVÂİD'İN FIKİH LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

2.1 Kavâid ile İlgili Kavramlar ve Kâidelerin Sınıflandırılması

2.1.1 Kâide

Sözlükte “oturmak” manasındaki "قعود" mastarından türeyen "قاعدة" kelimesinin çoğulu olan "القواعد" “Bir şeyin aslı, esası, binanın üzerine dayandığı temel” anlamına gelir (İsfahânî, 1961:409; İbn Manzûr, 1968:III, 357; Cevherî, 1998:525; Fîruzâbâdî, 1986:340; Râzî, 1986:227; Feyyûmî, 1986:195; Kur'an, 2/127; Kur'an, 26/26).

İstılâhî anlam olarak kâide kelimesi, mantık, dilbilim, usûl gibi ilim dalları arasında kullanılan ortak bir kavramdır. Bu sebeple her ilim dalı kendi disiplini içerisinde tanımlamalar yapmaktadır (Tûfî, 1989:95; Ebherî, 1870:12; Elmalılı, 1997:201; Makkarî, ts:212; Feyyûmî, 1986:510; İbn Sübkî, 1991:11; İbn Hatîbü'd-Dehşe, 1984:64; Hamevî, 1985:51; Bâhuseyn, 1998:44; Nedvî, 1986:43; Zerkâ, 1983:II, 947). Yapılan bu tanımlamalarda kâide kelimesiyle kastedilenleri üç grupta toplayabiliriz. Bize göre “kâide” kelimesi müstakil bir tez konusu olabilecek kadar geniş ve üzerinde durulmaya değer bir kavramdır. Biz sadece burada tezimizin çerçevesinin dışına çıkmadan kısaca bu farklılıklara değinerek özetleme yapmaya çalışacağız. Yapılan bu tanımlamalarda kâide keliesiyle kastedilenleri üç grupta toplayabiliriz.

Birincisi, kâidenin *kazıyye* olarak nitelendirilmesidir. Bu görüşte olan Necmuddîn et-Tûfî (1989:II, 95) "Kendisinden cüz'î kazıyyelerin çıkarıldığı küllî kazıyelerdir." şeklinde, Cürçânî ise (1983:177) “Cüzîlerin tamamına uygulanan küllî kazıyyelerdir.” şeklinde, Kefevî'de (1993:728) “Konusu alanına giren cüz'ıyyâtın hükümlerini bilkuvve ihata etmesi şekliyle küllî bir kazıyedir.” şeklinde kâide kelimesini tarif ederken kazıyye kelimesini esas almışlardır.

İkincisi, kâidenin *emir* olarak nitelendirilmesidir. Bu görüşte olan Feyyûmî (1986:II, 510) “Cüz'ıyyâtın tamamına uygulanan küllî emirdir.” şeklinde, Tâcuddîn es-Subkî

(1991:11) “Cüzîlerin çoğunun hükümlerinin bilinebilmesi için uygulanan küllî emirlerdir.” şeklinde, Tehânevî ise (1996:II, 1295) “Cüz’ilerin hükümlerinin bilinebilmesi için tamamına uygulanan küllî bir emirdir.” şeklinde kâide kelimesini tarif ederken emir kelimesini esas almışlardır.

Üçüncüsü, kâidenin *hüküm* olarak nitelendirilmesidir. Bu görüşte olan Taftazânî, İbn Hatîbü’ d-Dehş (1984:64) “Cüzîlerinin tamamının hükümlerinin bilinebilmesi için uygulanan küllî hükümlerdir.” şeklinde, İbn Nüceym ve Hamevî (1985:51) “Cüzîlerinin ekserisinin hükümlerinin bilinebilmesi için uygulanan küllî değil, ekserî hükümlerdir.” Ebû Saîd el-Hâdimî (1783:29b) “Küllî ya da Ekserî olan kâide” şeklinde, Güzelhisârî (1856:305) “Cüzîlerinin ekserisine uygulanan ekserî hükümdür.” şeklinde, Ali Haydar Efendi (1911:27) “Cüz’iyyâtın ahkâmı bilinmek için o cüz’iyyâtın küllisine ya ekserisine muntabık ve muvafık olan hüküm-i küllî yada ekserîdir.” şeklinde, İzmirli İsmail Hakkı (1911:186) “Cüz’iyyâtın ahkâmının bilinebilmesi için cüz’iyyâtın tamamına uygun olan hükmü *küllî* veya *ağlebî*dir.” şeklinde kâide kelimesini tarif ederken hüküm kelimesini esas almışlardır.

Cüzîlerinin tamamı ya da çoğu şeklindeki tanımlamada geçen kelimeler “küllî” kelimesinin ıstılâhî anlamda değil de, sözlük anlamında kullanıldığına işaretir. Böylece “küllî” kelimesiyle kâidenin cüzîlerinin tüm detaylarına istisnasız uygulanabileceği şeklinde bir anlaşılma olmayacağıdır. Her kâidenin istisnası olabileceği ve detaylara ait hükümlerde çoğunlukla uygulanabileceği şeklinde anlamak daha uygundur (Yıldırım, 2001:16; Zerkâ, 1983:II, 949; Nedvî, 1986:42; Bûrnû, 2002:16). Kavâidin küllî ya da ekserî olmasından daha genel bir anlamı içerdiği de vurgulanmaktadır (Güzelhisârî, 1856:51).

Netice olarak, “kâide” kelimesinin her ne kadar *kazıyye*, *emir*, *hüküm* gibi farklı anlamlarda nahiv, usûl ve mantıkçılara göre tanımlamaları yapılmış ise de, cüz’î hükümlerin bilinmesinde küllî ya da ekserî hükümlerin uygulanması şeklinde ortak manayı içermektedir. Yani, ibadetler ile hukukun her bölümünden kapsamına giren konularla ilgili olarak her zaman değil (küllî değil), çoğu zaman (ağlebî) geçerli fikhî hükümler veren kâidelerdir.

2.1.2 Dâbıt

Dâbıt, fikhîn sadece belli konularına ait dar kapsamlı prensiplere denir (Subkî, 1991:11; Yaman, 2001:50). Dâbıt kelimesi kâide kelimesiyle aynı anlamları ifade eder. Ancak fakihlerin çoğu kâide ile dâbıt arasında farklılığa işaret eder. İbn Nüceym “Eşbâh”ın ikinci bölümünde “الفرق بين الضابط والقواعد” başlığı altında kâide ile dâbıt arasında fark olduğuna dikkat çekerek tanımlamayı şöyle yapar: “Kâide, furû‘-ı fikhîn tüm bâblarında geçerlidir. Dâbıt ise, fikhîn sadece bir konusunda geçerlidir” (İbn Nüceym, 1983:192). Böylece kâide kapsam açısından dâbıttan daha genel ve umumdur. Dâbıt ise kapsam açısından daha dar prensip ifade eder.

Zarar izale olunur (Süyûtî, 1987:83; İbn Nüceym, 1983:85) prensibi furû‘-ı fikhîn nikâh, talâk, cihat, buyu‘, hadler ... gibi çeşitli konularında geçerli olmasından dolayı kâidedir. *İcârede ma’kûdun aleyh menfaattir* prensibi furû‘-ı fikhîn sadece icâre kısmında geçerli olduğundan dolayı dâbıttır.

Muktedînin namazı imamın namazına bağılıdır prensibi, sadece namaz konusunda geçerli olduğundan bir dâbıttır. Fakat *Vücutta bir şeye tâbî olan hükümde de ona tâbî olur* ya da *Tâbî olan şeye ayrıca hüküm verilmez* prensipleri de birer kâidedir (Zerkeşî, 1982:234; Süyûtî, 1987:117; İbn Nüceym, 1983:133).

Bazı fakihler bu iki kelime arasındaki farkın teoride olduğunu, pratikte buna pek riayet edilmediğini vurgulamışlardır (İbn Hümâm, 1351:5; Feyyûmî, 1986:II, 510). Nitekim bazı alimler bu alanda dâbıtları bir araya getirmek suretiyle müstakil eserler yazmışlardır. İbn-i Nüceym *el-Fevâidü’z-zeyniyye fî fikhî’l-Hanefiyye* adlı eserinde beş yüz kadar kâideyi bir araya getirmiş ve onları “dâbıt” diye nitelendirmiştir (Bâhuseyn, 1998:48).

Külliyât kelimesi de *dâbıt* anlamında kullanılmaktadır. Mâlikî fakihlerinden Muhammed b. Abdullah el-Miknâsî’nin (v. 917/1511) *el-Külliyât fî’l-fikh* adlı risalesinde külliyât diye tanımladıklarının tamamı dâbıttır. Yine Mâlikîlerin olan Makkârî’nin (v. 758/1356) *Amelü men tıbbe limen habbe* adlı eserinde bu 524 adet dâbıtı *külliyât* adı altında ele almıştır (Bâhuseyn, 1998:48; Yaman, 2001:58).

İlk dönemlerde kullanılan *Asıl* kelimesi, *dâbıt* kelimesi ile aynı anlamları ifade ediyordu. Daha sonra *asıl* kelimesi *dâbıt* şeklinde bir fıkıh kavramı olarak kendi kavramsal anlamına kavuşacaktır. Kerhî (v. 340/952) ve Debûsî (v. 430/1040)'nin eserlerinde dâbıtların *الأصل* ile başlaması gibi. Örneğin;

“الأصل أن ما ثبت باليقين لا يزول بالشك Kesin bilgi ile sabit olan şey, Şüphe ile ortadan kalkmaz. “الأصل أن المحرم إذا أحر النسك عن الوقت أو قد مه لزمه الدم عنده لا عندهما” Ebu Hanife'ye göre genel prensip, ihramlı bir kimse hac görevlerini tayin edilmiş vaktinden sonraya tehir eder veya vaktinden önce yaparsa , ihramsız olarak mîkat yerini geçip de sonra ihram giyen kişi gibi, bir kurban kesmesi gerekir” (Koca, 2002:257).

Netice itibariyle diyebiliriz ki; Kâide ile Dâbıt arasındaki farklılık kâidelerde istisnaların çok olmasına zemin hazırlamışken, dâbıtlar için bu istisnalar azdır. Kâideler daha kapsamlı olmasından dolayı mezhepler arasında ortak paydaları çoktur, dâbıtlarda ise bu oran çok azdır. Yine kâideler kelime olarak daha veciz ve kısa iken, dâbıtlar ise bazen paragraf kadar uzun olabilmektedir (Bâhuseyn, 1998:52).

Külliyât, *Asıl* gibi kelimelerin de aslında “Dâbıt” anlamında kullanıldığını, zamanla bu kelimelerin kendi kavramsal anlamını bulduğunu söyleyebiliriz (Yaman, 2001:57).

2.1.3 Furûk

Furûk kelimesi sözlükte "ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik" anlamına gelen farkın çoğuludur. Fıkıh terminolojisinde furûk eşbâh ve nezâir ve kavâidle yakın ilişki içinde olup fikhîn dış görünüş bakımından birbirine benzeyen, ancak hüküm ve hukukî değerlendirme açısından farklı olan veya şekil itibariyle farklı oldukları halde aynı hükme tâbî meselelerini konu edinen ilim dalının adıdır (Özen, 1996:224).

Furuk alanında eser yazan müellifler tanımlama yapmak yerine işleyecekleri konular üzerinden açıklamalarda bulunarak bir çerçeve oluşturmuşlardır. Aynı anlamlar ekseninde farklı kelimelerle ifade edilen tanımlamalarda “görünüşte birbiriyle uyuşan gerçekte ise ayrılan”, “yapıları uyuşan, mânaları ihtilâf eden”, “şekilleri birbirine benzeyen, hükümleri ayrı olan” gibi tanımlamalar yapılmıştır.

Bu ilim dalının sadece furû'a ait meselelerdeki farklılığın ötesinde kâideler arasındaki farklılığa da işaret eden Karâfî, "Şekil bakımından birbirine benzeyen, ancak farklı olmalarını gerektiren bazı sebeplerden ötürü hüküm açısından birbirinden ayrılan meselelerin yahut kâidelerin bilgisidir." tanımını yaparak kâideler arasındaki farklılığa dikkat çekerek yeni bir oluşum meydana getirmiştir (Özen, 1996:224; Yaman, 2001:56).

Kadâ ve fetvâ birbirlerine benzeyen iki kelimedir. Ancak aralarındaki fark ise; mahkemede hakimin verdiği karar sonucu açısından kadâ, bağlayıcılık oluştururken; Fakihin vermiş olduğu fetvâ, sonucu açısından bağlayıcılık teşkil etmez. Yine rivayet ile şahitlik birbirine benzeyen kelimeler olmasına rağmen aralarında farklar vardır. Rivayette Peygamber'den gelen bir haber vardır. Şahitlikteki haber ise, hâkimin huzurunda hükmün oluşmasına zemin hazırlayandır (Bâhuseyn, 1998:74).

Netice itibarıyla diyebiliriz ki; *furûk* ile *kavâid* ilmî aynı konuları ele almada birbirlerine benzerken, *furûkta* birbirine benzeyen kâidelerin hükümleri arasındaki farklılıkların sebeplerini araştırması yönüyle de Eşbâh'ın bir alt birimi şeklinde umum-husus ilişkisi vardır.

2.1.4 Eşbâh ve Nezâir

Eşbâh şibh, şebah veya şebîh kelimelerinin, nezâir de nazîre kelimesinin çoğulu olup "birbirine benzeyen şeyler" demektir (Bâhuseyn, 1998:93; Yaman, 2001:55).

Eşbâh ve *nezâir* kelimeleri aynı anlamları ifade etse de mana açısından aralarındaki ince farklılığa işaret eden Süyûtî, "aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile, sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir" ile ifade edilir. (Süyûtî, 1987:7; Baktır, 1995:456) Görünüşte birbirine benzeyen fakat hemen fark edilmeyip dikkatli bir araştırmayla tespit edilebilen bir illet farkıyla hükümleri farklı olan meseleleri ifade eder (Hamevî, 1985:38; Yaman, 2001:54).

Hamevî'ye göre (1985:38) eşbâh ve nezâir, kâideyi de içine alacak şekilde daha genel anlam ifade eder.

Böyle bir tanımlamanın temelinde Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta geçen ve bu anlamı ifade eden “الأشباه” kelimesi yer almaktadır (Süyûtî, 1987:32; İbn Kayyim, 1955:85; Nedvî, 1986:69).

“Sana getirilen davaların hükmü Kitab ve Sünnette yoksa ve kalbinde bir şüphe meydana gelirse bunu iyice düşün. . أعراف الأمثال والاشباه , ثم قس الأمور عند ذلك .
Birbirine benzeyen meselelerin hükümlerini iyice öğren de diğerlerini bunlara kıyasla” (Beyhakî, 1989:133).

Kavâid ilmî ve Furûk'un ortaya çıkması, mezheplerin doktriner olarak sistemleşmesi ve sınıflandırmaların en ince ayrıntılarına kadar inerek yapılması bu ve benzeri kavramlar oluşmasına zemin oluşturmuştur. Böylece meseleler bu tür kavramlar altında yerini bulacak ve sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarla kavâid ilmînin fıkıh içerisinde geniş bir alana sahip olmasını sağlayacaktır.

Netice itibariyle diyebiliriz ki; eşbâh ve nezâir ile İslâm fikhî literatüründe bir kavram daha yerini bulmuş, hicrî VIII. asırdan itibaren bu alanda eserler telif edilerek müstakil kitaplar yazılmış ve kavâid ilmî daha sonraki dönemlerde bu alandaki eserlerle önemini devam ettirmiştir. Kaynaklarda İbnü'l-Vekil'in (v. 716/1317) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin bu alanda ilk telif edilen eser olduğu belirtilmiştir (Baktır, 1995:456; Nedvî, 1986:69; Bâhuseyn, 1998:95; Yaman, 2001:56).

2.1.5 Usûl-i Fıkıh Kâidesi

Usûl-i Fıkıh kâideleri, üzerine furû' fikhîn bina edildiği temellerin kâideleridir. Fakîhin bir konu hakkında hüküm istinbat edebilmesi için usûl-i fıkıh ve kâidelerine hakim olması gerekmektedir. Bu sebeple furû'-ı fıkıh usûl-i fıkıhtan; fikhî kâideler de furû' fıkıhtan çıkarılmıştır diyebiliriz. Bu ayırımı ilk defa değinen kişinin Karâfî olduğu söylenmektedir. Nitekim Karâfî şöyle tanımlama yapmıştır.

“Şeriatın temeli usûl ve furu'dur. Usûl da kendisi içerisinde usûl-i fıkıh ve küllî fikhî kâideler diye iki kısma ayrılır. Usûl-i fikhî, özel olarak arapça lafızlardan hüküm kâidelerinin çıkarılması, “emir vucup ifade eder”, “nehiy tahrir ifade eder” şeklindeki örneklerle izah eder. Küllî fikhî kâideleri de

şeriatın sınırlarına ve hikmetine şamil sayıları sınırsız olan ve pek çok furu'a ait meselelerin üzerine bina edildiği, usûl-i fıkıh içerisinde yer almayan kâidelerdir” (Karâfi, 1998:2).

Karâfi ve ‘Alâi (v. 761/1360), Usûl-i Fıkıh ile kavâidin birbirinden ayrı olduğunu vurgulamışlardır. (Karâfi, 1998:3; ‘Alâi, 1994:207) İbn Nüceym de bunların aynı kategoride, eşdeğer olduğunu belirtmiştir (İbn Nüceym, 1983:10). Nitekim Hâdimî’de aynı kanaati paylaşmaktadır (Hâdimî, 1783:1^b).

Usûl-i fıkıh ile Fıkıhî kâideleri furu‘-ı fıkıh içerisinde iç içe kullanılmaları ve birbirlerine benzemeleri sebebiyle yanlış anlaşılmalara sebebiyet verildiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2001:16).

Usûl-i fıkıh ile Fıkıhî kâideler arasında bariz farklılıklar vardır. Bu sebeple aynı kategoride yer alması ya da eş değer kabul edilmesi esas açısından uygun değildir. Şimdi bu farklılıklardan bazılarını zikredeceğiz (Nedvî, 1986:59; Yaman, 2001:57).

- Usûl kâideleri, tafsîlî delillerden hüküm çıkarma işlemidir. Konusu delil ve hükümdür. Fıkıhî kâideler ise, küllî ya da ekserî kazıyyelerdir. Konusu mükellefin fiilleridir.
- Usûl kâideleri, cüz’îlerinin tamamına istisnasız uygulanan usûl kâideleridir. Fıkıhî kâideler ise, cüz’îlerin çoğuna uygulanan ve istisnaları olan küllî kâidelerdir.
- Usûl kâideleri, Arapça lafızlar ve kurallardan oluşurken, fıkıhî kâideler daha çok furu‘-ı fikhîn içinden istikrâ yoluyla oluşmuştur.
- Usûl kâideleri, müctehide yol gösteren vasıtalarlardır. Fıkıhî kâideler ise vasıtaya ihtiyaç duymadan doğrudan hükme ulaşır.

Usûl kâideleri ile fıkıh kâideleri arasında temelde bu farklılıklar olmasına rağmen *her*

ikisinde de cüz'ilerinin bulunması gibi kısmî yönden birbirine benzeyen tarafları da vardır.

2.1.6 Nazariye

Nazariye furû'-ı fikhîn belli bir konusunun derinlemesine incelenmesi ve o alana hakim olan teorinin ortaya konması şeklinde oluşur. Mülkiyet nazariyesi, akit nazariyesi, fesat nazariyesi, ehliyet nazariyesi, ispat nazariyesi gibi (Zerkâ, 1983:235; Nedvî, 1986:54).

Kâide, bir hukukî hüküm taşır. Bu hüküm, kapsamına giren her ayrıntı mesele için geçerlidir. Nazariye ise böyle değildir. Yine kâide için ana unsur ve temel şartları kapsamaz. Halbuki nazariyede alt ayırım, unsur ve şartlardan oluşan teorik bir bütünlük vardır (Nedvî, 1986:55; Bâhuseyn, 1998:149; Yaman, 2001:59).

2.2 Kâidelerin Sınıflandırılması

Kâidelerin belli bir kategori içerisinde yer almaları onların daha net bir şekilde kavranmasına sebep olacaktır. Bu sebeple kâideler bazı yönleriyle çeşitli kategoriler altında yer alacaktır. Menşei, kapsamı, ittifak-ihtilaf yönleri ve asıl-fer' açısından değerlendirilecektir.

2.2.1 Menşei (Kaynağı) Açısından Kâideler

Fıkıhçılar kâideyi kaynağı bakımından “*şer'-î nass*”, “*şer'î nasstan istinbat*” ve “*ictihâd-ı istinbat*” olmak üzere üçe ayırırlar.

2.2.1.1 Şer'-î Nass Olan Kâideler

Bu kategoride olan kâideler âyet ve hadisin bizzat kendisidir. Bunlar sayıca az olan kâidelerdir.

- (الخراج بالضممان) *Bir şeyin faydası, tazminatı karşılığındadır.*

- (لا ضرر ولا ضرار) *Zarar vermek ve zarara zararlarla karşılık vermek yoktur.*

2. 2.1.2 Şer‘-î Nass’tan İstinbat Edilen Kâideler

Bu kategoride yer alan kâideler âyet yada hadislerden istinbat edilmek suretiyle elde edilmiştir.

- Kâide : (المشقوة تجلب التيسير) *Meşakkat teysiri celbeder* (Zerkeşî, 1982:III, 169; Süyûtî, 1987:76; İbn Nüceym, 1983:75).
- Kaynağı: (يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر) *Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez* (Kur’an, 2/185). (يسروا ولا تعسروا وبشروا ولا تنفروا) *Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin* (Buhârî, 1992:1946).

2.2.1.3 İctihâd-ı İstinbât Olan Kâideler

Furû‘-ı fikhîn hükümlerinin incelenmesi yoluyla çıkarılan kâideler bu kategoride yer alır. Kâidelerin çoğu bu şekilde oluşturulmuştur (Bâhuseyn, 1998:131).

2.2.2 Kapsam Açısından Kâideler

Fakihler kâideleri kapsam açısından furû‘-ı fikhî kuşatmalarına göre *kavâidü’l-külliyetü’l-kübrâ*, *kavâidü’l-külliyye*, *kavâidü’l-fer‘iyye* diye üç kısma ayrılır.

2.2.2.1 Kübrâ Olan Küllî Kâideler (Temel Fıkıh Kâideleri)

Furû‘-ı fikhînin tüm bâblarını kapsayan kâidelerdir. İstisnaları yok denecek kadar az olan kâidelerdir. Kavâid-i külliyye-i kübrâ olarak bilinen ilk kâideleri Hanefî mezhebi fukahâsından olan Ebû Tâhir ed-Debbâs’ın oluşturmuş olduğu 17 kâidenin içerisinde

yer alan beş tanesine verilen isimdir (Süyûtî, 1987:7). Bu sebeple “Kavâid-i Hamse” diye de tanımlanır (İbn Subkî, 1991:12). Bu beş temel kâide şunlardır.

- (الأمر بمقاصدها) *Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir* (Süyûtî, 1987:8; İbn Nüceym, 1983:22).
- (اليقين لا يزول بالشك) *Kesin bilgi, şüphe ile ortadan kalkmaz* (Süyûtî, 1987:50; İbn Nüceym, 1983:60).
- (المشقة تجلب التيسير) *Zorluk kolaylığı celb eder* (Zerkeşî, 1982:III, 169; Süyûtî, 1987:76; İbn Nüceym, 1983:75).
- (الضرر يزال) *Zarar izale edilir* (Süyûtî, 1987:83; İbn Nüceym, 1983:94).
- (العادة محكمة) *Âdet Muhakkemdir* (Zerkeşî, 1982:II, 356; Süyûtî, 1987:89; İbn Nüceym, 1983:101).

2.2.2.2 Suğrâ Olan Küllî Kâideler (Genel Fıkıh Kâideleri)

Furû‘-ı fıkıhın pek çok bâbını kuşatan kâidelerdir. Kübrâ olan kâidelere göre kapsam alanı biraz daha dardır. İstisnaları olan kâidelerdir. Genel olarak bu tür içerisinde yer alan kâideler, literatürde en geniş alanı kapsamaktadır. Nitekim Mecelle’nin kâidelerinin çoğu bu kısma aittir (Nedvî, 1986:313; Zuhaylî, 1999:31). Bu kısım “Kavâidü’l-‘Âmme” olarak isimlendirildiği gibi benzer isimlerle de anılmaktadır (İbn Subkî, 1991:94).

- (إذا اجتمع الحلال والحرام غلب الحرام) *Helal ve haram bir araya geldiğinde, haram galip gelir* (Zerkeşî, 1982:125; Süyûtî, 1987:105; İbn Nüceym, 1983:109).

- (إعمال الكلام أولى من إهماله) *Kelâmın i'mali ihmalinden evlâdır* (Zerkeşî, 1982:183; Süyûtî, 1987:128; İbn Nüceym, 1983:150).

2.2.2.3 Sağır Olan Kâideler (Özel Fıkıh Kâideleri)

Furû'-ı fikhîn çok az bâbını kuşatan kâidelerdir. Bu sebeple dâbit olarak da isimlendirilmektedir.

- الدفع أولى من الرفع (*Vukuundan önce zararı önlemek, (vukuundan sonra kaldırmaktan daha evlâdır* (Zerkeşî, 1982:II, 155; Süyûtî, 1987:138).

2.2.3 İttifak-İhtilaf Açısından Kâideler

Fıkıhçılar kâidelerin içeriği hususunda, ittifak ve ihtilaf edilenler diye de ayırım yapmışlardır.

2.2.3.1 İttifak Edilen Kâideler

Bu kısımda, fukahânın tamamen ya da çoğunlukla üzerinde ittifak ettikleri kâideler yer almaktadır.

- Fukahânın üzerinde mutlak olarak ittifak ettikleri, kübrâ olarak nitelendirilen beş temel kâidedir. Bütün mezhep imamları tarafından ittifakla kabul edilmiştir.
- Fukahânın çoğu tarafından kabul gören kâidelerdir. Sayıca az olmasına rağmen suğrâ olan kâidelerden bazıları bu kategori içerisinde yer almaktadır.
- (إذا اجتمع الحلال والحرام غلب الحرام) *Helal ve haram bir araya geldiğinde, haram galip gelir* (Zerkeşî, 1982:125; Süyûtî, 1987:105; İbn Nüceym, 1983:109).

- (الضرورات تبيح المحظورات) *Zaruretler yasaklananları mübah kılar* (Zerkeşî, 1982:317; Süyûtî, 1987:84; İbn Nüceym, 1983:85).

2.2.3.2 İhtilaf Edilen Kâideler

Bu kategoride kâidelerin farklı mezhepler tarafından kabul-red durumları ile aynı mezhep içerisinde de bu durumun devam etmesi zikredilecektir.

Fıkıh mezhepleri arasında ihtilaf söz konusu olan kâidelerdir. Bu kategorideki kâideler bazı mezhepler tarafından kabul görülürken, diğer bazı mezhepler tarafından da reddedilmiştir.

“الأجر والضمان لا يجتمعان” “Ücretle tazminat birlikte olmaz” kâidesi, Hanefî’lerde geçerlidir, Şâfiî’lerde geçersizdir. “Ruhsatlar günahlarla birlikte geçerli olmaz” kâidesi Şâfiî’lerde geçerlidir, Hanefî’lerde geçersizdir. Yine, “شرط الواقف كنص الشارع” “Vakfedenin şartı, Şâri’in şartı gibidir.” ile “İlletin çokluğu ile tercih vâki’ olmaz” kâideleri Hanefîlere göre geçerli iken, Şâfiilere göre geçersizdir. “Eşyada asıl olan ibâhadır.” kâidesi Şâfiilerde kabul edilirken, Hanefilerde tevakkuftur. Hükmü kesin olarak ortaya çıkıncaya kadar beklemektir.”

Mezhep içi imamlar arasında da kâidenin kabul-red durumları olabilir. Buna Debûsî’nin *et-Te’sîsü’n-nazar* adlı eserindeki kâideler örnek olarak verilebilir.

“الأصل أن المحرم إذا أحر النسك عن الوقت أو قدمه لزمه الدم عنده لا عندهما” Ebu Hanife’ye göre genel prensip, ihramlı bir kimse hac görevlerini tayin edilmiş vaktinden sonraya tehir eder veya vaktinden önce yaparsa, ihramsız olarak mikât yerini geçip de sonra ihram giyen kişi gibi, bir kurban kesmesi gerekir; İmam Yusuf ve Muhammed’e göre ise gerekmez.”

2.2.4 Asıl-Fer' Açısından Kâideler

Bu kategoride yer alan kâideler, kübrâ ya da üzerinde ittifak edilen suğrâ kâidelerden istinbat edilmek suretiyle oluşturulan ve altında yer alarak onunla istisna, şart ve kayıt ilişkisi içinde olan kâidelerdir. Buna örnek ise المشقة تجلب التيسير *Meşakkat, kolaylığı celbeder*. kâidesinin altında yer alan fer'î kâideleri de şöyle sıralayabiliriz.

- (إذا ضاق الأمر اتسع) *Bir iş daraldığı zaman genişletilir* (İbn Subkî, 1991:48; Zerkeşî, 1982:120; Süyûtî, 1987:83; İbn Nüceym, 1983:84).
- (إذا اتسع الأمر ضاق) *Bir iş genişlediği zaman daraltılır* (İbn Subkî, 1991:49; Zerkeşî, 1982:121; Süyûtî, 1987:83; İbn Nüceym, 1983:84).
- (الضرورات تبيح المحظورات) *Zaruretler yasaklananları mübah kılar* (Zerkeşî, 1982:317; Süyûtî, 1987:84; İbn Nüceym, 1983:85).
- (ما أبيع للضرورة يقدر بقدرها) *Bir zaruret için mübah olan şey miktarınca uygulanır* (Zerkeşî, 1982:320; Süyûtî, 1987:84; İbn Nüceym, 1983:86).
- (ما جاز لعذر بطل بزواله) *Bir özür için tecviz edilen şeyin, özrünün gitmesiyle hükmü de gider* (Süyûtî, 1987:84; İbn Nüceym, 1983:86).
- (الحاجة العامة تنزل منزلة الضرورة) *Genel ihtiyaç, zaruret yerine geçer* (Süyûtî, 1987:88; İbn Nüceym, 1983:91).
- (الاضطرار لا يبطل حق الغير) *Izdirâr durumu başkasının hakkını iptal etmez* (Hâdimî, 1783:30^b).

- (إذا بطل الأصل يصار إلى البدل) *Asıl batıl olduğu zaman bedele dönülür* (Zerkeşî, 1982:219; İbn Receb, 1999:16; Hâdimî, 1783:30^b).

2.1.3 Kavâid-i Külliye'nin Fıkıhtaki Yeri ve Önemi

Sosyal hayatın dinamik olması, her geçen gün yeni gelişmelerin ortaya çıkması, buna bağlı olarak yeni meselelerin oluşması ve bunlara çözüm geliştirme noktasında fıkıh ve fakîhe büyük işler düşmektedir. Fıkhîn dinamikliği kapsam alanının gelişmesine yol açmakta, sayısızca meselenin sonuçlanmasını sağlamaktadır. İşte bu noktada fakîhin bu meseleler karşısında, hızlı bir çözümlene yapabilmesi, yapılan çözümleneleri de öğrenebilmesi ve hızında tutması da ayrı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kavâid-i külliyeler, usûl ile furû' arasında köprü kurarak, dağınık meselelerin bir kural etrafında toplanmasına, farklı konularda benzer hükümlerin bilinmesine, furû'-ı fıkıh içerisindeki cüzî meselelerde akla gelebilecek çelişkili düşüncelerin giderilmesine ve meseleler içerisinde boğulmadan, İslâm hukukunun hikmetlerinin kavranmasına yardımcı olur. Böylece fikhî meke gelişir ve sorunlar daha hızlı çözümleneler bulur. Nitekim bu alanda “kavâid”, “eşbâh”, “furûk”, “mevsû'ât”, “vecîz”...v.b. eserlerin kaleme alınması, bunlara şerh ve haşiyelerin yapılması, kavâid ilmînin fıkhîn müsellemâtı içerisindeki yerini ve önemini göstermektedir.

Kavâid ilmînin önemi hakkında bu alanda eser yazmış olan müellifler kitaplarında buna ait konu başlığı açarak, düşüncelerini ifade etmişlerdir.

“Bu kâideler İslam fıkhında önemli bir yere sahiptir. Fakîh'e pek çok fayda sağlamaktadır. Fakîh bu kâideleri bildiği oranda değerini arttırır ve mezhep imamlarının hangi metodlarla fetva verdiklerini kavramış olur. Küllî kâideleri bilmeyen kimse, fer'î hükümleri öğrenmeye kalkarsa, bu hükümler kendisine çelişiyor gibi görünür ve sonunda fer'î hükümleri ezberlemek zorunda kalır. Fıkhî, kâideleri ile birlikte kavrayan kimse bu kâidelerin altına girdiği için fer'î hükümleri ezberlemek zorunda kalmayacağı gibi başkası için de zıt gibi görünen meseleler onun için uygun görünür” (Karâfî, 1998:3).

"Kavâid-i fikhiyye, mesâil-i fikhiyyenin hıfz ve zabtnı teshîl için bazı muhakkikîni fukaha tarafından vaz' olunmuştur" (İzmirli, 1911:187).

"Küllî kâideler aslında usulu fıkıhtır. Bunları bilmekle fakîh fetvada dahi olsa içtihat derecesine ulaşır" (İbn Receb, 1999:10).

"Kavâid bilgisi fakîhe, meselelerin nasıl ele alınabileceği yöntemini kazandırarak, hükmü belli olmayan meselelere de rahat bir şekilde çözüm geliştirme melesini sağlar" (Suyûtî, 1987:6).

"Gözden geçirmek suretiyle yüksek malumunuz olur ki, mukaddimenin ikinci makalesi (İbn-i Nüceym) ve onun yolunda yürüyen fakîhlerin bir araya getirdikleri fikhî kâideler olup, Şer'iyye hakimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez. Fakat fikhî meselelerin bir araya toplanmasına küllî faideleri olarak gözden geçirenler, meseleleri delilleriyle zapt etmiş olurlar ve diğer memurlara da her hususta başvurulacak kaynak olabilir. Ayrıca bunlar vasıtasıyla bir adam muamelatını mümkün mertebe şer'iata uydurabilir" (Öztürk, 1973:36).

"Bu kâideler fikhın muayyen bir konusuna has olmayıp, dalları fikhın tüm konularına uzandığından araştırmacıya genel bir fikhî meleke verir. Araştırmacı şer'i ve kanuni öğreniminde bu kâidelerle karşılaşınca bunların mefhumlarını ve uygulamalarını anlayıp, bu kâidelerin istisnalarına vakıf olursa sonra asli kâidelerden istisna edilen cüz'î hükmün istisna edilmesinin fikhî sebeplerini bilip, onu da başka bir asli kâidenin hükmü altına koyabilirse, araştırmasının sonunda kendisini, sanki fikhın zirvesinde duruyor ve tüm konularına bu zirveden bakıyor gibi hisseder" (Zerkâ, 1983: 949).

2.4. Hâdimî'ye Kadar Oluşan Literatür ve Özellikleri

İslâm hukukunun genel prensipleri küllî kâideler şeklinde ifade edilmiştir. Küllî kâidelerin Kitab, Sünnet ve ilk dönemde yazılan fikhî eserlerde dağınık bir şekilde mevcut olduğu biliniyor ise de, bugün olduğu şekilde ortaya çıksamk hicrî dördüncü asrın başlarına rastlamaktadır. İslâm tarihini inceleyen eserleri gözden geçirdiğimizde,

bunları İslâm hukuk tarihini birkaç devrede ele aldıklarını görmekteyiz. Bu eserlerin hemen hepsinde dikkatimizi çeken bir nokta olmuştur. Resûlullah (s.a.s.), sahâbe ve mezheplerin ortaya çıktığı dönemler geniş bir şekilde incelendikten sonra, taklit devri veya fikhin gerileme devri diye dördüncü bir dönem eklenmekte, fazla tahlil ve izaha girilmemektedir. Bu dönem, İslâmi ilimler sahasında bilhassa Mâverâünnehir ve çevresinde büyük bir inkişafın olduğu Kerhî, Debûsî, Pezdevî ve Serahsî gibi büyük Hanefî fakîhlerinin yetiştiği, usûl ve fûru‘ sahasında çok değerli eserlerin telif edildiği verimli bir devirdir. Kanaatimizce İslâm hukuk tarihinde ileri bir merhale olarak kabul edebileceğimiz küllî kâidelerin tespiti de yine bu dönemde oluşmuştur (Baktır, 1988:3).

Bu kâideler, bir ihtiyaç ve zaruretten doğmuş, bazı merhalelerden geçtikten sonra nihaî şeklini almıştır. Bu kısımda, küllî kâidelerin ortaya çıkışını, gelişmesini ve nihaî durumunu belli bir sistematik ve kronoloji içerisinde ele alacağız.

2.4.1 Fıkhîn Tedvininden Önceki Zamanda Kâidelerin Oluşumu

2.4.1.1 Kur’ân-ı Kerîm’de Geçen Bazı Âyetler

Kavâid-i Külliyye’nin doğuşu, ortaya çıkışı, tarihî olarak Hz. Peygamber’e vahyin gelmesi teşrî’in başlamasına kadar gitmektedir. Şeriatın aslı olan Kur’ân-ı Kerîm’deki kâideler, kâidelerin en yücesi ve evla olanıdır. Diğer kâideler ise delil olmada bunlara râcidir. Kur’ân âyetleri mahdut, fakat hâdiseler sınırsızdır. Bu bakımdan Kur’ân’da miras âyetlerinde olduğu gibi, bazı tafsîlî hükümler bulunsa da, ahkâm âyetleri genelde küllî esaslar şeklinde verilmiştir. Dolayısıyla fıkhîteki küllî hükümlerin ilk ve ana kaynağı Kur’ân’dır. Her bir kâide için mutlaka belli bir âyet veya hadis gösterilemeyebilir. Ancak genel olarak küllî kâideler, âyet ve hadislere dayanılarak elde edilmiştir ve çoğu defa, bir küllî kâide birden fazla âyet veya hadisten çıkarılan ortak bir mânâyı dayanır. Örneğin;

- واحل الله البيع وحرم الربى *Allah alış verişi helal, Faizi ise haram kılmıştır* (Kur'an, 2/275). Her türlü alış verişin yapılmasının caiz olduğu ancak, faizin yasak olduğu vurgulanmaktadır.
- ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل *Mallarınızı aranızda haksız yollardan yemeyiniz* (Kur'an, 2/188). Hırsızlık, gasb, zina, cehalet, zarar, aldatma gibi meşru olmayan yollarla elde edilen mallar ya da telef edilenlerin yasak olduğu ve akitlerin batıl olduğu vurgulanmaktadır.
- خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلین *Sen af ve müsamaha yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme* (Kur'an, 7/199). Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münkeri, sıla-i rahimi kesmemeyi, günahkârları bağışlamayı, müminlere karşı yumuşak olmayı, zulüm edenlerden uzak kalmayı, sefihlerle münakaşadan uzak durmayı vurgulamaktadır.
- يا أيهاالذين آمنوا أوفوا بالعقود *Ey İnananlar! Akidleri yerine getirin* (Kur'an, 5/1). Meşru her türlü akitlerin yerine getirilmesini vurgulamaktadır.

2.4.1.2 Hz. Peygamber'den Rivâyet Edilen Bazı Hadisler

Hz. Peygamber'in sözlerinin cevâmiu'l-kelim olması kısa ve özlü konuşmaları, *Bana cevâmiu'l-kelîm verildi* (Buhârî, Cihad, 122), *Ben cevâmiu'l-kelîm ile gönderildim* (Buhârî, Tabir, 11) teşrîi noktasında önemli kâideleri ihtiva etmektedir. Bu hadislerin altında pek çok kâideler oluşmuştur. Bunlara örnekler;

- انما الأعمال بالنيات *Ameller niyetlere göredir* (Buhârî, Vahy:1). Bu hadisten “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.” kâidesi oluşmuştur.

- لا ضرر ولا ضرار *Zarar vermek, verilen zarara zararla karşılık vermek yoktur.* Bu hadis her türlü zararın yasak olduğunu ifade etmektedir. Bu hadisten “Zarar izâle olunur.” kâidesi oluşmuştur.
- البينة على المدعى واليمين على من أنكر *Delil, iddia edene; yemin ise inkar edenedir.* Bu hadis kâide olarak yer almaktadır.
- Hz. Peygamber’e “İçeceklerden hangisi yasaktır?” diye sorulduğunda cevaben; كل مسكر حرام *Her sarhoşluk veren şey haramdır.* Buyurması bir kâideyi oluşturmuştur.

2.4.1.3 Bazı Sahabîlerden Rivâyet Edilen Sözler

Bazı sahabîlerden rivâyet edilen sözler, onların kavâid-i külliyeleri bildiklerini ve onunla amel ettiklerini, onlara dayanarak icihad ettiklerini, fetva ve hüküm ortaya koyduklarını göstermektedir. Konuya açıklık ve misal getirme bakımından bazı sahabîlerden örnekler vermiş olacağız.

Hz. Ömer’den (v. 23/643) gelen şu söz;

- مقاطعوا الحقوق عند الشروط *Hakların sona ermesi şartlarına bağlıdır.*
- لا عفو في الحدود عن شيء منها , بعد أن تبلغ الإمام , فإن إقامتها من السنة *Hadler (kesinleştiğinde), imama ulaştığı zaman hiçbir şekilde affedilemez. Çünkü onun gereğini yerine getirmek sünnettendir (Abdurrezzâk, 1970:VII, 441).*

Hz. Ali’den (v. 40/660) gelen şu söz;

. ليس على صاحب العارية ضمان *Ariyet sahibi tanzimle sorumlu değildir* (Abdurrezzâk, 1970:VIII, 179).

. من أجر أجزيرا فهو ضامن *Kiralayan kiralananı tazminle sorumludur* (İbn Ebî Şeybe, 1989:6, 127).

Abdullah b. Abbas'ın (v. 68/687) kabz konusundaki şu sözü;

لا تجوز صدقة حتى تقبض *Sadaka kabz edilinceye kadar geçerli değildir* (Beyhakî, 1989:VI, 179).

. ليس للعبد في الغنم نصيب *Kölenin ganimette payı yoktur* (Ebû Yusuf, 1397:198).

Abdullah b. Ömer'e (v. 63/682) *Dayak yedikten sonra hırsızlık suçunu işlediğini ikrar eden kimse için durum nedir?* diye sorulduğunda, o'da; *Hayır! Haddi uygulamayın. Zira o, dayak yedikten sonra ikrar etmiştir* demiştir. Bu olaydan hareketle şu kâide oluşturulmuştur.

. لا قطع في إقرار بالإكراه *İkrah altında ikrarla sırkat cezası uygulanmaz* (Ebû Yusuf, 1397:175).

2.4.1.4 Tâbiûn ve Sonrası Dönemde Rivâyet Edilen Sözler

Şurayh el-Kâdî'den (v. 78/697) gelen şu söz;

لا يقضى على غائب *Gâib hakkında hüküm verilmez* (Abdurrezzâk, 1970:VIII, 304).

. كل خلع تطليقة بائنة *Hul'un her çeşidi bâin talaktır* (İbn Ebî Şeybe, 1989:V, 111).

İbrahim en-Nehâî'den (v. 96/714) gelen şu söz;

. ليس على قاذف الصبيّ و الصبية حدّ . *Erkek ve kız çocuğu hakkında kazf (iftirada bulunsa), o kimseye hadd uygulanmaz* (Abdurrezzâk, 1970:VII, 420).

Şu'be'den (v. 106/724) gelen şu söz;

. المعتدى في الصدقة كمانعها *Sadakada haddi aşanlar, mani' olanlar gibidir* (Ebû Yusuf, 1397:83).

Hasan b. Yesâr'den (v. 110/728) gelen şu söz;

. إذا شككت في الوضوء ، قبل الصلاة ، فتوضأ . *Namazdan önce abdest hakkında şüpheye düşersen, abdest al* (Abdurrezzâk, 1970:142).

İbn Sîrîn'den (v. 110/728) gelen şu söz;

. كل قرض جرّ منفعة فهو مكروه . *Menfaat oluşturan her borç verme, mekruhtur* (Abdurrezzâk, 1970:VIII, 145).

'Atâ'dan (v. 118/736) gelen şu söz;

. إذا إختلف الراهن والمرتهن فالقول قول الراهن . *Râhin ve mürtehin ihtilaf ettiklerinde, geçerli söz râhinindir* (İbn Ebî Şeybe, 1989:VI, 79).

Hammâd'dan (v. 119/737) gelen şu söz;

. كل فرقة كانت من قبل الرجل فهي تطليقة ، وكل فرقة من قبل المرأة فليست بشيء .
Erkek tarafından verilen her bir ayrılık (sözü) bir talak (yerine geçer). Kadın tarafından verilen her bir ayrılık (sözü) bir (hüküm) ifade etmez (Abdurrezzâk, 1970:VI, 486).

2.4.2 Fıkhîn Tedvin Merhalesindeki Zamanda Kâidelerin Oluşumu

Mezheplerin ortaya çıkmaya başladığı ve fıkhîn tedvin edildiği zamana bakıldığında pek çok kâide ve dâbitların var olduğunu görürüz. Bunlardan bir kısmı bizlere kadar ulaşmışken bazıları da ulaşmamıştır. Bize ulaşan kitapların ilki Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû* ile Ebu Yusuf'un *Kitabu'l-Harâç* adlı eseridir. Bu dönemde oluşan kâideler hakkında birkaç örnek vereceğiz.

2.4.2.1 Zeyd b. Ali (v. 122/739) *el-Mecmû*

. الشفعة إلا في عقار أو أرض . *Şuf'a ancak akar ya da arzda geçerli olur* (Bâhuseyn, 1998:299).

2.4.2.2 Ebû Yusuf (v. 182/798) *Kitâbu'l-Harâç*

. لا ينبغي أن تقام الحدود في المسجد ، ولا في أرض العدو .
Mescitlerde ve düşman ülkesinde hadleri yerine getirmeye gerek yoktur (Ebû Yusuf, 1397:178).

2.4.2.3 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. 189/804) *es-Siyer*

. كل ارض غلب عليها المسلمون فهي أرض خراج .
Müslümanların galip olduğu her bir yer, haraç toprağıdır (Bâhuseyn, 1998:301).

2.4.2.4 İmam Mâlik (v. 179/795) *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*

كل ما لا يفسد الثوب فلا يفسد الماء. *Elbiseyi pislemeyen şey, suyu da pislemez* (Bâhuseyn, 1998:303).

2.4.2.5 İmam Şâfi (v. 204/819) *el-Umm*

يُجوز في الضرورة ما لا يجوز في غيرها. *Başka alternatif bulunmadığı zaman zaruret geçerlidir* (Şâfiî, 1961:IV, 168).

2.4.2.6 Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) *Kitâbu'l-Mesâil*

كل ماجاز فيه البيع تجوز فيه الهبة و الصدقة و الرهن. *Alış-verişte geçerli olan her şey, hibe, sadaka ve rehinde de geçerlidir* (Ebû Davud, t.s.:203).

2.4.3 Kâidelerin Tedvin Edilmeye Başlanması

Kâidelerin tedvin edilmesi, müstakil bir ilim haline gelmesi asırlara göre giderek gelişmeye başlaması bu başlık içerisinde ele alınacaktır. Asırlara göre gruplamalar yapılacak ve bu alanda yapılan çalışmalardan bahsedilecektir.

2.4.3.1 Kâidelerin IV. ve VI. Asırlardaki Oluşumu ve Sınıflandırılması

Hanefî mezhebi fukahâsından olan Ebû Tâhir ed-Debbâs'ın, bilinen ilk kâideleri bunlar gibi 17 kâidedir.

المشقة تجلب التيسير - الضرر يزال - العادة محكمة
اليقين لا يزول بالشك - لأمر بمقاصدها -
Â'ma olması sebebiyle ezberinden, her gece mescitte, namazdan sonra cemaat dağılınca kapıyı kapatıp gizlice okuduğu, Ebû Saîd el-Herevî'nin bunu kendisinden gizlice dinleyerek yedi tanesini öğrendiği hikâye olarak anlatılır. Suyûtî'nin hikâye tarzında aktardığı bu bilgiler (Suyûtî, 1987:7), bunun aslının olmadığı, sadece hikâyeden ibaret olduğu, gerçeği yansıtamayacağı şeklinde tenkit edilmiştir (Hamevî, 1985:36; Bâhuseyn, 1998:312).

Fıkıh kâidelerinin ve dâbitlerinin ilk defa tedvinine ilişkin yeterli miktarda bilgiler mevcut değildir. Ancak bilinen ilk kâideleri yazan kişinin Kerhî olduğu kabul edilir. Daha sonra bu alanda eser yazmış olanlar Neseфі, Semerkandî, Debûsî, İbn Dûvset, Kâdı İyâz b. Mûsa el-Yahsubî, ‘Alâu’ d-dîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî’ dir.

2.4.3.1.1 Ebû’l-Hasan el-Kerhî (v. 340/951)

Abdullah b. el-Hasan b. Dellâl, Ebû’l-Hasan el-Kerhî diye meşhur olmuştur. Debbâs’ın Hanefî mezhebine ait hıfzettiği 17 kâideyi de alarak 38 kâideye çıkarmış ve bunu bir risale haline getirmiştir.

“er-Risâle, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi ilk Hanefî imamlarının görüşlerinin dayandığı genel ilke ve kuralları tespiti yönelik hacmi küçük, kıymeti büyük bir risaledir. Fuat Sezgin’in el-Usûl adıyla kaydettiği bu eser, müstakil olarak ve Debûsî’nin *Te’sîsü’n-nazar*’ının sonunda Ebû Hafs en-Neseфі’nin her bir kural için zikrettiği örneklerle birlikte ve Cebûrî’nin Kerhî’nin usûl görüşlerini incelediği *el-Akvâlü’l-usûliyye li’l-İmâm Ebi’l-Hasan el-Kerhî* adlı eserinin sonunda (Mekke 1989) yayımlanmıştır” (Apaydın, 2002:285).

Kerhî’nin bu risalesi tedvin edilen ilk kavâid kitabı olarak bilinir. Kâideler usûl ve furû’ konularına dairdir. Her kâideye "الأصل أدّ" ibaresi ile başlar.

“الأصل أدّ أنه إذا مضى بالاجتهاد لا يفسخ باجتهاد مثله ويفسخ بالنص Bir ictihatla sabit olan hüküm başka bir ictihatla değil, ancak nasla bozulabilir. الأصل أن النص يحتاج إلى التعليل بحكم غيره لا بحكم نفسه Nass kendi hükmü sebebiyle değil, kendisi dışındaki bir şeyin hükmü sebebiyle talile ihtiyaç duyar.”

Kerhî’nin kâideleri daha sonraki dönemlere tesir etmiş ve bazı düzenlemelerle son halini almıştır.

الأصل أنه إذا مضى بالاجتهاد لا يفسخ باجتهاد مثله ويفسخ بالنص Bir ictihatla sabit olan hüküm başka bir ictihatla değil, ancak nasla bozulabilir.” Kerhî’de 30. kâide olarak geçen bu hüküm, daha sonraları الإجتهد لا ينتقض بمثله *İctihat, ictihatla naksolunmaz* diye yer almıştır.

2.2.3.1.2 Ebû'l-Leys es-Semerkandî (v. 373/983)

İsmi, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, künyesi Ebû'l-Leys es-Semerkandîdir. Semerkandî'nin *Te'sîsü'n-nazar* adlı kitabı Kerhî'nin risalesinden sonra kavâid alanında ikinci sırada yer alan eser olarak kabul edilir. Sekiz bölümde kâideleri toplamıştır. (Katip Çelebi, 1360:334) Toplamda 73 kâide vardır. Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar* adlı eseriyle, es-Semerkandî'nin *Te'sîsü'n-nazar* adlı eseri aynı isimde olmasıyla birbirlerine benzediği gibi, içerik açısından da aralarında herhangi bir fark yoktur.

“Çeşitli kütüphane kataloglarında, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 150; Kara Çelebizâde, nr. 101; Şehit Ali Paşa, nr. 709. *Te'sîsü'n-nazar* veya *Te'sîsü'n-nezâir* adlı kitap Ebû'l-Leys es-Semerkandî'ye nispet edilmiştir. Ne var ki, söz konusu kitabın çeşitli nüshaları, elimizde matbu bulunan *Te'sîsü'n-nazar* ile karşılaştırıldığı zaman, nüshaların kapaklarındaki Ebû'l-Leys es-Semerkandî'ye yapılan nispetler dışında, onların elimizdeki *Te'sîsü'n-nazar* ile aynı oldukları görülür” (Koca, 2002:61).

“Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesinde Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *Te'sîsü'n-nazar* adlı eserini master tezi olarak tahkik eden Ali Muhammed Muhammed Ramazan, Ebû Zeyd ed- Debbûsî'ye nisbet edilen *Te'sîsü'n-nazar* ile aralarında az bir ihtilafı birbirlerine mutabık olduğunu belirtmektedir” (Nedvî, 1986:318).

2.2.3.1.3 Ebû Zeyd ed- Debbûsî (v. 430/1038)

İsmi, Abdullah b. Ömer b. İsa el-Kâdî Ebû Zeyd ed-Debbûsî. Kerhî'den almış olduğu sistematığı geliştirerek ve mezhepler içi ve mezhepler arası usûl ve furû' konularında esaslar, kâideler ortaya koymuştur. Bundan dolayı da, ilm-î hilaf alanında ilk eser

yazmış kişi olarak kabul edilir. Kitabının adı *Te'sîsü'n-nazar*'dır. Eserinde, Kerhî gibi kâidelere "الأصل أن" ile başlamıştır.

"الأصل أن المحرم إذا أجز النسك عن الوقت أو قدمه لزمه الدم عنده لا عندهما " Ebu Hanife'ye göre genel prensip, ihramlı bir kimse hac görevlerini tayin edilmiş vaktinden sonraya tehir eder veya vaktinden önce yaparsa , ihramsız olarak mikat yerini geçip de sonra ihram giyen kişi gibi, bir kurban kesmesi gerekir."

Kitabında kâideleri sekiz bölümde sınıflandırmıştır.

"Debbûsî, eserinde kâideleri mezhep içi ve mezhepler arası olarak sistematize etmiştir. 1.Kısım: Ebû Hanife ile Sahibeyn (İmam Muhammed ve İmam Yusuf) arasındaki ihtilaflar. Bunlar 22 tanedir. 2.Kısım: Ebû Hanife ve Ebû Yusuf ile İmam Muhammed arasındaki ihtilaflar. Bunlar 4 tanedir. 3.Kısım: Ebû Hanife ve İmam Muhammed ile Ebû Yusuf arasındaki ihtilaflar. Bunlar 3 tanedir. 4.Kısım: Ebû Yusuf ile İmam Muhammed arasındaki ihtilaflar. Bunlar 4 tanedir. 5.Kısım: İmam Muhammed, Hasan b. Ziyad ve Züfer (3 hanefi fukahası) arasındaki ihtilaflar. Bunlar 8 tanedir. 6.Kısım: Hanefi Fukahasıyla İmam Malik b. Enes arasındaki ihtilaflar. Bunlar 2 tanedir. 7.Kısım: İmam Muhammed, Hasan b. Ziyad, Züfer ile İbn Ebû Leyla arasındaki ihtilaflar. Bunlar 5 tanedir. 8.Kısım: Hanefi Fukahasıyla İmam Şâfîî arasındaki ihtilaflar. Bunlar 25 tanedir" (Koca, 2002).

Bu kâideler Semerkandî ile aynıdır. Ancak, kendisi buna dokuzuncu kısmı ilave ederek burada meselelerin üzerine bina edildiği kâideleri zikretmiştir (Nedvî, 1986:299). Toplamda 85 kâide mevcuttur.

2.2.3.1.4 Necmuddin en-Nesefî (v. 537/1142)

Ebû Hafs Ömer b. Muhammed, Necmuddin en-Nesefî diye meşhur olmuştur. Kerhî'nin risalesini şerh etmiş ve misaller getirmiştir. Hanefî mezhebinde ve diğer mezheplerdeki farklılıkları kısa olarak izah etmiştir.

2.4.3.2 Kâidelerin VII - X Asırlardaki Oluşumu

Hicrî yedinci asırda bu alanda eser telif edenler Ebû Hâmid el-Câcermî, ‘Iz b. Abdisselâm ve Şihâbuddîn el-Karâfî’dir.

Hicri sekizinci asırda bu alanda eser telif edenler İbnü’l-Vekîl, Necmuddîn et-Tûfî, İbni Teymiyye, el-Makkarî et-Tilimsânî, Keykeldî el-‘Alâî, İbn Kâdı el-Cebel el-Makdisî, Tacuddîn es-Subkî, Ebû Muhammed Cemâluddîn el-İsnevî, Şemsuddîn es-Serhedî, Bedreddîn ez-Zerkeşî, İbni Receb Hanbelî, Şerefuddîn el-Ğazzî, İbnü’l-Mülakkin...

2.4.3.2.1 Ebû Hâmid el-Câcermî (v. 613/1216)

Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim es-Sehlî el-Câcermî Nisabur ile cürcan beldeleri arasındaki Câcerm’e nisbetle bu isimle maruf olmuştur. Şâfiî fukahasıdır. Nîsâbur’da meşhur olmuştur. *el-Kavâid fî furû‘i ş-şâfiyye* adlı eseri bu alanda yazılan yeni bir eserdir (İbn Subkî, 1964:V, 14).

2.4.3.2.2 İzzeddin b. Abdisselâm (v. 660/1261)

Abdülazîz b. Abdisselâm b. el-Hasan es-Sülemî ed-Dımeşkî (v. 660/1261). Şâfiî fukahası içinde ayrı bir yeri olan alimdir. *Kavâidü’l-ahkâm fî mesâlihi’l-enâm* adlı eseri kavâid alanında kaleme alınmıştır. Eserindeki kâideleri maslahat ve mefsedet üzerine bina etmiştir (İbn Subkî, 1964:V, 80). Dinî hükümlerin bütünüyle mesâlih olduğunu ifade ettikten sonra fikhîn değişik alanlarındaki mesâlih ve mefâsidi ve bunlar arasındaki ilişkileri ortaya koymuştu.

Eserde seksen civarında başlık (fâsıl) altında, mesâlih ve mefâsid kavramının mahiyeti, dereceleri, çeşitli fikh kavramlarıyla ilişkisi açıklanmış, bu bağlamda yapılan her ayırım ve tespitin fûrû-i fikihtan örnekleri verilerek âdeta fûrû‘-ı fikhîn söz konusu ilke açısından genel bir tanıtımı yapılmıştır (Süyûtî, 1987:8; Kâtip Çelebi, 1360:II, 1360; Apaydın, 1999:284). Bu yönüyle eser kendisinden sonra gelen Karâfî ve Şâtibî için bir örneklik teşkil etmiş olacaktır.

2.4.3.2.3 Karâfi (v. 684/1285)

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Alâî İdris b. Abdurrahman el-Karâfi. Şihâbuddîn el-Karâfi diye meşhur olmuştur. Mâlikî fukahasıdır. Eserinin adı, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk* olup, *el-Furûk* diye meşhur olmuştur. Kâideler konusunda yazılan eserler içerisinde farklı bir bakış ile konular ele alınmaktadır. Eserin adından da anlaşılacağı gibi fer'î meseleleri kâidelerle açıklarken görünüşte birbirine benzeyen, fakat hükümde ise benzemeyen kâideleri bir araya getirerek aralarındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Bu alanda kaleme alınmış bir ilk çalışma olarak kabul edilir.

Karâfi farklı bir bakış açısıyla usûlü, bilinen şekliyle fıkıh usûlü ve kavâid-i fikhîyye (küllî kurallar) olmak üzere iki kısımda değerlendirmiş, fıkıh usûlünde yer almayıp dağınık bir şekilde fıkıh eserleri içinde bulunan genel kuralları özellikle ez-Zahîre'yi yazdıktan sonra bunları müstakil bir kitapta toplamıştır. Birçok nüshası bulunan eser önce Tunus'ta İbnü's-Şât'ın *İdrârü's-şurûk'u* ile birlikte (1302/1885), daha sonra Muhammed Ali el-Mekkî'nin *Tehzîbü'l-Furûk'u* ile beraber dört cilt halinde Kahire'de basılmıştır (Apaydın, 2001:394).

2.4.3.2.4 İbnü'l-Vekîl (v. 716/1316)

Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. el-Mekkî. Lakabı Sadreddîn olup İbnü'l-Vekîl diye meşhur olmuştur. Şâfiî fakihidir. Eserinin adı *Eşbâh ve'n-nezâir* dir. Kavâid konusunda bu isimle yazılan ilk eserdir. İsnevî, İbnü's-Sübki, Süyûtî ve İbn Nuceym'in aynı adı taşıyan kitaplarına örnek olmuştur. Belli bir tertibi bulunmayan, konuların "kâide", "fâide" ve "fasıl" gibi başlıklar altında ele alındığı eserde Şâfiî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine nadiren yer verilmiş, fikhî meselelerin ayrıntılarına girilmeyip deliller de genellikle zikredilmemiştir (Aybakan, 2000:237). El-Eşbâh ve'n-nezâir'in I. cildi Ahmed b. Muhammed el-Unkurî (1404), II. cildi Âdil b. Abdullah eş-Şüveyh (1407) tarafından Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd'da yüksek lisans çalışması olarak neşre hazırlanıp yayımlanmıştır (Riyad 1413/1993).

2.4.3.2.5 Necmuddin et-Tûfî (v. 716/1316)

Necmuddin Süleyman b. Abdilkavî et-Tûfî. Hanbelî fakihidir. Hanbelî mezhebine ait furû‘ konularına dair yazdığı eserinin adı *Kavâidü’l-kübrâ* ve *Kavâidü’s-suğrâ* dır (Katip Çelebi, 1360:II, 1359).

2.4.3.2.6 İbn Teymiyye (v. 728/1327)

Şeyhulislâm Takiyyuddîn Ebî’l-Abbâs b. Abdilhalîm b. Teymiyye. Hanbelî fakihidir. *el-Kavâidü’n-nûrâniyyeti’l-fikhîyye* adlı eseri klasik fıkıh kitapları sistematığıne göre tasnif edilmiştir. Taharet ve necasetle başlar eyman ve nuzur ile tamamlanır. Eserde pek çok fâide, kâide ve dâbit mevcuttur. Konular fikhî kâidelerle anlatıldıktan sonra fakihlerin ihtilafı görüşleri çeşitli örneklerle anlatılmaktadır (Koca, 1999:391).

2.4.3.2.7 Ebû Abdillâh el-Makkarî et-Tilimsânî (v. 758/1356)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî el-Kureşî et-Tilimsânî. Malikî fakihidir (Ziriklî, 1976:VII, 266; İbn Ammâd, 1985:VI, 193). *el-Kavâidü’l-fikhîyye* adlı eserinde 1200 kâide ve dâbitaya yer vermiştir. Bu kitap, İbnü’l-Vekîl’in *Eşbâh ve’n-nezâir* adlı kitabı gibidir. Karâfî’den sonra Malikî mezhebinde ikinci kitap olarak kabul edilir. Malikî mezhebinde kavâid alanında en kapsamlı kitaptır. Makkarî eserine, Malikî mezhebine ait kitaplardaki tüm kâideleri toplamış ve kendisine has bir düzenleme ile fıkıh konularına göre tertip ederek, başka kâideler de oluşturmak suretiyle yazmıştır (Bâhuseyn, 1998:328; Nedvî, 1986:160). Eserinde sadece Malikî mezhebinin görüşlerini değil diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermiş, onlarla ihtilafı alanlarda kendi mezhebinin görüşlerini beyan etmiştir. Kâidelerin bazıları şerhe ve açıklanmaya muhtaçtır. Bu sebeple Venşerisî (1980:1-5) “O, ilmî ve faydası çok olan bir kitaptır. Onun gibi bir kitap oluşturulmamıştır ve onun bir şerh edilmeye ihtiyacı vardır” şeklinde görüş beyan etmiştir.

2.4.3.2.8 Ebû Saîd el-‘Alâî (v. 761/1359)

Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. el-‘Alâî Keykeldî. Şâfiî fakihidir. *el-Mecmu’ el-müzheb fî kavâidi’l-mezheb* adlı eserinde usûl ve fikh kâidelerini cem etmiştir. Eserine genel kuralları fikhî bâblara göre yerleştirir. Beş temel kâideyi zikrettikten sonra başlangıcını kavâid-i külliyyelerle, bitişini de usûl kâideleriyle tamamlar. İbnü’l-Vekîl’in eserindeki kâideler eklemeler yaparak sayıca daha da artırır. ‘Alâî’nin kavâid alanında *Eşbâh ve’n-nezâir* ile *Kavâidü’l-‘Alâî* adlı iki eseri farklı kitap olmayıp, bizzat *el-Mecmu’ el-müzheb fî kavâidi’l-mezheb* adlı eseridir (Hısnî, 1997:114).

2.4.3.2.9 İbn Kâdı el-Cebel el-Makdisî (v. 771/1369)

Ebû’l-Abbâs Şerefuddîn Ahmed b. Hasan el-Makdisî. İbn Kâdı el-Cebel diye meşhur olmuştur (İbn Ammâd, 1985:VI, 219; Kehhâle, 1957:194). Hanbelî Fakihidir. *el-Kavâidü’l-fikhîyye* adlı eserinde ele aldığı kâideler sistemli bir şekilde değildir. Bazen konuya önce kâide ile başlar sonra onun üzerine bina edilen hükümleri sıralar. Az sayıda usûl kâidesi mevcuttur. Bazen de soru cevap şeklinde zikreder (Bâhuseyn, 1998:330; Nedvî, 1986:220).

2.4.3.2.10 Tâcuddîn es-Subkî (v. 771/1369)

Abdolvahhâb b. Ali b. Abdulkâfî b. Ali b. Temâm es-Subkî. Tâcuddîn diye meşhur olmuştur (İbn Ammâd, 1985:VI, 180). Şâfiî fakihidir. *Eşbâh ve’n-nezâir* adlı eserini farklı bir şekilde tasnif etmiştir. Eserine temel kâideler olan beş kâide ile başlar. Birinci kısımda herhangi bir bâb veya konuya bağlı kalmadan genel kâideleri, sonra değişik bâblarda dâbitları (özel kâideler) zikreder. Ardından furû-ı fikhın bazı konularının ortaya çıktığı kelimelerden bahseder. Bilâhare furû-ı fikhın üzerine bina edildiği usûl kâidelerini sıralar. Sonra bazı fikhî meselelerin kendisinden sudûr ettiği nahiv kelimelerine yer verir. Fukahâ arasında ihtilafli olan konular ve metotlar açısından farklılıkları içeren meseleleri anlatır (Sübki, 1991).

2.4.3.2.11 Ebû Muhammed Cemâluddîn el-İsnevî (v. 771/1369)

Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm b. Hasan b. Ali el-İsnevî (İbn Ammâd, 1985:VI, 223; Kehhâle, 1957:V, 23; Köse, 2001:160). Şâfiî fakihidir. *Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin, kitap ismi olarak zikredildiği (Katip Çelebi, 1360:100), ancak içeriği hakkında fazla bilgi olmadığı, kavâid konusunda tahriç ve furûk eserlerinin zikredilebileceği vurgulanır (Bâhuseyn, 1998:332). *Et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' 'ale'l-usûl* adlı usûl kâidelerinden hüküm çıkarma yollarını göstermek için yazılan eser türünün önemli örneklerinden biridir. Ancak Şihâbuddîn ez-Zencânî ve İbnü't-Tilimsânî'nin aksine müellif sadece kendi mezhebinin kural ve görüşlerine yer vermiştir (Köse, 2001:160).

2.4.3.2.12 Şemsuddîn es-Serhedî (v. 792/1389)

Muhammed b. Süleyman b. Abdullah Serhedî. Şemsuddîn diye meşhurdur (İbn Ammâd, 1985:VI, 625). Şâfiî fakihidir. *Muhtasaru'l-Mecmu'i'l-mezheb* adlı eseri isminden de anlaşılacağı üzere 'Alâî'nin *el-Mecmû'u'l-müzheb fî kavâidi'l-mezheb* ile İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' 'ale'l-usûl* adlı eserlerinin birleştirilip üzerlerine ilaveler yapılmaktan öteye gitmemiştir (Bâhuseyn, 1998:334).

2.4.3.2.13 Bedreddîn ez-Zerkeşî (v. 793/1390)

Muhammed b. Behâdur b. Abdullah Bedreddîn ez-Zerkeşî (Ziriklî, 1976:VI, 286; İbn Ammâd, 1985:VI, 335). Şâfiî fakihidir. *el-Mensûr fî'l-kavâid* adlı eserinde kâide, dâbıta, fâide, fikhî hükümler, usûl ve lûgat kâidelerini "hurûfu'l-mu'cem = arap harfleri sırasına göre" tanzim etmiştir. Böylece kavâid alanında yazılan eserlerde bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu sebeple hakkında pekçok şerh ve telhis yazılmıştır. Kitapta 100 kadar kâide mevcuttur. Eserlerinde hurûfu'l-mu'ceme göre kâideleri yerleştirmiştir. Aynı kâide farklı konularda pek çok yerde zikredilir. Sözelimi ibâha yedi yerde, ibrâ beş yerde bahsedilmiştir. Kâidelerinde bazen delilini zikretmiş, bazen de zikretmemiştir. Kâideleri kısa ve öz olarak vermekle yetinir, hatta kimi zaman hadisleri olduğu gibi zikrederek geçer. Furû'a ait bir kâidede farklı iki görüş varsa bunu belirtir ve kendi

görüşünü de açıklar. Fıkhî meselede ya da kâidede ihtilaf söz konusu olduğu zaman soru kalıbında kâideyi zikreder ve alimlerin görüşlerini delilleriyle ortaya koyarak meseleyi tahkik eder ve çözümler. Eserinde arkadaşlarının sözlerine yer vererek kâide ya da konu hakkında onların isimlerini zikreder. Kendisinden önceki bazı alimlerin furû-ı fıkha ait bazı dâbıtları zikrettikten sonra kendisi en güzeli şu “dâbıttır” ya da “kâidedir” der (Zerkeşî, 1982:50).

2.4.3.2.14 İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1392)

Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bagdâdî ed-Dımaşkî. İbn Receb Hanbelî diye meşhur olmuştur. Hanbelî fakihidir. “el-Kavâid” adlı eserinde 160 kâideyi ve 21 fevâidi zikretmiştir. Kâidelerinin çoğu dâbıttır. Kâideler, genellikle birkaç cümleden meydana gelen uzun fıkhî açıklamalar ve tasnifler şeklinde olup kavâid literatüründe yaygın olan kısa ve özlü anlatımlar nisbeten azdır. Eserindeki kâideleri fıkhın bâblarına göre tertip etmiştir. Kitabı pek çok alim tarafından övgü ile bahsedilmiştir “Zamanın en hayret verici eseridir” diye tanımlanmıştır (Katip Çelebi, 1360:II, 1359; Bâhuseyn, 1998:335; Nedvî, 225).

“el-Kavâid, önce Muhammed Emîn (Kahire 1352/1933), daha sonra kâidelerin furû-ı fıkhın sistematığına göre tasnifini içeren bir fihrist ile birlikte Tâhâ Abdürraûf Sa'd tarafından neşredilmiş (Kahire 1392/1972), Ahmed b. Abdullah el-Kârî el-Hanefî, eserdeki 160 kâideyi ihtisar ederek, Mecelletü'l-ahkâmi's-şer'iyye alâ mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel adlı eserinin giriş kısmına almıştır” (Kallek, 1999:243).

2.4.3.2.15 Şerefuddîn el-Ğazzî (v. 799/1396)

Şerefuddîn İsa b. Osman el-Ğazzî Şâfiî fakihidir (İbn Ammâd, 1985:VI, 360; Ziriklî, 1976:V, 105). Eserinin adı *el-Kavâid fi'l-furû* 'dur.

2.4.3.2.16 İbnü'l-Mülakkin (v. 804/1401)

Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî (İbn Ammâd, 1985:VII, 45). Şâfiî fakihidir. *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserini müellif fikhî bâblara göre tertip etmiş ve kavâid-i külliyeleeri ona eklemiştir. Mukaddimesinde kavâidle iştiğalin ehemmiyetini vurgulamıştır. İbnü'l-Vekîl ve 'Âlâî'nin kitabından istifade ettiğini belirtmiştir (Hısnî, 1997:56).

2.4.3.2.17 Sirâcuddîn el-Belkîmî (v. 805/1402)

Ebû Hafs Ömer b. Raslân b. Nasîr el-Kenânî el-Askalânî Şâfiî fakihidir (İbn Ammâd, 1985:VII, 51; Ziriklî, 1976:V, 46). *Fevâidü'l-hisâm 'alâ kavâid-i ibn Abdi's-Selâm'* dir.

2.4.3.2.18 Şemsüddîn el-Ğazzî (v. 808/1405)

Muhammed b. Muhammed el-Hudarî ez-Zübeyrî el-Esedî el-İzrî el-Ğazzî Lakabı Şemsudîn'dir. Şâfiî fakihidir (İbn Ammâd, 1985:VII, 79; Ziriklî, 1976:VII, 44). *Esnâ'l-mekâsid fî tahrîri'l-kavâid* adlı kavâid alanında telif ettiği eser vardır.

2.4.3.2.19 Şihabuddîn İbnü'l-Hâim (v. 808/1405)

Ebu'l-Abbâs Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'İmâdü'd-dîn Şâfiî fakihidir (İbn Ammâd, 1985:VII, 109; Ziriklî, 1976:226). Konu ile ilgili eserinin adı *Tahrîru'l-kavâidi'l-'Alâiyye ve temhîdi'l-mesâliki'l-fikhîyye'* dir.

2.4.3.2.20 Takıyyüddîn el-Hısnî (v. 829/1425)

Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî el-Hısnî (İbn Ammâd, 1985:VII, 188; Ziriklî, 1976:II, 69). Şâfiî fakihidir. *el-Kavâid* eserinde önceki müellifler gibi furû-ı fıkha dair kâideler telif ettiği gibi usûl alanında da pek çok kâide eklemiştir. Eserini yazarken 'Alâî'nin *el-mecmu'u'l-müzheb'* inden gerek içerik gerekse tertip olarak çok istifade etmiştir. Kitap, İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye'nin

Şeriat Fakültesinde Master Tezi olarak tahkik edilerek basılmıştır (Bâhuseyn, 1998:339).

2.4.3.2.21 İbn Hatîbü'd-Dehşe (v. 834/1430)

Ebü's-Senâ Nûrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî (İbn Ammâd, 1985:VII, 210; Ziriklî, 1976:VIII, 37). Eserinin adı *Muhtasar min kavâidi'l-'Alâî ve kelâmi'İsnevî*'dir (Ünal, 1999:31). Bu kitap, 'Alâî'nin "*el-Mecmu'u'l-müzheb* ile İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-furû' 'ale'l-usûl*'ünü kısa olarak açıklar ve İmâm Nevevî'nin *Minhac*'ındaki gibi fikhî bâblara göre tertip eder. Sonra da kâideleri içerisine yerleştirir. Müellif eserinin mukaddimesinde kitabını "Bu muhtasar eser yeni başlayanlar için aydınlık, uzmanlar için de hatırlatma olarak kısa bir şekilde faideleri ve kâideleri içerir" (İbn Hatîbu'd-Dehşe, 1984:63).

2.4.3.2.22 Muhibbuddîn Nasrallah (v. 844/1440)

Muhibbiddîn Ahmed b. Nasrallah b. Ahmed el-Bağdâdî (İbn Ammâd, 1985:VII, 250; Ziriklî, 1976:264). Hanbelî fakihidir. *Hâşiye'l-Kavâidi'l-fikhîyye ve muhtasar li-kavâidi'bnî Receb* konu ile ilgili çalışmalarıdır.

2.4.3.2.23 Şerefuddîn el-Halîlî (v. 876/1471)

Abdurrahman b. 'Alâuddîn Ali b. Şerefuddîn İshâk el-Halîlî et-Temîmî. Şâfiî fakihidir. *Nazmü'z-zehâir fî'l-eşbâh ve'n-nezâir* konu ile ilgili eseridir.

2.4.3.2.24 Ebû Abdillâh el-Azzûm (v. 889/1484)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. Azzûm diye mâruftur. Mâlikî fakihidir. *el-Müzheb fî zabtı kavâidi'l-mezheb* konu ile ilgili çalışmasıdır (Bâhuseyn, 1998:341; Nedvî, 1986:441).

2.4.3.2.25 İbnü'l-Mibred (v. 909/1503)

Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî. İbnü'l-Mibred diye mâruftur (Kehhâle, 1957:289; İbn Ammâd, 1985:VIII, 43; Ziriklî, 1976:VIII, 225). *el-Kavâidü'l-küllîyye ve'd-davâbitü'l-fikhîyye* kitabının adıdır. Fıkıh kitaplarının sistematığına göre yazılmış olan eserde 100 kâideye yer verilmiş ve her konu kendi arasında çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır (İbn Ammâd, 1985:VIII, 53). Müellif kitabının son kısmına *قواعد كلية يترتب عليها مسائل جزئية في جميع الفقه* “مغنى ذوى الأفهام” başlığı altında 70 tane dâbıtı, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı eserinin son kısmındaki kâideler gibi açıklama yapmadan kısa ve öz bir şekilde zikreder. Bunlar genelde fikhî konular olmakla beraber bazı kâideler fikhîn konusu dışında fayda içeriklidir.

2.4.3.2.26 Celâlüddîn es-Süyûtî (v. 911/1505)

Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî (İbn Amâd, 1985:VIII, 55). *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri tertip, içerik ve madde olarak en güzel eserlerdendir. Süyûtî kendisinden önce bu alanda yazılmış eşbâh kitaplarını derlemiş, tasnif etmiş ve kolayca anlaşılır şekilde izah etmiştir. Bu sebeple onun eseri Şâfiî mezhebinde eşbâh kitapları içinde en meşhur olanıdır.

Süyûtî eserini sekiz bölüme ayırmış ve her bölüm içerisinde kâide ve faideleri tasnif etmiştir. Kâideleri delillendirmeye çalışmış ve her kâidenin aslının bir sünnete dayandığını ortaya koymuştur. Kendisinden önceki müelliflerin adlarını zikrederek kâide hakkındaki düşüncelerini belirtmiştir.

Süyûtî kendisinden sonra gelen alimleri de etkilemiştir. Kitabına şerhler, hâşiyeler, ihtisar ve manzum eserler yazılmıştır. Bu kabilden telif edilen kitaplardan bazıları şunlardır.

- *el-Ferâidü'l-behiyye fi'l-kavâidi'l-fikhîyye*: Ebî Bekr B. Ebî'l-Kâsım b. Ahmed el-Yemenî et-Tehâmî (v.1035/1684).
- *el-Bâhir fi ihtisâri'l- Eşbâh ve'n-nezâir*: Ebû Zeyd Abdurrahman b.Abdulkadir el-Fâsî el-Mâlikî (v. 1096).
- *Şerhu'l-Kavâidi'l-hams*: Abdullah b. Ali Sevîdân ed-Devlîcî (v. 1234/1818).
- *Hâşiye*: İbrahim b. es-Seyyid Sıbgatallah el-Haydarî. Fasîhuddîn el-Bağdâdî (v. 1299/1881).
- *el-Fevâidü'l-Mekkiyye fîmâ yahtâcuhû talebetü's-Şâfiyye mine'l-mesâili ve'd-devâbitü ve'l-kavâidi'l-küllîyye*: Seyyid Ulvî b. Ahmed es-Sekâk (v. 1335/1916).

2.4.3.2.27 Ebû'l-Hasan ez-Zekkâk (v. 912/1506)

Ebû'l-Hasan Ali b. Kâsım b. Muhammed et-Tecîbî (Kehhâle, 1957:VII, 169; Zirikî, 1976:IV, 320). Eseri *Manzûmetü'l-menheci'l-müntehab*'dır. Malikî fakihidir. Manzum olan eser 443 beyitten oluşmaktadır. Makkârî'nin eserinden faydalanmıştır. Kendisinden sonra gelen alimlerde tesiri görülmektedir. Bu alanda şerh, haşiye ve telhis olmak üzere yazılmış olan kitaplardan bazıları şunlardır.

- *et-Tekmîl*: Ebû Abdullah Muhammed b.Ahmed Meyyâre (v. 1072/1661).
- *Şerhu Tekmîli'l-menheci'l-müntehab*: Abdulkadir b. Muhammed b. Abdulmelik es-Sicilmânî (v. 1187/1773).
- *el-Bahru't-tâmî zü'l-lücec alâ bustânifikri'l-menhec*: Muhammed Yahya b. Muhammed el-Muhtâr (v. 1330/1911).

2.4.3.2.28 Ebû'l-Abbas Venşerîsî (914)

Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Venşerîsî (Ziriklî, 1976:155). Malikî fakihidir. *Îzâhu'l-mesâlik ilâ kavâidi'l-Îmâmı Mâlik* adlı eseri Malikî mezhebinde kavâid alanında en meşhur kitaplar arasındadır. Müellif eserinde 112 kâide zikreder. Kâideleri daha çok Malikî mezhebinin görüşlerini yansıtır. İhtilafı kâideleri bazen soru kalıbıyla başlatır, okuyucunun dikkatini çekerek konuyu mezhepler açısından ele alarak tartışır. İttifak edilen kâidelerde haberî cümle kullanır. Kâide içerisinde aynı anlama gelen kelimeleri bazen peş peşe sıralar. Kâideyi açıklamasında furû-ı fıkıh içerisindeki konulardan örnek verirken farklı bâbları da bir arada zikreder (Nedvî, 1986:168).

2.4.3.2.29 Ebû Abdillâh İbn Ğâzzî (v. 919/1513)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. Malikî fakihidir. *el-külliyâtü'l-fikhîyye* adlı eseri mevcuttur.

2.4.3.2.30 Sirâcüddîn el-Abbâdî (v. 947/1540)

Sirâcüddîn Ömer b. Abdullah el-Abbâdî (Kehhâle, 1957:VII, 294; İbn Ammâd, 1985:VIII, 269). Eserinin adı *Şerhu Kavâidi'z-Zerkeşî*'dir. Kitabının isminden Zerkeşî'nin kavâidinin şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bir şerh değildir (Nedvî, 1986:199).

2.4.3.2.31 İbn Nüceym (v. 970/1562)

Zeynuddîn b. İbrahim b. Mahmud. Hanefî fakihidir. Eserinin adı *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'dir. Hanefî Fıkıhının en geniş ve kapsamlı, aynı zamanda sistematik bir kitabıdır. Süyûtî'nin eserinden istifade etmiştir. Eserinin başında Subkî'nin kavâid konusuyla ilgili maksadına yer verir. Eserini Süyûtî gibi bölümlere ayırarak birinci bölümde kavâidi kübra ve kavâid-i külliyele yer verir. Toplamda 25 kâidedir. Süyûtî bu kısımda 65 kâide zikretmiştir. İkinci bölümde Fevâidler yer almaktadır. Burada faideleri fikhî bâblara göre tasnif etmiştir. Üçüncü bölümde cem ve fark yer almaktadır.

Dördüncü bölümde elğâz yer almaktadır. Fıkıh bâblarına göre tasnif edilmiş konularda müellif soru-cevap yöntemini kullanarak ince noktaları ortaya çıkarmaya çalışır. Beşinci bölümde Hiyel yer almaktadır. Burada zor durumdan kurtulmak için hukukî çıkış yolları üzerinde örneklemeler yapmaktadır. Altıncı bölümde furûk'a yer vermiştir. Yine fikhî bâblara göre bir eylemin iki farklı alanda uygulamasında geçerli ve geçersiz kısımları üzerinde örneklemeler yapmaktadır. Yedinci bölümde hikâyeler anlatılmaktadır. Burada İmam-ı Azam ve talebelerine dair hikâyeler yer almaktadır (İbn Nüceym, 1983). Eser, Hanefî mezhebinde etkileri olan meşhur bir kitaptır. Bu sebeple üzerinde kırktan fazla şerh, haşîye, ta'lik, ihtisar gibi çalışma yapılmıştır. Bulardan bazıları şunlardır.

- *Ta'lika*: Muhammed b. Muhammed. Cevîzâde diye meşhurdur (v. 995/1586).
- *Ta'lika*: Ali b. Emrullah. Kınalızâde diye meşhurdur (v. 998/1589).
- *Ta'lika*: Muhammed b. Muhammed. Buzeyrikzâde diye meşhurdur (v. 1000/1591).
- *Tertîbü'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed (v. 1000/1591).
- *Zehîratu'n-nâzir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Ali b. Abdillâh et-Tûrî (v. 1004/1595).
- *Ta'lika*: Ali b. Muhammed b. Halîl. İbn Ğânim el-Makdisî diye meşhurdur (v. 1004/1595).
- *Ta'lika*: Abdulhalîm b. Muhammed. Ahîzâde diye meşhurdur (v. 1013/1604).
- *Ta'lika*: Mustafa. Ebî'l-Meyâmin diye meşhurdur (v. 1015/1606).
- *Tenvîru'l-ehân ve'd-damâir fî Şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Mustafa b. Hayruddîn er-Rûmî. Celeb diye meşhurdur. Lakabı Muslihuddîn'dir (v. 1025/1616).
- *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Mustafa b. Abdullâh (v. 1025/1626).

- *Ta'lika*: Muhammed b. Muhammed. Cevîzâde diye meşhurdur (v. 995/1586).
- *Tenvîru'l-besâir alâ'l- Eşbâh ve'n-nezâir*: Şerefuddîn Abdulkâdir b. Berekât el-Ğazzî (v. 1034/1624).
- *Ta'lika*: Mustafa b. Muhammed. Azmîzâde diye meşhurdur (v. 1037/1627).
- *Risâle alâ'l- Eşbâh ve'n-nezâir*: İshak b. Ahmed el-Erdebîlî (v. 1055/1645).
- *Zevâhiru'l-cevâhiri'n-nedâyiri alâ'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Salih b. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî (v. 1055/1645).
- *Tertîbu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Abdulazîz b. Hüsamuddîn. Karaçelebizâde diye meşhurdur (v. 1070/1659).
- *Nuzhetu'n-nevâzir alâ'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Hayruddîn b. Ahmed b. Ali er-Remlî (v. 1081/1670).
- *Nazmu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Abdullah b. Muhammed Hicâzî b. Abdulkâdir b. Muhammed el-Halebî (v. 1096/1684).
- *Ğumzu uyûni'l-besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Ahmed b. Muhammed Mekkî el-Hamevî (v. 1098/1686).
- *Risâle fî Beyâni takrîri ibâreti veka'ad fî'l-Eşbâhi fî'l-Muhâdiri ve's-sicillât*: Ahmed b. Muhammed Mekkî el-Hamevî (v. 1098/1686).
- *el-Ukûdü'l-hassân fî Kavâidi mezhebi'n-Nû'mân*: Ahmed b. Muhammed Mekkî el-Hamevî (v. 1098/1686).
- *Umdetü zevî'l-besâir lihalli mubhemâti'l- Eşbâh ve'n-nezâir*: İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Bîrî (v. 1099/1687).

- *Îkâzu zevî'l-intibâh li-fehmi'l-iştibâhi'l-vâki'l-ibni Nüceym fi'l-Eşbâh*: Muhammed b. Abdurrasûl b. Kalender el-Hüsînî el-Berzencî (v. 1103/1691).
- *Raf'u'l-iştibâh an Kelâmi'l-Eşbâh*: Muhammed b. Abdurrasûl el-Berzencî (v. 1103/1691).
- *Keşfu's-serâir ani'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed b. Ömer b. Abdulkâdir el-Kufeyrî (v. 1130/1717).
- *Keşfü'l-Hatâyir ani'l- Eşbâh ve'n-nezâir* : Abdulğanî b. İsmail b. Abdulğanî en-Nablusî (v. 1143/1730).
- *Sir'atü'l-intibâh li-meseleti'l-Eşbâh*: Abdulğanî b. İsmail b. Abdulğanî en-Nablusî (v. 1143/1730).
- *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir*: Abdulğanî b. İsmail b. Abdulğanî en-Nablusî (v. 1143/1730).
- *İbrâzu'd-damâir hâşiye ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed b. Veliyyüddîn b. Rasûl el-Kırşehrî, sonra İzmîrî (v. 1165/1751).
- *Umdetü'n-nâzır ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Ebû's-Su'ûd Muhammed b. Ali İskender el-Hüseynî (v. 1172/1758).
- *Keşfu'l-iştibâh fi Şerhi'l-Eşbâh*: Hasan b. Ali Kayseri er-Rûmî. Hatip Battal diye meşhurdur (v. 1181/1767).
- *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Osman b. Abdullah Ebî'l-Feth ed-Dımaşkî (v. 1214/1799).
- *Tekmile li-Şerhi Osmâni's-Şâmî ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Emîn b. Osman b. Ali el-Medenî. İbni Bâlî diye meşhurdur (v. 1220/1805).

- *Akdu'd-dürer ve'l-cevâhir fî nakdi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Emîn b. Osman el-İstanbulî. Karabekzâde diye meşhurdur (v. 1222/1807).
- *et-Tahkîkû'l-bâhir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Hibetullah b. Muhammed b. Yahya et-Tâcî (v. 1224/1809).
- *Nuzhetu'n-nevâzir ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Emîn b. Ömer. İbni Âbidîn diye maruftur (v. 1252/1836).
- *Raf'u'l-iştibâh an ibâratî'l-Eşbâh*: Muhammed Emîn b. Ömer. İbni Âbidîn diye maruftur (v. 1252/1836).
- *Mecmûatü'l-kavâid*: İbrahim b. Muhammed b. Saîd Efendi el-Kayserî (v. 1253/1837).
- *Raf'u'l-iştibâh an kelâmi'l-Eşbâh*: Hatîb hayruddîn İlyâszade (v. 1290/1873).
- *İthâfu'l-ebâr ve'l-besâir bitebvîbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Ebu'l-Feth Muftî el-İskenderî (v. 1294/1877).
- *Hâşiye alel-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (v. 1352).
- *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*: Muhammed b. Hâlid el-Ensârî el-Humusî (v. 1364).

BÖLÜM 3: HÂDİMÎ'NİN KAVÂİD-İ KÜLLİYE LİTERATÜRÜN- DEKİ YERİ VE ÖNEMİ

3.1 Ebû Saîd el-Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-Hakâik* Adlı Eseri

Ebû Saîd el-Hâdimî İslâmî ilimlerin her alanında pek çok eser ortaya koymuştur. Fıkıh usûlu alanında yazmış olduğu “Hakikatlerin toplandığı, bir araya getirildiği yerler” anlamında *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı eserin tam adı, *Mecâmîu'l-hakâik ve'l-kavâid ve cevâmi'u'r-revâik ve'l-fevâid mine'l-usûl*'dür. Osmanlı medreselerinde Molla Hüsrev (885/1480)'in *Mirkâtu'l-vusûl* adlı usûl kitabından sonra okutulan en önemli ders kitaplarından birisidir.

Mecelle'nin önemli kaynaklarından birisini teşkil eden *Mecâmi'u'l-hakâik* bir mukaddime, iki bâb (şer'î deliller ve hüküm) ve iki hâtîme (ictihâd, taklit ve kavâid-i külliye)'den oluşur.

Mecâmi'u'l-hakâik Arapça olarak memzuc metotla yazılmış usûl kitabıdır. Eser kısa ve öz olarak yazıldığı için ders kitabı şeklindedir. Bu sebeple şerhe ihtiyaç duyulmuştur. Kitapta konuların tasnifi ve ele alınışı müellifin kendisine has uslubuyla. Önce konunun kısa bir tanımını yaptıktan sonra örnek vererek konunun anlaşılmasını sağlar. Ardından da ilgili hükmü belirterek mezhepler arası farklılığa dikkat çeker. Böylece karşılaştırmalı bir usûl-ı fikh kitabıdır.

Mecâmi'u'l-hakâik üzerine tercüme ve şerhler yazılmıştır. Bilinen ilk tercüme “Hanîf” mahlasıyla anılan üç Osmanlı aliminin en meşhuru olan Hanîf İbrahim Efendi (v. 1189/1775)'ye ait olan *Tercüme-i Mecâmi' fi'l-usûl* adlı eserdir. Bu eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 3692) bulunduğu belirtilir (Sarıkaya, 2008:260). Diğer tercüme ise, Mekteb-i Hukuk'ta ders kitabı olarak okutulan ancak eserin dilinin Arapça oluşu sebebiyle öğrencilerin yeterince anlayamaması ve usûl-i fikhin daha iyi öğretilmesi amacıyla Maarif Nezareti'nin onayıyla 1293/1876' da Ahmet Hamdi Şirvânî

(v. 1307/1890) tarafından *Levâmiu'd-dekâik fî tercemeti Mecâmiu'l-hakâik* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

Mecâmi'u'l-hakâik üzerine yapılan şerhlerden ilki olarak kabul edilen çalışma, Antepli Muhakkık Abdullah Efendi (v. 1219/1804)'ye aittir (Sarıkaya, 2008:260).

Mecâmi'u'l-hakâik üzerine yapılan şerhlerden en güzeli Mustafa Hulûsî Murâdî Güzelhisârî (v. 1253/1837)'ye ait olan *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik* adlı kitaptır. Hâdimî'nin oğlu Abdullah'ın yarım kalan şerhinden de faydalanılarak hazırlanan eser basılmıştır. Mecelle heyetinin kaynakları arasında yer alan bu eser, Sava Paşa'nın *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* adlı eserinin temelini teşkil etmiştir. Ayrıca Güzelhisârî'nin daha geniş bir *Mecâmi'u'l-hakâik* şerhinin bulunduğu da kaydedilmektedir (Akgündüz, 1996:331).

Süleyman Kırkağacî (1268/1852)'nin *Şerhu hâtimeti kavâidi'l-usûli ve'l-furû'* adlı eseri *Mecâmi'u'l-hakâik*'in sonunda yer alan kâidelerinin şerhidir.

Türkiye Kütüphanelerinde 21 nüshası bulunan bu eser çeşitli zamanlarda farklı kişiler tarafından tahkik edilmiştir. Bunlar sırasıyla Hasan b. Ali ve Süleyman b. Mustafa 1172/1758, Salih b. Ahmed 1176/1762, Salih b. Ali 1194/1780, Tarsuslu Abdullah 1196/1782 ve Osman b. Muhammed b. Hasan'dır 1199/1785.

Bu çalışmamızda Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-hakâik* adlı eserinin hâtimesinde yer alan 154 kâidenin yazımı için dört nüsha karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Bunlar Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan Hacı Mahmut Efendi 6395 numaralı, 31^b-33^b varakta yer alan, 1194/1780 tarihli nüsha; Hacı Mahmut Efendi 796 numaralı, 44-47 sayfalarda yer alan, 1273/1856 tarihli matbu eser; İzmirli İsmail Hakkı 507 numaralı, 44-47 sayfalarda yer alan, 1308/1891 tarihli matbu eser ile Hacı Mahmut Efendi 795 numaralı, 44^b-47^b varakta yer alan, 1312/1894 tarihli matbu eserlerdir (bk.Tablo-2).

Kâideler yazılırken 796 ile 507 numaralı matbu eserler temel kabul edilmiş ve yazma eserlerle karşılaştırılmış, farklılıklar kâidelerin altında ve kelimelerin altları çizilerek

gösterilmiştir. Örneğin; (الأفعال المباحة إنما يجوز بشرط عدم إيذاء أحد) *Mübah işler ancak hiç kimsenin zarar görmemesi şartıyla geçerli olur.* Kâidesinde dört nüsha karşılaştırmasında 1856 numaralı matbu eserle 1891 numaradaki matbu eserde إنما يجوز kelimeleri yer almamaktadır. Bu sebeple bu kelimelerin olmadığını göstermek için iki kelimenin altına çizgi koyulmuştur.

“الأفعال المباحة بشرط عدم إيذاء أحد” (*Mecâmi ‘u-l hakâik*, 1856:45; 1891:45).

3.2. *Mecâmiu’l-Hakâik*’te Geçen Kâideler

Mecâmi ‘u’l-hakâik’in son kısmında 154 kâide yer almaktadır. Bunlar alfabetik sıraya göre tasnif edilmiştir. Bizler de bu sıraya göre kâideleri ele alacağız. Kâideleri tercüme ederken Mecelle’de yer alan kâidelerde Mecelle’nin kendi tercümelerine sâdik kalınmıştır.

(١) ile başlayan kâideler 29 tanedir.

1- (الأمر بمقاصدها) *Bir işden maksad ne ise hüküm ona göredir.*

2- (إذا اجتمع الحلال و الحرام غلب الحرام على الحلال) *Helal ve haram bir olayda ictima ettiğinde haram helale galip gelir.*

“إذا اجتمع الحلال و الحرام غلب الحلال الحرام” (*Mecâmi ‘u-l hakâik*, 1780:31^b; 1894:44^b).

3- (إذا اجتمع المحرم و المبيح غلب المحرم) *Muhallil ile muharrim ictima edince muharrim gâlip gelir.*

“إذا اجتمع محرم و مبيح غلب المحرم” (*Mecâmi ‘u-l hakâik*, 1894:44^b).

“إذا اجتمع محرم و مبيح إلا غلب المحرم” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:31^b).

4- (Mübâşir (yani bizzat fâil) ile إذا اجتمع المباشر و المتسبب اضيف الحكم الي المباشر)
mütesebbib ictima edince hüküm mübâşire izafe edilir.

5- (استعمال الناس حجة يجب العمل بها) *İnsanların isti'mali bir hüccettir, onunla amel vâcib olur.*

“استعمال الناس حجة يجب العمل بها مارأه المسلمون حسن فهو عند الله تعالى حسن” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1856:44; 1891:44).

6- (الأمر لا يضمن بالأمر) *Bir fiilin hükmü fâiline muzâf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzâf kılınmaz.*

7- (الإبراء عن الأعيان ليس بجائز) *Aynî mesuliyetten ibra geçerli değildir.*

8- (أجزاء العوض تنقسم على أجزاء المعوض) *Bedelin (ıvazın) cüzleri, malın (muavvizin) cüzlerine taksim olunur.*

“أجزاء العوض تنقسم على أجزاء المعوض” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1894:45^a).

9- (الأجر و الضمان لا يجتمعان) *Ücret ile tazmin bir arada olmaz.*

10- (إختلاف الأسباب بمنزلة إختلاف الأعيان) *(Mülkiyet) sebeplerin değişmesi malların değişmesi sayılır.*

11- (إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه) *Bir şey bâtul olduğu zaman onun zımnındaki şey dahi bâtul olur.*

12- (إذا بطل الأصل يُصار الي البدل) *Aslın ifâsı kâbil olmadığı halde bedeli ifâ olunur.*

13- (إذا زال المانع عاد الممنوع) *Mâni zâil olduğu zaman memnu' avdet eder.*

“إذا زال المانع زال الممنوع” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1894:45^a).

14- (إذا تعارض مفسدتان روعي أقلهما ضررا بارتكاب أحفهما) *İki fesad teâruz ettiği zaman ehaffi irtikâb ile a'zaminun çaresine bakılır.*

15- (الأسباب مطلوبة للأحكام) *(Şer'î)Hükümler için sebepler aranır.*

16- (إستدامة الشيء يُعتبر بأصله) *Bir şeyin devamı aslı(nın devamı) ile kaimdir.*

“إستدامة الشيء يُعتبر بأصله” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:31^b).

17- (الأصل إبقاء ماكان علي ماكان) *Bir şeyin bulunduğu hal üzre kılması asıldır.*

“Bu kâide, Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:31^b-33^b de yer almamaktadır.”

18- (أخبار المجتهد عن فعل للوجوب كما في الكافي و للندب كما في الهداية) *Müctehidin bir hükmü söylemesi "Kâfi"de belirtildiği üzere vücup; "Hidâye"de belirtildiği üzere nedb ifade edebilir.*

19- (الأصل براءة الذمة) *Berâet-i zimmet asıldır.*

20- (الأصل العدم في الصفات العارضة) *Sıfat-ı ârızada asl olan ademdir.*

21- (الإضطرار لا يُبطل حق غيره) *Iztırar, başkasının hakkını iptal etmez.*

22- (إعمال الكلام أولى من إهماله إلا أن لا يمكن) *Mümkün olmaması durumu dışında, kelâmın i'mâli ihmâlinden evlâdır.*

“...الكلام أولى من إهماله إلا أن لا يمكن” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1856:45).

23- (الإعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ) *(Ukûdda) itibar makâsîd ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir.*

“الإعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1856:45).

24- (الأيمان مبنية على الألفاظ لا على الأغراض) *Yeminler, lafızlara göre geçerli olur, niyetlere göre değil.*

25- (الأفعال المباحة إنما يجوز بشرط عدم إيذاء أحد) *Mübah işler ancak hiç kimsenin zarar görmemesi şartıyla geçerli olur.*

“الأفعال المباحة بشرط عدم إيذاء أحد” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1856:45; 1891:45).

26- (الإقرار لا يرتدّ بالرد) *Reddetmekle ikrardan dönülmüş olmaz.*

27- (الإقرار على الغير ليس بجائز) *Başkasının aleyhine ikrar geçerli değildir.*

28- (الأمر بالتصرف في ملك الغير باطل) *Gayrın mülkünde tasarrufla emretmek bâtıldır.*

29- (إذا ثبت أصل في الحل أو الحرمة أو الطهارة أو النجاسة فلا يزال إلا باليقين) *Bir şeyin helal veya haramlığı, temiz ya da necisliği hakkında bir asıl(hüküm) sabit olduğunda, bu (hüküm) ancak yakîn ile zâil olur.*

(ب) ile başlayan kâideler altı tanedir.

30- (بقاء الحكم الشرعي يستغني عن بقاء السبب) *Şer'î hükümün bekası, sebebin bekasına muhtaç değildir.*

“بقاء الحكم يستغني عن بقاء السبب” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^a; 1312:45^a).

31- (البقاء أسهل من الإبتداء) *Bekâ ibtidâdan esheldir.*

“البقاء أسهل من الإبتداء” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1312:45^a).

32- (بناء القوي علي الضعيف فاسد) *Kuvvetlinin zayıf üzerine bina edilmesi fasittir.*

33- (بيع الحقوق لا يجوز بالإفراد) *Hakların, mücerred olarak (bağlı oldukları asıllardan ayrı olarak) satılması geçerli değildir.*

34- (بيع الدّين بالدين باطل) *Deynin deyn karşılığında satılması batıldır.*

35- (البيّنات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لإبقاء الأصل) *Beyyine hilâf-ı zâhiri isbat için ve yemin aslı ibkâ içindir.*

(ت) ile başlayan kâideler 13 tanedir.

36- (التابع لا يفرد بالحكم) *Tâbi' olan şeye ayrıca hüküm verilemez.*

- 37- (التابع يسقط بسقوط المتبوع) *Aslın (metbu) düşmesiyle ona tabi olan da düşer.*
- 38- (التابع لا يتقدم علي المتبوع) *Tabi olan, aslın önüne geçemez.*
- 39- (تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات) *Bir şeyde sebab-i temellükiin tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kâimdir.*
- 40- (التبرع لا يتم إلا بقبض) *Teberru ‘ ancak kabz ile tamam olur.*
- 41- (الترجيح لا يقع بكثرة العلل) *Tercih, illetlerin çokluğuna göre gerçekleşmez.*
- 42- (تصرف الإمام علي الرعية منوطٌ بمصلحة) *Raiyye yani teb’a üzerine tasarruf maslahata menuttur.*
- “تصرف الإمام علي الرعية منوطٌ بالمصلحة” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1312:45^b).
- 43- (تصرف الإنسان في خالص حقه إنما يصح إذا لم يتضرر به الجار) *İnsanın kendi hakkındaki tasarrufu, komşusu bundan zarar görmediği müddetçe geçerlidir.*
- 44- (تكسير الفائدة مما يُرجح المصير اليه) *Faydanın çokluğu, tercihte itibar edilen hususlardandır.*
- 45- (تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز) *Deynin, borçludan başkasına temliki caiz değildir.*
- 46- (التناقض لا يمنع صحة الإقرار علي نفسه) *Tenakuz, bizzat kendi hakkındaki ikrarın sıhhatine mâni değildir.*

“التناقض لا يمنع صحة الإقرار علي نفسه” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1312:45^b).

47- (التنصيب علي الموجب عند حصول الموجب ليس بشرط) *Mucibin varlığı durumunda mucibin tayini şart değildir.*

48- (التنصيب يوجب التنصيب) *Nassla tayin tahsisi gerektirir.*

(ث) ile başlayan kâideler üç tanedir.

49- (الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان) *Bürhan ile sâbit olan şey iyânen sâbit gibidir.*

50- (الثابت بدلالة النص إنما يعتبر إذا لم يوجد الصريح بخلافه) *Nassın delaletiyle sabit olan hüküm, aksine sarih bir delil bulunmadıkça geçerli olur.*

51- (الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها) *Zaruretle sabit olan, zaruret miktarınca belirlenir.*

(ج) ile başlayan kâideler dört tanedir.

52- (جناية العجماء جبار) *Hayvanatın kendiliğinden olarak cinâyet ve mazarratı hederdir.*

53- (جواز الشرع ينافي الضمان) *Şer’î cevâz tazmine münâfi olur.*

54- (الجهل بالأحكام في دار الإسلام ليس بعذر) *İslâm ülkesinde hükümleri bilmemek mazeret sayılmaz.*

55- (الجهل إنما يكون عذراً إذا لم يقع حاجة إليه ا) *Kendisine ihtiyaç duyulmayan hükümlerde cehalet, mazaret sayılır.*

“الجهل إنما يكون عذراً إذ لم يقع حاجة إليها” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 131^b:45^b).

(ح) ile başlayan kâideler dört tanedir.

56- (الحقيقة تترك بدلالة العادة) *Âdetin delâletiyle ma‘nâyı hakikî terk olunur.*

57- (الحكم لا يتهيء بانتهاؤه) *İlletin sona ermesiyle hüküm sona ermiş olmaz.*

“الحكم الشرعي لا يتهيء بانتهاؤه” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^a); “الحكم يتهيء بانتهاؤه” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1312:45^b).

58- (الحكم يراعى في الجنس لا في الافراد) *Hüküm (bir şeyin) cinsine göre verilir, fertlerine göre değil.*

“الحكمة تراعى في الجنس لا في الافراد” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^a; 1894:45^b).

59- (الحرمان تثبت بالشبهات) *Şüpheli (şeylerde) haramlık sabit olur.*

(د) ile başlayan kâideler altı tanedir.

60- (درء المفاسد أولى من جلب المصالح) *Zararlıları def etmek, faydalıları elde etmekten daha evlâdır.*

61- (دفع ماليس بواجب عليه يسترد) *(Şer‘an) vacip olmayan bir şey verildiği zaman geri istenir.*

62- (الدفع إذا كان لغرض يجوز الإسترداد) *Bir maksat için verilen şeyin geri istenmesi caizdir.*

“الدفع إذا كان لغرض لا يجوز الإسترداد” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b; 1894:46^a).

63- (دلالة المجموع علي القطع مع ظنية الأحاد جائز بالنضمام دليل عقلي) *Zannî olmaya delalet eden bir haber-i vâhid bulunmakla birlikte, aklî bir delilin takviyesiyle diğer delillerin bütününiün kat’î olmaya delalet etmesi caizdir.*

64- (دليل الشيء في الأمور الباطنة يقوم مقامه) *Bir şeyin umûr-ı bâtunada delili ol şeyin makamına kâim olur.*

65- (الديون تقضي بأمثالها) *Deyn borçları, (borç konusu mallarla değil) misliyle ödenir.*

“الديون تقضي بأمثالها” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b).

(ذ) ile başlayan kâideler bir tanedir.

66- (ذكر بعض مالا يتجزئ كذكر كله) *Mütecezzi olmayan bir şeyin bazını zikretmek, küllünü zikir gibidir.*

(ر) ile başlayan kâideler bir tanedir.

67- (الرجوع عن الإقرار باطل) *İkrardan rücu batıldır.*

“الرجوع من الإقرار باطل” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b; 1312:46^a).

(س) ile başlayan kâideler üç tanedir.

68- (الساقط لا يعود) *Sâkıt olan şey bir daha dönmez.*

69- (السراية تكون من الأمور الشرعية) *Sirayet şer'i işlerden/vasıflardan sayılır.*

“السراية تكون من الأمور الشرعية لا الحقيقية” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b; 1312:46^a).

70- (السكوت في معرض الحاجة بيان) *İhtiyaç halinde susmak kabul beyanıdır.*

(ش) ile başlayan kâideler dört tanedir.

71- (الشبهة تكفي لاثبات العبادات) *İbadetlerin ispatı için şüphe yeterlidir.*

72- (شرط الواقف كنص الشارع) *Vakfedenin şart koşması, Şâri Teâlâ'nın nassla belirtmesi gibidir.*

73- (الشيء إنما يلحق بغيره إذا تساوى بجميع الوجوه) *Bir şey, ancak bütün yönleriyle müsavi olduğunda başka bir şeye ilhak edilir.*

74- (الشرع قصر الحجة علي البيئة او الإقرار او النكول) *Şer', hüccet-i kâsırayı beyyine, ikrar veya yeminden nükul ile sınırlandırmıştır.*

(ض) ile başlayan kâideler yedi tanedir.

75- (الضرر يزال) *Zarar izâle olunur.*

76- (الضرورات تبيح المحظورات) *Zarûretler memnu' olan şeyleri mübah kılar.*

77- (الضرر لا يزال بالضرر) *Bir zarar kendi misliyle izâle olunamaz.*

78- (الضرر الاشد يزال بالأخف) *Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur.*

79- (الضرر الخاص يتحمل لدفع ضرر عام) *Umumî zararı def' için hususî zarar tercih edilir.*

80- (الضرر مدفوع بقدر الإمكان) *Zarar bi-kaderi 'l-imbân def' olunur.*

81- (الضمان بالتعدي مختص بالمعاوضات) *Haksız fiil sebebiyle tazminat ödenmesi bedelli akitlere mahsustur.*

“الضمان بالتقرير مختص بالمعاوضات” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1780:32^b; 1312:46^a).

(ظ) ile başlayan kâideler bir tanedir.

82- (الظلم يجب دفعه ويحرم تقريره) *Zulmün bertaraf edilmesi vacip, onaylanması haramdır.*

(ع) ile başlayan kâideler 12 tanedir.

83- (العادة محكمة) *Âdet muhakkemdir.*

84- (العادة المطردة تنزل منزلة الشرط) *Eskiden beri süregelen âdet şart koşulmuş gibidir.*

85- (العرف إنما يكون حجة إذا لم يخالف النص الفقهاء) *Fukahanın açık bir muhalefeti yoksa örf huccet sayılır.*

86- (العبرة لآخر جزئى الوصف) *Sona itibar edilmesi, cüz'i bir vasıftır (vasfın bir cüzüdür).*

87- (العبرة للملفوظ نصاً دون المقصود) *Maksada değil, açıkça yazılı lafza itibar edilir.*

88- (العبرة للملفوظ) *Lafza itibar edilir.*

89- (العبرة للمعاني تحقيقهما فى قبيل شفعة الدرر) *Manalara itibar edilir (Bu iki kaidenin tahkiki Dürer'in Şuf'a bahsinin hemen başındadır.)*

90- (العبرة للغالب الشائع للنادر) *İtibar gâlib-i şâyi'adır, nâdire değildir.*

91- (العلة ترجح بزيادة من جنسها) *Tercih yaparken aynı cinsten çok olması halinde illetin çokluğuna itibar edilir.*

“العلة ترجح بزيادة من جنسها” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1780:32^b).

92- (عدم ثبوت حكم الشيء لعدم ثبوت شرائطه) *Bir şeyin hükmününün sabit olmaması, o şeyin şartlarının sabit olmamasından dolayıdır.*

“عدم ثبوت حكم الشيء لعدم ثبوت شرائطه ليس رفعا له” (Mecâmi 'u-l hakâik, 1780:32^b; 1894:46^b).

93- (العمل بالظاهر هو الاصل لدفع الضرر عن الناس) *İnsanlardan zararın giderilmesi için zahirle amel etmek asıldır.*

(غ) ile başlayan kâideler bir tanedir.

94- (العَرْمُ بِالْعَنَمِ) *Mazarrat menfaat mukabelesindedir.*

(ف) ile başlayan kâideler iki tanedir.

95- (الفتوي في حق الجاهل كالإجتهداد في حق المح تده) *Cahil hakkındaki fetva, müctehid hakkındaki ictihad gibidir.*

96- (الفرع المختص بأصل وجوده يدل علي وجود أصله) *Asla özgü fer'in mevcudiyeti aslin mevcudiyetine delâlet eder.*

(ق) ile başlayan kâideler iki tanedir.

97- (القدم يترك علي قدمه) *Kadîm kîdemi üzre terk olunur.*

98- (قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل) *Asl sâbit olmadığı halde fer'in sâbit olduğu vardır.*

(ك) ile başlayan kâideler bir tanedir.

99- (كل شرط بغير حكم شرعي باطل) *Şer'i hükmün dışındaki her şart batıldır.*

(ل) ile başlayan kâideler 23 tanedir.

100- (للسائل أحكام المقاصد) *Aslin yapılmasını sağlayan vasıtalar, mukaddimeler bağlı olduğu aslin hükmünü alır.*

101- (ليس كل مافيه معنى الشيء حكمه حكم ذلك الشيء) *Bir şeyin (bir yönüyle) manasını taşıyan hiçbir şeyin hükmü, manasını taşıdığı bu şeyin (bütünüyle) hükmü değildir.*

102- (لاإلزام الا بمجمع ما لم يثبت بدليل) *Delille sabit olmayanlar bir araya gelmedikçe ilzam yoktur.*

103- (لاعبرة لاختلاف السبب مع إتحاد الحكم) *Hükümün tek olmasında sebebin ihtilafına itibar olunmaz.*

104- (لا يملك أحد إثبات ملك لغيره بلا إختياره) *Kendi seçimi olmadıkça hiç kimse bir başkası için mülkiyet ispatına malik değildir.*

105- (لا تأثير للعزيمة في تغيير الحقيقة) *Hakikatin değiştirilmesinde azimetin tesiri yoktur.*

106- (لا يصح تأجيل الأعيان) *Aynların vadeye bağlanması sahih değildir.*

107- (لاعبرة للدلالة في مقابلة التصريح) *Tasrîh mukabelesinde delâlete itibar yoktur.*

“ لا للدلالة حكم في مقابلة التصريح ” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b).

108- (لاعبرة بالظن البين خطأؤه) *Hatâsı zâhir olan zanna itibar yoktur.*

109- (لاعبرة للظنيات في باب الإعتقادات) *İnanç konularında zanni delillere itibar edilmez.*

“ لاعبرة بالظنيات في باب الإعتقادات ” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1894:46^b).

110- *Ezmânın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz.*

“لا تنكر تغير الأحكام بتغير الأزمان” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:32^b; 1894:46^b).

111- *Büluğ çağına ermeden önce küçük çocuğun fiilleri kerahetle vasıflandırılmaz.*

112- *İster niyabet, ister vekâlet ister velayet yoluyla olsun hiç kimse bir başkası adına hasım tayin edilemez.*

113- *Yazıya güvenilmez ve onunla amel edilmez.*

114- *Genel ibradan sonra ortaya çıkan bir hak için açılan dava dinlenmez.*

115- *Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur.*

“لا حجة مع الإحتمال ...” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a; 1894:46^b).

116- *Menfaatler tek başına mütekavvim sayılmaz.*

117- *Mevrid-i nassda içtihadı mesâğ yoktur.*

118- *Meşru ‘ bir sebep olmaksızın birinin malını bir kimsenin alması câiz olmaz.*

“لا يجوز لأحد أن يأخذ بلا سبب شرعي” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a).

119- (لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه) *Bir kimsenin mülkünde onun izni olmaksızın başka bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir.*

120- (لا ينفذ أمر القاضي إلا إذا وافق الشرع) *Hukuka uygun olmadığı müddetçe hâkimin emri geçerli olmaz.*

“لا ينفذ أمر القاضي إلا وافق الشرع” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a).

121- (لا طاعة للسلطان في معصية و إنما الطاعة في المعروف) *Günah olan konularda idareciye itaat edilmez. Zira itaat ancak marufta olur.*

122- (لا يسقط الحكم الأصلي بالعوارض الجزئية) *Kısmi bozukluklardan dolayı aslî hüküm düşmez.*

(م) ile başlayan kâideler 19 tanedir.

123- (ما جاز لعذر بطل بزواله) *Bir özürle câiz olan şey, özrünün ortadan kalkmasıyla bâtil olur.*

“ما جاز لعذر بطل بزواله” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a).

124- (ما ثبت حكماً أصلياً لا يسقط بالعوارض) *Aslen sabit olan hüküm, arızî durumlardan dolayı düşmez.*

125- (ما ثبت بزمان يحكم ببقائه) *Bir zamanda sâbit olan şeyin bekâsıyla hükmolunur.*

“ما ثبت بزمان يحكم ببقائه ما لم يوجد المزيل” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a; 1894:47^a).

126- (ما حرم أخذه حرم أعطائه) *Alması memnu‘ olan şeyin vermesi dahi memnu‘ olur.*

127- (ما أبيع للضرورة يتقدر بقدرها) *Zarûretler kendi mikdarlarınca takdir olunur.*

128- (ما ثبت علي غير القياس فغيره لا يقاس عليه) *Alâ-hilâfi ‘l-kıyas sâbit olan şey sâire makîsün-aleyh olmaz.*

“ما ثبت علي غير القياس فغيره لا يقاس ...” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a).

129- (ما عمت بلية خفت قضية) *Zorluğu çok olanın, hükmü kolaylaştırılır.*

130- (المباشر ضامن وإن لم يتعمد) *Mübâşir müteammid olmasa da zâmin olur.*

131- (والمسبب لا إلا بالتعمد) *Müsebbib müteammid olmadıkça zâmin olmaz.*

“والمسبب لا إلا بالتعمد” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a; 1894:47^a).

132- (المرأ مؤاخذ بإقراره) *Kişi ikrarıyla muahze olunur.*

133- (ما يتردد بين الفرض والبدعة فأتیانه أولى او بين السنة والبدعة فتركه أولى او بين الواجب والبدعة فأتیانه أولى)

(Bir fiil) Farz ile bid'at arasında bulunuyorsa yapılması, sünnet ile bidat arasında bulunuyorsa terk edilmesi veya vacip ile bidat arasında bulunuyorsa yapılması evladır.

“ما يتردد بين الفرض والبدعة فأتیانه أولى و بين السنة والبدعة فتركه أولى و بين الواجب والبدعة فأتیانه أولى” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a; 1894:47^a).

134- (أطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصاً أو دلالة) *Eğer nassen yahud delâleten takyid delili bulunmaz ise mutlak ulâkı üzere câri olur.*

“المطلق يجري علي إطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصاً أو دلالة” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1780:33^a).

135- (المظلوم لا يظلم غيره) *Mazlum başkasına zulmedemez.*

136- (من ملك شيئاً ملك ما هو من ضروراته) *Bir şeye mâlik olan kimse o şeyin zarûriyatından olana da mâlik olur.*

137- (المثال الجزئي لا يصح القاعدة الكلية) *Cüz’i misal küllî kaideyi tashih edemez.*

“المثال الجزئي لا يصح القواعد الكلية” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1312:47^a).

138- (المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه) *Hükümün şarta bağılı olması durumunda, şartın gerçekleşmesi, hükümün varlığını gerektirir. Hüküm şartın varlığından önce yok hükmündedir.*

139- (المقضي عليه في حادثة لا تسمع دعواه ولا بينته) *Olayda aleyhine karar verilen kimsenin davası ve delili dinlenmez.*

140- (المتنع عادة كالممتنع حقيقة) *Âdeten mümteni ‘ olan şey hakikaten mümteni gibidir.*

141- (من شك هل فعل شيئاً أولاً فالاصل أنه لم يفعله) *Yapıp yapmadığında şüphe edenin, yapmamış olması asıldır.*

(ن) ile başlayan kâideler iki tanedir.

142- (النص علي خلاف القياس يقتصر علي مورده) *Kiyasa aykırı nas, indiği olaya özgülenir.*

143- (النهى يقرر المشروعية عندنا) *Bize göre nehiy, meşruiyeti takrir eder.*

(و) ile başlayan kâideler beş tanedir.

144- (الواجب شرعا لا يحتاج الي القضاء) *Şeran vacip olan, yargı kararına muhtaç değildir.*

145- (الواجب لا يتقيد بوصف السلامة والمباح يتقيد به) *Vacip, selamet vasfiyla takyid edilemez, mübah edilebilir.*

“الواجب يقيد بوصف السلامة والمباح يتقيد به” (Mecâmi ‘u-l hakâik, 1194:33^b).

146- (الوصف في الحاضر لغو وفي الغائب معتبر) *Hâzırdaki vasf lağv ve gâibdeki vasf muteberdir.*

147- (الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة) *Velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdir.*

148- (الواجب إذ لم يتعلق بمعين لا يتفاوت بالقلة و الكثرة كقراءة الصلوة خلافا للشافعي) *Bir muayyene tealluk etmediği zaman vacip, azlık veya çoklukla ayırt/takyid edilmez. Namazda kıraat gibi, Şâfîilerde durum farklıdır.*

(ي) ile başlayan kâideler altı tanedir.

149- (يرجح بعض وجوه المشترك بغالب الرأي) *Müşterek lafzın bazı vecihleri kesine yakın görüşle tercih edilir.*

150- (يدخل في التصرف تبعا ما لا يجوز أن يكون مقصودا) *Maksut olması caiz kabul edilmeyen, tâbi olarak tasarrufa dâhil edilir.*

151- (يسقط الفرع بسقوط الأصل) *Asıl sâkit olduğunda fer‘ de sâkit olur.*

152- (يفتقر في الإبتداء ما لا يفتقر في الإنتهاء) *Başlangıçta yapılması câiz olmayan bir şey, sonradan câiz hale gelebilir.*

153- (يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان) *Bi-kaderi’l-imbân şarta mürâat olunmak lâzım gelir.*

154- (اليمين أبدا يكون علي النفي) *Ebediyete yemin, olumsuzluk için kullanılır.*

“اليمين أبدا تكون علي النفي” (*Mecâmi ‘u-l hakâik, 1894:47^b*).

3.3 Hâdimî’nin Kâidelerinin Özelliği

Kitap, Arapça olarak yazılmıştır. Bu o devrin ilim dilinin Arapça olduğunu gösterir. Ayrıca Hâdimî’nin Arapçaya vukufiyetinin de ifadesidir.

Kâideler alfabetik (hurûfu’l-mu‘cem) sıraya göre tasnif edilmiştir. Her kaidenin ilk kelimesinin başlangıç harfi esas alınmak suretiyle alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu sistematığın kavâid ilminde ilk kez kullanımı Bedreddin ez-Zerkeşî’nin *el-Mensûr fi’l-kavâid* adlı eseri olduğu belirtilmektedir. Örneğin Hâdimî’nin kâidelerinde birinci kâide (ا) ile بقاء الحكم الشرعى يستغني عن بقاء السبب (ب) ile 30. kâide (الأمر بمقاصدها) ile (ا) başlamaktadır (Kâidelerin alfabetik olarak analizi için Tablo-1’e bakınız).

Kâideler kısa ve veciz bir şekilde ele alınmıştır. Sadece yazılmakla yetinilmiş her hangi bir açıklamaya gidilmemiştir (bk.Tablo-2). Bu sebeple onun bir ders kitabı için yazıldığı

söylenbilir. Nitekim medreselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulması ve pek çok kişi tarafından da istinsah edilmesi bunun belirtisidir.

Kâidelerin yapılarına bakıldığı zaman şunları söylemek mümkündür.

- Hâdimî, bazı kâideleri kaynağıyla beraber vermektedir. (أخبار المجتهد عن فعل للوجوب كما في)
الكافي و للندب كما في الهداية Müctehidin bir hükmü söylemesi *Kâfi'de* belirtildiği üzere vücup; *Hidâye'de* belirtildiği üzere nedb ifade edebilir (kâide 18).
- Hâdimî, bazı kâideleri detaylı açıklama yaparak vermektedir. (إذا ثبت أصلى في الحل او)
الحرمة او الطهارة او النجاسة فلا يزال الا باليقين *Bir şeyin helal veya haramlığı, temiz ya da necisliği hakkında bir asıl(hüküm) sabit olduğunda, bu (hüküm) ancak yakîn ile zâil olur* (kâide 29).
- Hâdimî, bazen “bize göre” diyerek Hanefî mezhebine ait kâideyi vurgular. (النهي يقرر)
المشروعية عندنا *Bize göre nehiy, meşruiyeti takrir eder* (kâide 143).
- Hâdimî, mezhep imamları arasındaki ihtilafı olan kâideleri belirtirken farklılığa işaret eder. (الواجب إذ لم يتعلق بمعين لايتفاوت بالقلة و الكثرة كقراءة الصلوة خلافًا للشافعي)
Bir muayyene tealluk etmediği zaman vacip, azlık veya çoklukla ayırt/takyid edilmez. Namazda kıraat gibi, Şâfiîlerde durum farklıdır (kâide 148).
- Hâdimî, bazen hadis-i şerif’i kâide olarak verir. (جنابة العجماء جبار)
Hayvanatın kendiliğinden olarak cinâyet ve mazarratı hederdir (kâide 52).
- Hâdimî, kâidelerinde usûl-furû ayırımı yapmamıştır. Kâideleri içerisinde 30’dan fazla usûl kâidesi vardır. (لا مساغ للإجتهد في مورد النص)
Mevrid-i nassda içtihada mesâğ yoktur (kâide 117, 120, 122, 123, 124, 128, 137, 142, 143, 144, 145, 148, 149...).

- Hâdimî, bazı kâideleri teşbih yaparak vermektedir. (الفتوي في حق الجاهل كالإجتهااد في حق المجتهد). *Cahil hakkındaki fetva, müctehid hakkındaki ictihad gibidir* (kâide 95, 72, 66).
- Hâdimî, bazı kâideleri soru kalıbıyla vermektedir. (من شك هل فعل شيئا اولا فالاصل أنه لم) *Yapıp yapmadığında şüphe edenin, yapmamış olması asıldır* (kâide 141).
- Hâdimî, şarta bağlı oluşan bazı kâideleri vermektedir. (تصرف الإنسان في خالص حقه إنما يصح) *İnsanın kendi hakkındaki tasarrufu, komşusu bundan zarar görmediği müddetçe geçerlidir* (kâide 43).
- Hâdimî, bazen kâidenin anlamını teyit için açıklayıcı kelime ilave eder. (المباشر ضامن و) *Mübâşir müteammid olmasa da zâmin olur* (kâide 130).

3.4 Hâdimî'nin Kâidelerinin Kaynağı

Hâdimî eserinin son kısmında kâidelerini yazarken pek çok kitaptan yararlanmıştı. Özellikle Hanefî mezhebine ait kitaplardan istifade ettiğini, bunlar arasında da ilk sırada furû kitaplarının yer aldığını söyleyebiliriz. Eşbâh ve nezâir ile kavâid kitapları ikinci derecede yer alırken usûl kitapları da üçüncü derecede yer almaktadır.

Kavâid-i külliyeler'in gelişimini tamamladığı dönemlerde Eşbâh ve nezâir kitaplarının yeri ve öneminden bahsetmiştik. Bu kitaplarda fıkhnın genel kâideleri bâblar içerisinde tasnif edilmiş ve zengin bir kavâid literatürü ortaya çıkmıştır. Kimi müellifler Eşbâh'ında bu yöntemi kullanmış, kimisi de alfabetik yöntemle bunları kaleme almışlardır.

Eşbâh ve nezâir alanında çok kişi eser kaleme almıştır. Biz burada sadece Hâdimî'nin en çok istifade ettiği kitapları ve müelliflerini belirteceğiz. Hiç kuşkusuz üzerine en çok şerh yazılan ve Hâdimî'nin el kitabı şeklinde temel kaynağı olarak kabul edilen İbn

Nüceym'e (v. 970/1562) ait olan *Eşbâh ve Nezâir* adlı kitaptır. Süyûtî'ye (v. 911/1505) ait olan *Eşbâh ve Nezâir* adlı eser ile Tâcuddîn es-Subkî'nin (v. 771/1369) *Eşbâh ve Nezâir*'i Eşbâh kitaplar içerisinde en çok istifade ettiği eserlerdir.

Kavâid alanında da pek çok eser yazılmıştır. Kâidelerin yazımı, tertip ve sınıflandırılması konusunda da Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (v. 793/1390) *el-Mensûr fi'l-kavâid* adlı kitabından faydalandığını görmekteyiz. İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1392) *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid* adlı eserinden de kısmen yararlanmışır.

Hâdimî'nin kaidelerinin diğer bir kaynağı ise Hanefî Mezhebine ait furû ve usûl kitaplarıdır. Furû kaynaklar içerisinde en çok istifade ettiği eserler Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (v. 483/1090) *Kitâbü'l-Mesûr*'u, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî'nin (v. 587/1191) *Bedâiyu's-sanâyi' fi tertîbi's-şerâyi* ile Burhânüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebûbekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî'nin (511/1117) *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*'dir.

Serahsî'nin *el-Mesûr*'unun meydana gelişi şu seyri izlemiştir. Hanefî mezhebinin kurucusu İmam Azam Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit'in (v. 150/767), ders halkalarındaki açıklamaları, verdiği fetvalar ve yaptığı icthatlar seçkin öğrencisi İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805) tarafından yazıya geçiriliyordu. Daha sonra bu notlar yine İmam Muhammed tarafından *Kitâbü'l-Mesûr* (Kitâbü'l-Asl), *el-Câmiu's-sağir*, *el-Câmiu'l-kebir*, *es-Siyeru's-sağir*, *es-Siyeru'l-kebir*, *ez-Ziyadât*, *Ziyadâtü'z-ziyadât* adlarıyla kitap haline getirildi. Tevatür derecesinde nakledilen bu kitaplar zahiru'r-rivâye diye bilinmektedir. Onun bu eserlerinin çok geniş ve hacimli oluşu daha az okunmasına yol açmış, bunun üzerine Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî (v. 334/945), bunları özetleyerek *el-Kafi*'yi (el-Muhtasar) kaleme almıştır. İmam Serahsî, bu eserin de çok kısa oluşu nedeniyle anlaşılamadığından okunmadığını fark ederek *el-Mesûr*'u yazdırmıştır.

Kitabu'l-Mesut, güvenilir görüşlere bağlı kalınarak *el-Kafi* üzerine yapılmış bir şerhtir. es-Serahsî, "talebeyi bıktırmayacak ölçüde", "sağlam ve sünnete dayanan açıklamalarla" eserini meydana getirmiştir. Ancak *el-Mesut*, sadece *el-Kafi*'nin şerhi değildir.

Yazar'ın yaptığı açıklamalar, sanki bizzat İmam Muhammed eş-Şeybani (rh.a.)'nin eserlerine şerh yaptığını göstermektedir.

el-Mebsût, İslam Hukukunda, yer verdiği bütün görüşler hakkında tarafsız ve sistemli bir analiz yapan ilk eserdir. Müctehitlerin görüşlerini, dayandırdıkları delillerin senetlerini ve bunlardan hüküm çıkarırken kullandıkları mantığı, karşı görüş sahiplerinin fikirlerine de yer vererek bir arada gösterir. Hanefi mezhebinde genellikle Ebu Hanife (rh.a.)'nin görüşlerinin mantığını ve dayandığı delilleri ortaya koyarsa da, bazı meselelerde kendi görüşlerine yer verdiği de görülmektedir.

Yazar, konuları klasik sıralamaya göre ele alır. Bir konuyu işlerken farklı meselelerle ilgi kurarak konuya ilişkin çok değerli prensiplerden de söz eder. Her konunun sonunda o konuyla ilgili problemlerin çözümünde kullanılan genel prensipleri ve bunları kullanarak varılan sonuçları gösterir (Akşit, 2008).

Bedayi''de konular klasik fıkıh kitaplarındaki gibi bir sistematığe sahiptir. Yazar Kitâbu't-Tahâre ile başlayıp Kitâbu'l-Karz ile bitirmektedir. Muamelât ve ukûbat alanına dair altmış sekiz bölüm eserde yer almaktadır. Tertip ve metot bakımından klasik Hanefi fıkıh literatüründe önemli bir yere sahip olan eserde, aktarılan görüşler belirli bir sistem dâhilinde yapılmaktadır. Yazar önce kabul ettiği ve kuvvetli gördüğü görüşü verdikten sonra kuvvetliden zayıfa doğru bir sıralama ile diğer görüşleri vermektedir. İkinci aşamada ise bu görüşlerin delillerini, en zayıftan başlayarak en kuvvetli ve kabul ettiği görüşe doğru zikretmektedir.

Kâsânî (v. 587/1191), mezhep içi tartışmalar dışında İmâm Malik'in (v.179/796) görüşlerine de değinmekle beraber hemen her konuda İmam Şafî'nin (v. 204/820) fikirlerini aktarmakta ve onunla tartışmaktadır. Ahmed b. Hanbel'i (v. 241/855) Ashabu'l-Hadis olarak zikretmekte ve Ashâbu'l-Hadis'in görüşlerine birkaç yerde değinmektedir. Bunlar dışında başka fakihlerin görüşlerini de zaman zaman aktarmaktadır (Kızılkaya, 2005:12).

Hidaye, Osmanlılar zamanında çok itibar gören meşhur Hanefî fıkıh kitabıdır. Burhaneddin el-Merğînânî (593/1197) mezhepte hayli meşhur olan kitabı *Hidaye*'nin metni olan *Bidayetü'l-Mübtedî*'yi, İmam Muhammed'in *el-Camiu's-Sağir*'i ile Kuduri'nin *Muhtasar*'ını kaynak alarak hazırlamıştır.

Yazar, Kifâyetü'l-Müntehâ adıyla 80 cilt kadar bir şerh yazmış, ancak bu eserin de çok geniş olması sebebiyle kâtibler tarafından yazılıp çoğaltılmasının bir hayli güç olduğunu ve faydalanma bakımından kolaylık sağlayamayacağını düşünerek daha kısa olmak üzere *Hidâye*'yi te'lif etmiştir. Konuları derli toplu, bir bütün halinde ele alışı, işleyişi ve üslûbunun farklılığı meşhur olmasını sağlamıştır. Meseleleri ele alırken önce Ebû Hanife'nin sonra da talebeleri Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşünü veren müellif zaman zaman Züfer b.Hüzeyl'in görüşüne de temas etmektedir. Bunların delillerini verirken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona bırakmaktadır. 60 kadar şerh ve hâşiyesi bulunan *Hidâye*'nin üzerine yapılan en önemli çalışmalar olarak Fethu'l-kadir, el-Înâye, el-Binâye, en-Nihâye, el-Kifâye, Ğâyetü'l-beyân, Mirâcu'd-dirâye adlı eserleri sayabiliriz.

Usûl kitapları çerisinde Serahsî'nin (v. 483/1090) *Usûl*'ü, Pezdevî'nin (v. 482/1089) *Kenzü'l-üsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*'ü ile Sadru's-Şerî'a'nın (v. 747/1346) *Tenkîh* ve onun şerhi olan *Tavzîh* ve ona Taftazânî'nin (v. 792/1389) yapmış olduğu şerh *et-Telvih fi Keşfi Hakaiki't-Tenkîh Hâdimî*'nin kâidelerine etkisi üzerinde durulacaktır.

Serahsî'nin *usûl*'ü Mezheb imamının içtihadını açıklayabilmek, boşlukları onun içtihad usûlüne göre doldurabilmek için imamın usûlünü, hükümlerin illetini bilmek gerekir. İllete “menât”, bunu bulup ortaya koymaya “tahrîcü'l-menât” bu ehliyeti taşıyan âlimlere “ehl-i tahrîc”, yahud da “el-muharricûn” denir. Bilhassa Hanefiler imamlarından kendilerine yazılmış bir usûl kitabı intikâl etmediği için tahrîc işiyle meşgul olmuşlar, imamların hüküm, içtihad ve mütalâalarından faydalanarak onların usûlünü, hükümlerinin illetini tesbite çalışmışlardır. Bu sebeble Serahsî *Usûl*'ünü yazmıştır. Kitap fukahâ metoduna göre yazılmış olup iki cilt halinde matbudur.

Pezdevî (v. 482/1089) Maverâünnahir'de yetişen Hanefî fıkıh alimlerindedir. İsmi, Ali bin Muhammed b. Hüseyin b Abdülkerim b. Musa b. İsa b. Mücahid en-Nesefî el-Pezdevî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan, Fahrü'l-İslâm diye meşhur olmuştur. Kardeşi Muhammed bin Muhammed el-Pezdevî de (v. 493/1099), Maverâünnahir'de Hanefî alimlerinin en büyüklerindedir ve “Sadrü'l-İslâm” lakabı ile ünlü olup, kitapları kolay anlaşıldığından, “Ebü'l-Yüsr” diye künyelenmiştir. “Fahr-ül-İslam” Pezdevî de; kitaplarının zor anlaşılması sebebiyle, “Ebü'l-'Usr” künyesiyle ünlü oldu ve birçok eser yazdı. Pezdevî, Serahsi ile aynı yüzyılda yaşamış ve Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî tarafından idare edilen medresede, İmam-ı Serahsi'ye arkadaşlık etmiştir.

Sadru's-Şerîa' Ubeydullah b. Mes'ûd (747/1346), *et-Tenkîh* adlı bu eseri bizzat kendisi *et-Tavzîh* adıyla şerhetmiştir. Bu eserde, Pezdevî'nin *Usûl'ü*, Râzî'nin *Mahsûl'ü* ve İbn Hâcib'in *Muhtasar'ını* özetleyerek cem etmiştir. Sa'deddîn el-Taftazânî'nin (v. 792/1389) *et-Telvih fi keşfi hakaiki't-Tenkîh* adıyla Sadru's-Şerî'a'nın *et-Tavzîh* isimli usûl-i fıkıh kitabını şerh etmiştir.

3.5. Kendisinden Önceki Müelliflerle Mukayese

Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-hakâik* adlı eserinin sonunda kâidelerinin kaynağı hakkında genel bilgi verdikten sonra bunlardan ne kadar faydalandığını tespit ederek bir mukayese yapmış olacağız. Böylece Hâdimî'nin kaidelerinin oluşum sürecinin tamamlamış olacağız.

3.5.1 İbn Nüceym'in (v. 970/1562) *Eşbâh ve'n-nezâir*'i İle Karşılaştırma

Hâdimî kâidelerini yazarken daha çok İbn Nüceym'in *Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinden yararlanarak yazmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kâidelerin sayısı 63 tanedir. Bu kâideleri genelde birebir almıştır. Ancak bazılarını kendine has uslubuyla düzenlemiştir. Her ne kadar İbn Nüceym'in *Eşbâh ve'n-nezâir*'inde 25 kâide var olduğu belirtilmiş olsa da bunların temel kâideler olduğu unutulmamalıdır. Hâdimî'nin kâidelerinin genel çerçevesi içerisinde İbn Nüceym'in kitabına bakılacak olursa bu sayının toplamda 100'den fazla olduğu muhakkaktır. Zira İbn Nüceym eserinin birinci

bölümünde 25 kâideye yer vermişken, diğer bölümlerinde fevâid, cem-fark, elğâz, hiyel ve furûk kısımlarında da pek çok kâideye yer vermiştir. Bizler de bunu dikkate alarak eserin tamamı üzerinden incelemizi yürütmek suretiyle 63 tane kâidenin Hâdimî tarafından kullanıldığını tespit etmiş olduk. Bunları alfabetik sıraya göre tasnifleyerek tablo halinde belirttik.

Sıra	Alf. Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdimî'nin İbn Nüceym'den Aldığı Kâideler (63)	İbn Nüceym Eşbâh ve Nezâir Sayfa No
1	ا	1	الأمر بمقاصدها	22
2	ا	2	إذا اجتمع الحلال و الحرام غلب الحرام على الحلال	109
3	ا	3	إذا اجتمع المحرم و المبيح غلب المحرم	109
4	ا	4	إذا اجتمع المباشر و المتسبب اضيف الحكم الي المباشر	190
5	ا	6	الأمر لا يضمن بالأمر	283
6	ا	7	الإبراء عن الأعيان ليس بجائز	356
7	ا	11	إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه	391
8	ا	14	إذا تعارضت مفسدتان روعي أقلهما ضررا بارتكاب أحفهما	89
9	ا	17	الأصل إبقاء ما كان علي ما كان	57
10	ا	19	الأصل براءة الذمة	59
11	ا	20	الأصل العدم في الصفات العارضة	62
12	ا	22	إعمال الكلام أولي من إهماله الا أن لا يمكن	135
13	ا	23	أإعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ	207
14	ا	24	الأيمان مبنية علي الألفاظ لا علي الأغراض	57
15	ب	31	البقاء أسهل من الإبتداء	226
16	ب	34	بيع الدين بالدين باطل	358
17	ت	36	التابع لا يفرد بالحكم	120
18	ت	37	التابع يسقط بسقوط المتبوع	121
19	ت	38	التابع لا يتقدم علي المتبوع	121
20	ت	42	تصرف الامام علي الرعية منوط بمصلحة	124
21	ت	45	تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز	262
22	ح	56	الحقيقة تترك بدلالة العادة	98
23	د	60	دره المفاسد أولي من جلب المصالح	90
24	د	61	دفع ماليس بواجب عليه يسترد	285
25	د	65	الديون تقضي بأمثالها لا بأعيانها	252

26	ذ	66	ذكر بعض مالا يتجزئ كذكر كله	162
27	س	68	الساقط لا يعود	320
28	س	70	السكوت في معرض الحاجة بيان	254
29	ش	72	شرط الواقف كنص الشارع	225
30	ض	75	الضرر يزال	85
31	ض	76	الضرورات تبيح المحضورات	85
32	ض	77	الضرر لا يزال بالضرر	87
33	ض	78	الضرر الأشد يزال بالأخف	89
34	ض	79	الضرر الخاص يتحمل لدفع ضرر عام	88
35	ض	80	الضرر مدفوع بقدر الإمكان	89
36	ع	83	العادة محكمة	92
37	ع	84	العادة المطردة تنزل منزلة الشرط	108
38	ف	95	الفتوي في حق الجاهل كالإجتهد في حق المجتهد	287
39	ف	96	الفرع المختص بأصل وجوده يدل على وجود أصله	121
40	ق	98	قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل	121
41	ل	104	لا يملك أحد إثبات ملك لغيره بلا إختياره	347
42	ل	105	لا تأثير للعزيمة في تغيير الحقيقة	25
43	ل	106	لا يصح تأجيل الأعيان	329
44	ل	108	لا عبرة بالظن البين خطأؤه	161
45	ل	111	لا يوصف الصبي قبل البلوغ بالكراهة	278
46	ل	112	لا ينتصب أحد خصماً عن أحد بلا نيابة ولا وكالة ولا ولاية	225
47	ل	113	لا يعتمد على الخط ولا يعمل به	217
48	ل	114	لا يسمع الدعوي بعد الإبراء العام الا بحق حادث	223
49	ل	119	لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه	283
50	ل	120	لا ينفذ أمر القاضي إلا إذا وافق الشرع	125
51	م	123	ما جاز لعذر بطل بزواله	95
52	م	126	ما حرم أخذه حرم أعطائه	158
53	م	127	ما أبيع للضرورة يتقدر بقدرها	95
54	م	129	ما عمت بلية خفت قضية	84
55	م	130	المباشر ضامن وإن لم يتعمد	284
56	م	131	والمتسبب لا إلا بالتعمد	284
57	م	139	المقضي عليه في حادثة لا تسمع دعواه ولا بينته	221
58	م	141	من شك هل فعل شيئاً أولاً فالأصل أنه لم يفعله	59

59	و	144	الواجب شرعا لا يحتاج الي القضاء	174
60	و	145	الواجب لا يتقيد بوصف السلامة والمباح يتقيد به	289
61	و	147	الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة	160
62	ي	151	يسقط الفرع بسقوط الأصل	121
63	ي	152	يفتقر في الإبتداء ما لا يفتر في الإنتهاء	122

3.5.2 Süyûtfî'nin (v. 911/1505) Eşbâh ve'n-nezâir'i İle Karşılaştırma

Hâdimî'nin kâidelerinin Süyûtfî ile karşılaştırılması yapıldığı zaman 38 tane kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bu kâidelerin 34 tanesinin İbn Nüceym ile Süyûtfî'nin kaidelerinin aynı olduğunu tespit etmiş olduk. Bu durumda İbn Nüceym'in de Süyûtfî'den 34 tane kâide aldığını söyleyebiliriz. İbn Nüceym'de olmayıp sadece Süyûtfî ve Hâdimî'de olan الجهل إنما يكون عذراً إذا لم يقع حاجة إليها ile الإقرار لا يرتد بالرد ve Hâdimî'de olan

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdimî'nin Süyûtfî'den Aldığı Kâideler (38)	Süyûtfî Eşbâh ve Nezâir Sayfa No
1	ا	1	الأمر بمقاصدها	8
2	ا	2	إذا اجتمع الحلال و الحرام غلب الحرام على الحلال	105
3	ا	3	إذا اجتمع المحرم و المبيح غلب المحرم	105
4	ا	4	إذا اجتمع المباشر و المتسبب اضيف الحكم الي المباشر	162
5	ا	14	إذا تعارض مفسدتان روعي أقلهما ضرراً بارتكاب أحفهما	87
6	ا	17	الأصل إبقاء ماكان علي ماكان	251
7	ا	19	الأصل براءة الذمة	52
8	ا	20	الأصل العدم في الصفات العارضة	57
9	ا	22	إعمال الكلام أولى من إهماله الا أن لا يمكن	128
10	ا	26	الإقرار لا يرتد بالرد	318
11	ب	34	بيع الدين بالدين باطل	330
12	ت	36	التابع لا يفرد بالحكم	117
13	ت	37	التابع يسقط بسقوط المتبوع	118
14	ت	38	التابع لا يتقدم علي المتبوع	119

15	ت	42	تصرف الامام علي الرعية منوط بمصلحة	121
16	ت	45	تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز	331
17	ج	55	الجهل إنما يكون عذراً إذا لم يقع حاجة إليها	191
18	د	60	درء المفسد أولى من جلب المصالح	87
19	ذ	66	ذكر بعض مالا يتجزئ كذكر كله	160
20	س	70	السكوت في معرض الحاجة بيان	143
21	ض	75	الضرر يزال	83
22	ض	76	الضرورات تبيح المحضورات	84
23	ض	77	الضرر لا يزال بالضرر	86
24	ض	78	الضرر الاشد يزال بالأخف	87
25	ض	80	الضرر مدفوع بقدر الإمكان	83
26	ع	83	العادة محكمة	89
27	ع	84	العادة المطردة تنزل منزلة الشرط	96
28	ف	96	الفرع المختص بأصل وجوده يدل علي وجود أصله	119
29	ق	98	قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل	119
30	ل	108	لا عبرة بالظن البين خطأؤه	157
31	ل	111	لا يوصف الصبي قبل البلوغ بالكراهة	219
32	م	123	ما جاز لعذر بطل بزواله	85
33	م	126	ما حرم أخذه حرم أعطائه	150
34	م	127	ما أبيض للضرورة يتقدر بقدرها	84
35	م	141	من شك هل فعل شيئاً اولاً فالأصل أنه لم يفعله	55
36	و	147	الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة	154
37	ي	151	يسقط الفرع بسقوط الأصل	119
38	ي	152	يفتقر في الإبتداء ما لا يفتقر في الإنتهاء	186

3.5.3 İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1392) *Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid*'i İle Karşılaştırma

Hâdimî'nin kâidelerinin İbn Receb el-Hanbelî ile karşılaştırılması yapıldığı zaman yedi tane kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bu kâidelerin iki tanesinin hem

5	ا	16	إستدامة الشيء تعتبر بأصله	160
6	ا	19	الأصل براءة الذمة	322
7	ا	22	إعمال الكلام أولي من إهماله الا أن لا يمكن	183
8	ب	34	بيع الدين بالدين باطل	161
9	ت	36	التابع لا يفرد بالحكم	234
10	ت	37	التابع يسقط بسقوط المتبوع	235
11	ت	38	التابع لا يتقدم علي المتبوع	236
12	ت	42	تصرف الامام علي الرعية منوط بمصلحة	309
13	ذ	66	ذكر بعض مالا يتجزى كذكر كله	153
14	س	70	السكوت في معرض الحاجة بيان	2/205
15	ض	76	الضرورات تبيح المحضورات	317
16	ض	77	الضرر لا يزال بالضرر	321
17	ع	83	العادة محكمة	2/256
18	ع	84	العادة المطردة تنزل منزلة الشرط	362
19	ل	108	لا عبرة بالظن البين خطأؤه	3/310
20	م	126	ما حرم أحده حرم أعطائه	140
21	م	127	ما أبيح للضرورة يتقدر بقدرها	320
22	م	134	المطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصاً أو دلالة	3/180
23	و	147	الولاية الخاصة أولي من الولاية العامة	3/345
24	ي	152	يفتقر في الإبتداء ما لا يفتقر في الإنتهاء	3/372

3.5.5 Burhaneddin el-Merginâni'nin (511/1117) *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l mübtedi'* ile Karşılaştırma

Hâdimî'nin kâidelerinin Hidâye ile karşılaştırılması yapıldığı zaman 14 tane kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bu kâidelerden bir tanesi تملك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز aynı, bir tanesi Süyûtî ile İbn Nuceym'le aynı, bir tanesi الإقرار لا يرتد بالرد sadece Süyûtî ile aynı, diğer bir tanesi de الديون تقضي بأمتثالها لأبعايها İbn Nuceym ile aynıdır. Bu durumda Hâdimî Hidâye'den 12 tane kâide doğrudan aldığımızı söyleyebiliriz.

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdimi'nin Hidâye 'den Aldığı Kâideler (14)	Hidâye Sayfa No.
1	ا	26	الإقرار لا يرتد بالرد	2/60
2	ت	45	تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز	3/143
3	ت	46	التناقض لا يمنع صحة الإقرار علي نفسه	3/70
4	ت	47	التنصيص علي الموجب عند حصول الموجب ليس بشرط	10/52
5	ث	49	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان	3/90
6	ث	51	الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها	133
7	ج	53	جواز الشرع ينافي الضمان	2/176
8	ح	59	الحرمات تثبت بالشبهات	2/164
9	د	65	الديون تقضي بأمثالها لا بأعيانها	3/112
10	ع	90	العبرة للغالب الشائع لالنادر	224
11	غ	94	الغرم بالغنم	2/47
12	ق	97	القديم يترك علي قدمه	4/107
13	م	136	من ملك شيئاً ملك ما هو من ضروراته	3/149
14	و	146	الوصف في الحاضر لغو	2/76

3.5.6 Kâsânî'nin (v. 587/1191) *Bedâiyu's-sanâyi' fi tertîbi's-şerâyi'i* İle Karşılaştırma

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdim'nin Kasânî'den Aldığı Kâideler (30)	Kasânî Sayfa No.
1	ا	2	إذا اجتمع الحلال و الحرام غلب الحرام على الحلال	3/441
2	ا	8	أجزاء العوض تنقسم على أجزاء المعوض	4/329
3	ا	9	الأجر و الضمان لا يجتمعان	9/468
4	ا	10	إختلاف الأسباب بمنزلة إختلاف الأعيان	7/315
5	ا	12	إذا بطل الأصل يصار الي البدل	4/437
6	ا	17	الأصل إبقاء ما كان علي ما كان	7/232
7	ا	26	الإقرار لا يرتد بالرد	12/400

8	ا	28	الامر بالتصرف في ملك الغير باطل	9/153
9	ا	29	إذا ثبت أصلي في الحل او الحرمة او الطهارة او النجاسة فلا يزال الا باليقين	4/485
10	ب	30	بقاء الحكم الشرعي يستغني عن بقاء السبب	4/508
11	ب	31	البقاء أسهل من الإبتداء	4/323
12	ب	32	بناء القوي علي الضعيف فاسد	2/432
13	ت	36	التابع لا يفرد بالحكم	3/86
14	ت	43	تصرف الإنسان في خالص حقه إنما يصح إذا لم يتضرر به الجار	8/515
15	ت	45	تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز	13/104
16	ت	46	التناقض لا يمنع صحة الاقرار علي نفسه	9/170
17	ث	49	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان	7/456
18	ث	50	الثابت بدلالة النص إنما يعتبر إذا لم يوجد الصريح بخلافه	6/260
19	ث	51	الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها	4/226
20	ج	52	جناية العجماء جبار	13/469
21	ج	54	الجهل بالأحكام في دار الإسلام ليس بعذر	6/248
22	ذ	66	ذكر بعض مالا يتجزئ كذكر كله	3490
23	ع	89	العبرة للمعانى تحقيقهما في قبيل شفعة الدرر	3/480
24	ع	90	العبرة للغالب الشايع للنادر	10/104
25	ل	119	لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه	9/153
26	م	125	ما ثبت بزمان يحكم ببقائه	9/42
27	م	129	ما عمت بلية خفت قضية	1/431
28	م	133	ما يتردد بين لفرض والبدعة فأتيانه أولي وما بين السنة والبدعة فتركه أولي	2/36
29	م	134	المطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصاً أو دلالة	3/146
30	م	138	المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه	4/291

3.5.7 Serahsî'nin (v. 483/1090) Kitâbü 'l-Mebsût'u İle Karşılaştırma

Hâdimî'nin kâidelerinin Mebsût ile karşılaştırılması yapıldığı zaman 30 tane kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bu kâidelerden sadece İbn Receb el-Hanbelî bir tane

aynı kâide, Hidâye’de bir tane aynı kâide, Kasani’de ise 14 tane kaidenin aynı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Hâdimî’nin doğrudan Mabsût’tan almış olduğu kâideler 14 tane olduğunu tespit etmiş olmaktadır.

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdim'in Serahsî'den Aldığı Kâideler (30)	Mabsût Sayfa No.
1	ا	9	الأجر و الضمان لا يجتمعان	13/71
2	ا	10	إختلاف الأسباب بمنزلة إختلاف الأعيان	10/306
3	ا	12	إذا بطل الأصل يصار الي البدل	18/134
4	ا	13	إذا زال المانع عاد الممنوع	12/154
5	ا	15	الأسباب مطلوبت للأحكام	212
6	ا	26	الإقرار لا يرتد بالرد	20/168
7	ب	30	بقاء الحكم الشرعي يستغني عن بقاء السبب	2/80
8	ب	31	البقاء أسهل من الإبتداء	5/229
9	ب	32	بناء القوي علي الضعيف فاسد	3/114
10	ب	33	بيع الحقوق لا يجوز بالإنفراد	23/180
11	ت	39	تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات	11/361
12	ت	40	التبرع لا يتم إلا بقبض	14/255
13	ت	41	الترجيح لا يقع بكثرة العلل	2/265
14	ت	45	تمليك الدين من غير من عليه الدين لا يجوز	15/47
15	ت	48	التنصيب يوجب التنصيب	255
16	ث	49	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان	10/79
17	ث	50	الثابت بدلالة النص إنما يعتبر إذا لم يوجد الصريح بخلافه	21/49
18	ث	51	الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها	3/105
19	ج	52	جناية العجماء جبار	5/161
20	د	65	الديون تقضي بأمتالها لأبغائها	13/97
21	ر	67	الرجوع عن الإقرار باطل	6/401
22	ع	85	العرف إنما يكون حجة إذا لم يخالف النص الفقهاء	17/165
23	ع	86	العبرة لآخر جزئي الوصف	8/283
24	ع	93	العمل بالظاهر هو الاصل لدفع الضرر عن الناس	25/22

25	ل	107	لا عبرة للدلالة في مقابلة التصريح	5/281
26	ل	117	لا مساغ للإجتihad في مورد النص	2/181
27	م	134	المطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يتم دليل التقييد نصاً أو دلالة	22/288
28	م	138	المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه	4/107
29	ي	149	يرجح بعض وجوه المشترك بغالب الرأي	127
30	ي	150	يدخل في التصرف تبعاً ما لا يجوز أن يكون مقصوداً	15/486

3.5.8 Usûl kitaplarıyla (Usûl-ü Serahsî, Usûl-ü Pezdevî, Telvîh) Karşılaştırılma

Hâdimî'nin kâidelerinin usûl kitaplarıyla karşılaştırılması yapıldığı zaman 18 kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Ancak bu kâidelerden iki tanesi İbn Nüceym'le aynı, bir tanesi de Süyûtî ile aynıdır. Hâdimî'nin doğrudan usûl kitaplarından almış olduğu kâidelerin 15 tane olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdim'nin Usûl Kitaplarından Aldığı Kâideler (18)
1	ا	8	أجزاء العوض تنقسم على أجزاء العوض
2	ا	15	الأسباب مطلوبة للأحكام
3	ا	26	الإقرار لا يرتد بالرد
4	ب	30	بقاء الحكم الشرعي يستغني عن بقاء السبب
5	ب	31	البقاء أسهل من الإبتداء
6	ت	41	الترجيح لا يقع بكثرة العلل
7	ت	44	تكثر الفائدة مما يرجح المصير اليه
8	ت	48	التنصيب يوجب التنصيب
9	ث	51	الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها
10	ج	53	جواز الشرع يناهض الضمان
11	ح	56	الحقيقة تترك بدلالة العادة
12	ش	71	الشبهة تكفي لإثبات العبادات
13	ع	86	العبرة لآخر جزئي الوصف

14	ل	110	لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأزمان
15	ل	117	لا مساغ للإجتهااد في مورد النص
16	م	137	المثال الجزئي لا يصرح القاعدة الكلية
17	م	138	المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه
18	ي	149	يرجح بعض وجوه المشترك بغالب الرأي

3.5.9 Hâdimî'nin kendisine Ait Oluşturmuş Olduğu Kâideler

Buraya kadar Hâdimî ile bazı müellif ve kitaplarının karşılaştırılmasını yaparak ortak kaideleri tespit etmeye çalıştık. Böylece Hâdimî'nin kâidelerinin oluşumunda etkisi olanları daha net görmemizi diğer bir ifadeyle kavâid alanında eser yazarların birbirlerinden hangi kâideleri aldıkları ve kendilerinin bunlara ne kadar katkı sağladıklarını görmüş olduk. Şimdi Hâdimî'nin kendisine has uslûbuyla kavâid literatürüne kazandırdığı kâideler hakkında bilgi vereceğiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâdimî kavâid literatürüne 30 kâide kazandırmıştır. Öncelikli olarak şunu belirtmek gerekir ki, bu kâidelerin bir kısmı yine usûl ve furû kitaplarında farklı kelime ve cümle yapılarıyla zikredilmesine rağmen bir takım düzenlemelerle Hâdimî bunları kâide haline getirdiği gibi sadece kendine has kâideleri de vardır.

Sıra	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdim'nin Kendisine Has Kâideleri (30)
1	ا	18	اخبار المجتهد عن فعل للوجوب كما في الكافي و للندب كما في الهداية
2	ا	25	الأفعال المباحة إنما تجوز بشرط عدم إيذاء أحد
3	د	63	دلالة المجموع علي القطع مع ظنية الأحاد جائز بالنضمام دليل عقلي
4	د	64	دليل الشيء في الأمور الباطنة يقوم مقامه
5	س	69	السراية تكون من الأمور الشرعية
6	ش	74	الشرع قصر حجة علي البينة او الإقرار او النكول
7	ظ	82	الظلم يجب دفعه ويحرم تقريره

8	ع	87	العبرة للملفوظ نصاً دون المقصود
9	ع	88	العبرة للملفوظ
10	ع	89	العبرة للمعاني بتحقيقهما في قبيل شفعة الدرر
11	ع	91	العلة ترجح بزيادة من جنسها
12	ع	92	عدم ثبوت حكم الشيء لعدم ثبوت شرائطه
13	ك	99	كل شرط بغير حكم شرعي باطل
14	ل	100	لوسائل أحكام المقاصد
15	ل	101	ليس كل ما فيه معني الشيء حكمه حكم ذلك الشيء
16	ل	102	لاإلزام الا بمجموع ما لم يثبت بدليل
17	ل	103	لاعبرة لاختلاف السبب مع إتحاد الحكم
18	ل	109	لا عبرة للظنيات في باب الإعتقات
19	ل	115	لا حجة مع الإحتمال الناشئ عن دليل
20	ل	116	لا يقوم المنافع في أنفسها
21	ل	118	لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلاسبب شرعي
22	ل	121	لا طاعة للسلطان في معصية و إنما الطاعة في المعروف
23	ل	122	لا يسقط الحكم الأصلي بالعوارض الجزئية
24	م	124	ما ثبت حكماً أصلياً لا يسقط بالعوارض
25	م	128	ما ثبت علي غير القياس فغيره لا يقاس عليه
26	م	135	المظلوم لا يظلم غيره
27	م	140	المتنع عادة كالممتنع حقيقة
28	و	148	الواجب إذ لم يتعلق بمعين لا يتفاوت بالقلة و الكثرة
29	ي	153	يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان
30	ي	154	اليمين أبداً يكون علي النفي

3.6. Kendisinden Sonra Bu Alanda Çalışma Yapanlara Tesiri

Hâdimî'den sonra Mecelle'ye kadar bu alanda yapılan çalışmalar genelde şerh yapmaktan öteye gitmemiştir. Ancak Mecelle'nin hazırlanmasından sonra bu alanda ciddi çalışmalar ve telifler ortaya konulmuş, ansiklopedik eserler yazılmıştır. Hâdimî'nin kâidelerinin kısa, veciz ve hukuk normuna uygun yazılmış olması ve hiçbir açıklama olmaması Mecelle için hazır bir kaynak olmuştur. Özellikle Mekteb-i Hukuk'ta ders kitabı olarak okutulan *Mecâmiu'l-hakâik*'in Arapça oluşu sebebiyle talebelere zor gelmesi Türkçeye tercüme edilmek istenmesi, Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi'den talep edilmiş, o'da *Levâmiu'd-dekâik fi tercemeti Mecâmi'i'l-hakâik* adıyla tercüme etmiştir. Mecelle hazırlanırken oluşturulan komisyonda Şirvanlı Ahmet Efendi'nin de görevli olması Hâdimî'nin kâidelerinin ne kadar etkili olduğunu bizlere vurgulamaktadır.

Mecelle üzerine pek çok şerh ve haşiyeler yapılmıştır. Bunlardan önemlileri ise Osmanlıca olarak yazılmış Ali Haydar Efendinin *Dürerül-hukkâm* ve Hacı Reşid Paşanın *Rûhul-mecelle*, Kayseri Müftüsü Mesud Efendinin Arapça olarak yazdığı *Mirâtü'l-Mecelle* ve Fransız G. Snopianın Code Civil Ottoman adındaki eserler meşhur olanlarındandır (Aydın, 2003:234).

Asrımızda bu alanla alakalı çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. Müstakil kavaid kitapları, tahkikler, kavâid ilminin tarihsel gelişimi üzerine eserler, kavâid ansiklopedileri, fıkıh kitaplarındaki kâidelerin tespiti, genel kâide ve dâbitların temel kâideler altında birleştirilmesi, kâidelerin delillendirilmesi gibi çalışmalara hız verilmiştir. Örnek olarak Şam müftüsü Mahmut Hamza ed-Dımaşkı'nın (v. 1305/1887) *el-Ferâidu'l-behiyye fi'l-kavâid ve'l-fevâidi'l-fikhiyye*, Ahmet b. Muhammed ez-Zerkâ'nın (v. 1357/1938) *Şerhu'l-Kavâidi'l-fikhiyye*, Ali Ahmed en-Nedvî'nin *el-Kavâidü'l-fikhiyye mefhûmuhâ, neşetuhâ, tatavvuruhâ, drâsetu müellefâtihâ, edilletuhâ, mehemmetuhâ, tatbikâtuhâ*, Salih b. Ğânim es-Sedlân'ın *el-Kavâidu'l-fikhiyyetu'l-kübrâ ve mâ teferraa anhâ*, Muhammed Sıdkî b. Ahmed el-Bûrnû'nun *Mevsûatu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Mustafa b. Ahmed ez-Zerkâ'nın *el-Medhalu'l-fikhiyyi'l-âmm...*v.b. eserleri sıralayabiliriz.

Mecelle'nin başında bulunan 99 kâide mazbatada ifade edildiği gibi başta İbn Nüceym'in (v. 970/1562) *Eşbâh ve'n-nezâir* adlı kitabı olmak üzere Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (v. 1172/1758) *Mecâmiu'l-hakâik* adlı kitaplarından tercüme edilmek suretiyle alınmıştır.

3.6.1 Mecelle'nin Hâdimî'den Aldığı Kaideler

S.No.	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Mecelle'nin Hâdimî'den Aldığı Kâideler (65)	Mecelle Md.
1	ا	1	الأمر بمقاصدها	2
2	ا	23	الإعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ	3
3	ا	17	الأصل إبقاء ما كان علي ما كان	5
4	ق	97	القدم يترك علي قدمه	6
5	ا	19	الأصل براءة الذمة	8
6	ا	20	الأصل العدم في الصفات العارضة	9
7	م	125	ما ثبت بزمان يحكم ببقائه	10
8	ل	107	لا عبرة للدلالة في مقابلة التصريح	13
9	ل	117	لا مساغ للإجتهد في مورد النص	14
10	م	128	ما ثبت علي غير القياس فغيره لا يقاس عليه	15
11	ض	75	الضرر يزال	20
12	ض	76	الضرورات تبيح المحضورات	21
13	م	127	ما أبيح للضرورة يتقدر بقدرها	22
14	م	123	ما جاز لعذر بطل بزواله	23
15	ا	13	إذا زال المانع عاد الممنوع	24
16	ض	77	الضرر لا يزال بالضرر	25

17	ض	79	الضرر الخاص يتحمل لدفع ضرر عام	26
18	ض	78	الضرر الاشد يزال بالأخف	27
19	ا	14	إذا تعارض مفسدتان روعي أقلهما ضررا بارتكاب أخفهما	28
20	د	60	درء المفسد أولي من جلب المصالح	30
21	ض	80	الضرر مدفوع بقدر الإمكان	31
22	ا	21	الإضرار لا يبطل حق غيره	33
23	م	126	ما حرم أخذه حرم أعطائه	34
24	ع	83	العادة محكمة	36
25	ا	5	استعمال الناس حجة يجب العمل بها	37
26	م	140	المتنع عادة كالمتنع حقيقة	38
27	ل	110	لا ينكر تغير الأحكام بتغير الأزمان	39
28	ح	56	الحقيقة تترك بدلالة العادة	40
29	ع	90	العبرة للغالب الشائع للنادر	42
30	ت	36	التابع لا يفرد بالحكم	48
31	م	136	من ملك شيئاً ملك ما هو من ضروراته	49
32	ي	151	يسقط الفرع بسقوط الأصل	50
33	س	68	الساقط لا يعود	51
34	ا	11	إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه	52
35	ا	12	إذا بطل الأصل يصار الي البدل	53
36	ي	152	يفتقر في الإبتداء ما لا يفتقر في الإنتهاء	55
37	ب	31	البقاء أسهل من الإبتداء	56
38	ت	40	التبرع لا يتم إلا بقبض	57

39	ت	42	تصرف الامام علي الرعية منوط بمصلحة	58
40	و	147	الولاية الخاصة أولي من الولاية العامة	59
41	ا	22	إعمال الكلام أولي من إهماله الا أن لا يمكن	60
42	ذ	66	ذكر بعض مالا يتجزى كذكر كله	63
43	م	134	المطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يتم دليل التقييد نصاً أو دلالة	64
44	و	146	الوصف في الحاضر لغو	65
45	د	64	دليل الشيء في الأمور الباطنة يقوم مقامه	68
46	ل	108	لا عبرة بالظن البين خطأؤه	72
47	ل	115	لا حجة مع الإحتمال الناشئ عن دليل	73
48	ث	49	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان	75
49	ب	35	البيئات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لابقاء الأصل	77
50	م	132	المرأ مؤاخذ بإقراره	79
51	ق	98	قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل	81
52	م	138	المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه	82
53	ي	153	يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان	83
54	ا	9	الأجر و الضمان لا يجتمعان	86
55	غ	94	الغرم بالغنم	87
56	ا	6	الآمر لا يضمن بالأمر	89
57	ا	4	إذا اجتمع المباشر و المتسبب اضيف الحكم الي المباشر	90
58	ج	53	جواز الشرع ينافي الضمان	91
59	م	130	المباشر ضامن و إن لم يتعمد	92

60	م	131	والمسبب لا إلا بالتعمد	93
61	ج	52	جناية العجماء جبار	94
62	ا	28	الامر بالتصرف في ملك الغير باطل	95
63	ل	119	لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه	96
64	ل	118	لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلاسبب شرعي	97
65	ت	39	تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات	98

Hâdimî'nin kâidelerinin Mecelle ile karşılaştırılması yapıldığı zaman 65 tane kâidenin aynı olduğu görülmektedir. Bu ise Mecelle'nin 99 maddesi hazırlanırken 65 tanesinin Hâdimî'den almış olduğunu göstermektedir. Ancak bu 65 ortak kâidenin 35 tanesi İbn Nüceym'de de geçmektedir. Bu da 30 tane kâidenin sadece Hâdimî'den dolayı olarak alındığını gösterir. Mecelle'nin, Hâdimî'nin kendisine ait oluşturmuş olduğu kâidelerden doğrudan aldığı sadece 6 tanedir. Bunlar ise şunlardır;

S.No.	Alfabetik Sıra	Hâdimî Kaideleri Sıralaması	Hâdimî'nin Kendisine Ait Oluşturduğu Kâidelerden Mecelle'nin Doğrudan Aldıkları (6)	Mecelle Md.
1	م	128	ما ثبت علي غير القياس فغيره لا يقاس عليه	15
2	م	140	الممتنع عادة كالممتنع حقيقة	38
3	د	64	دليل الشيء في الأمور الباطنة يقوم مقامه	68
4	ل	115	لا حجة مع الإحتمال الناشئ عن دليل	73
5	ي	153	يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان	83
6	ل	118	لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلاسبب شرعي	97

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslâm fikhî, fer'î meselelere çözümler üreterek meseleci bir tarzda doğmuş, gelişme döneminde de kısmen bu metot kullanılmıştır. Tedvin hareketlerinin başladığı dönemlerde, her ilim dalı kendi alanında eserler ortaya koymaya başladığı gibi fikh alanına da eserler yazılmıştır.

Hicrî dördüncü asırdan itibaren bu alanda yazılan eserler ve ciltlere sığmayacak derecede fikhî meselelerin varlığı, olayları ve hükümleri belli sınıflar altında toplamayı zorunlu hale getirmiştir. Küllî fikh kâideleri ilk aşamada yapı ve kapsam itibariyle özel bir tetkike gerek görülmeksizin bir araya getirilmeye çalışılmıştır. İlk dönemlerde bu tasnifleme işlemleri belli konular ve farklı görüşlerin birleştiği meseleler etrafında toplanırken, zamanla bu alanda müstakil eserler yazılmaya başlamıştır.

Kavâid alanında yazılan eserlere dikkatle bakıldığında kâide kelimesi yerine “asıl” kelimesinin kullanıldığı, sonraki dönemlerde kavâid ilminin müstakil olması ve gelişmesiyle meseleler ve hükümler arasındaki incelikleri görme ve farklı bir tasnifleme yöntemiyle “furûk” kelimesi kullanılmaya başlamıştır. Bu farklılıklarda illetlerin inceliklerini görerek birbirine benzer gibi görülen meselelerin daha üst bir noktadan bakılmak suretiyle ayrıştırıldığı “Eşbâh ve'n-nezâir” kavramların doğuşunu hazırlamıştır. Bu gelişmeler fikh ilminde usûl ve furu' şeklinde detaylarına inilerek özelliklerine göre tasnif edilmiştir.

Bundan dolayı gerek kavâid ve furûk gerekse eşbâh ve nezâir gibi ilim dalları ve bu alanda yazılan eserler, fikhîn asırlar boyu gelişmiş zengin literatüründe yer alan farklı görüşlerin hareket noktası olan genel esas ve ilkelerin belirlenmesinde, benzer fikhî meseleler ve çözümler arasında ortak bağın kurulmasında, İslâm hukukunun amelî değer ve doktriner uyumunun anlaşılmasında önemli bir paya sahiptir.

Hâdimî'ye kadar oluşan kavâid literatürünün belli aşamalardan geçtiğini bunları sınıflamak suretiyle üç safhada inceleyebiliriz.

Birinci aşama fikhın tedvin merhalesinden önceki zamanda kâidelerin oluşumu: Burada Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen bazı hadisler, Bazı sahabî ve tabiûndan gelen rivayetlerdir.

İkinci aşama fikhın tedvin merhalesindeki zamanda oluşan kâideler: Bunlar mezhep imamları tarafından nassların istikrası yoluyla oluşturmuş oldukları kâidelerdir.

Üçüncü aşama kâidelerin tedvin edilmeye başlandığı zamandır: IV. asırda Kerhî ve Debûsî ile başlayan kaidelerin tedvin işlemi VII ve VIII. Asırlarda her mezhepte müstakil eserler yazılmaya başlanır. X. Asırdan sonra altın çağını yaşamaya başlar ve Mecelle ile zirveye çıkar. Asrımızda bu alanda mecelle üzerine şerh ve haşiyeler yazılmasıyla beraber, ansiklopedik tarzda kavâid kitapları telif edilmektedir.

Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-hakâik* adlı eserinin son kısmında yer alan kavâid-i külliyyelerin adedi 154'tür. Bu kâidelerin yazılması alfabetik sıraya göredir. Kâideler kısa ve anlaşılır şekildedir. Kâideler açıklanmamış sadece madde olarak yazılmıştır. Kâideler bazen hadis şeklinde, bazen soru kalıbı şeklinde, bazen de mezhep farklılığını vurgulayarak yazılmıştır. Kâidelerinin ekserisi furû-ı fikha aittir. Usûl-i fikha ait kâideleri de vardır.

Hâdimî'nin kâidelerinin kaynağını usûl ve furû kitapları ile eşbâh ve kâvaid kitapları diye dört kategoriye ayırabiliriz. Hâdimî kâidelerini oluştururken bunlardan ne kadar faydalandı ve kendisi ne kadar kâide kavâid literatürüne kazandırdı?

Hâdimî'nin en fazla kaide aldığı kaynak *furû* kitaplarıdır. 63 tane kâide alarak *Mecâmi'*in %63'lük kısmını oluşturmuştur. İkinci sırada *Eşbâh* kitapları yer almaktadır. 53 kâide ile %34'lük kısmını oluşturur. Üçüncü sırada *Hâdimî'nin* kendisine ait oluşturmuş olduğu kâidelerdir. 30 kâide ile %20'lik kısmını oluşturur. Dördüncü olarak *usûl kitapları* yer alır. 8 kâide ile %8'lik kısmını oluşturur.

Şimdi, Hâdimî'nin kâidelerinin kaynaklarındaki durumun analizi ve Hâdimî'ye bunun etkisi ne kadar olmuştur?

İbn Nüceym'de, Hâdimî'nin 63 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %24'lük alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 20 tanesi İbn Nüceym'in kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan, İbn Nüceym'den 63 tane değil, 20 tane almıştır. Bu da %13'lük kısma tekabül eder.

Süyûtî'de, Hâdimî'nin 38 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %14'lük alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 10 tanesi Süyûtî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan Süyûtî'den 38 tane değil, 10 tane almıştır. Bu da %7'lik kısma tekabül eder.

Serahsî (Mebûsât)'da, Hâdimî'nin 30 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %11'lik alanı doldurmaktadır. Ancak bunların tamamı Serahsî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan, Serahsî'den 30 tane almıştır. Bu da %19'lük kısma tekabül eder.

Kasânî (Bedayî)'de, Hâdimî'nin 30 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %11'lik alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 16 tanesi Kasânî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan Kasânî'den 30 tane değil, 16 tane almıştır. Bu da %10'lük kısma tekabül eder.

Hâdimî, 30 tane kendisinin oluşturduğu kâide vardır. Bu ise %20'lik alanı doldurmaktadır.

Zerkeşî'de, Hâdimî'nin 24 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %9'lük alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 17 tanesi Zerkeşî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan Zerkeşî'den 24 tane değil, 17 tane almıştır. Bu da %11'lik kısma tekabül eder.

Usul Kitaplarında, Hâdimî'nin 18 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %7'lik alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 8 tanesi usûl kitaplarının kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan usûl kitaplarından 18 tane değil, 8 tane almıştır. Bu da %3'lük kısma tekabül eder.

Merğînânî (Hidâye)'de, Hâdimî'nin 24 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %9'lük alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 17 tanesi Merğînânî'nin kendisine aittir. O

halde Hâdimî doğrudan Merğînânî'den 24 tane değil, 17 tane almıştır. Bu da %11'lik kısma tekabül eder.

İbn Receb el-Hanbelî'de, Hâdimî'nin 7 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %3'lük alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 4 tanesi İbn Receb el-Hanbelî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan İbn Receb el-Hanbelî'den 7 tane değil, 4 tane almıştır. Bu da %3'lük kısma tekabül eder.

Subkî'de, Hâdimî'nin 3 tane kâidesi mevcuttur. Bu ise %1'lik alanı doldurmaktadır. Ancak bunlardan sadece 2 tanesi Subkî'nin kendisine aittir. O halde Hâdimî doğrudan Subkî'den 3 tane değil 2 tane almıştır. Bu da %1'lik kısma tekabül eder.

Hâdimî'nin kendisinden sonrakilere etkisi, özellikle Mecelleye etkisi gayet açıktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mecelle'nin 99 maddesinin 65 tanesi Hâdimî'nin *Mecâmi'*inde geçmektedir. Bu ise Mecelle'nin kâidelerinin %66'lık alanı doldurmaktadır. Ancak Hâdimî'nin bizzat kendisinin oluşturmuş olduğu kâidelerden de sadece altı tanesi Mecelle'de yer almıştır.

Sonuç olarak , Hâdimî'nin *Mecâmiu'l-hakâik* adlı eserinin son kısmında yer alan kavâid-i külliyyelerin, İslâm Hukukundaki genel prensipler içerisindeki yeri ve önemi konusunda yapmış olduğumuz çalışmamızda, literatür içerisinde yer alan kavâidlerin geniş yer tuttuğunu, Hâdimî'nin kavâidlerini incelerken kendisinden önceki eserlerden faydalandığını ancak mevcut durumla yetinmediğini ve bu sayıyı artırarak, 154 maddeye kadar çıkarıp literatüre zengin bir kavâid kazandırdığını söyleyebiliriz.

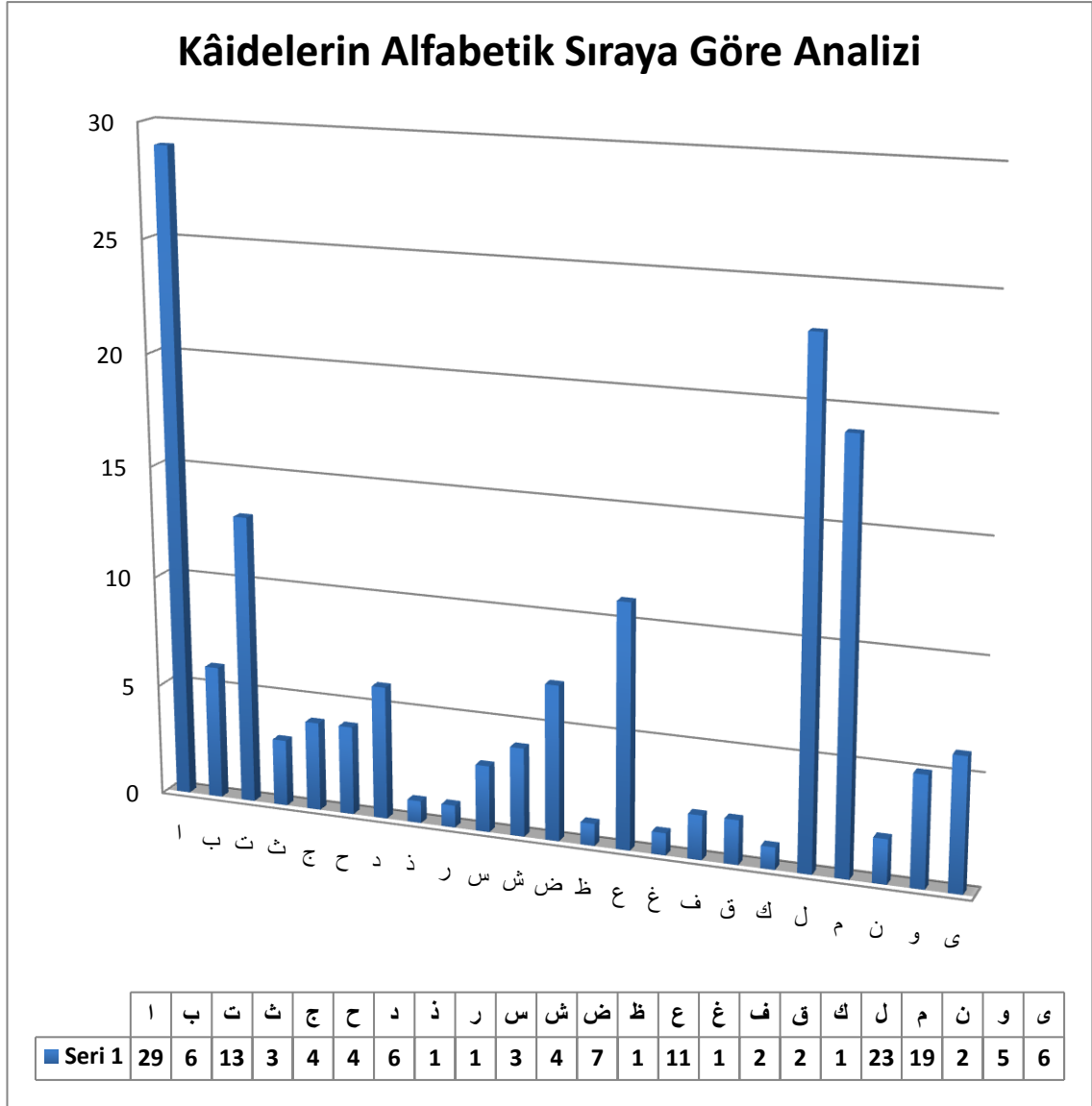
Hâdimî, kavâidlerini daha çok Hanefî mezhebinin kitaplarından esinlenerek yazdığını, bunu yaparken de kavâid ve eşbâh kitaplarıyla yetinmeyip, furû' ve usûl-i fıkıh kitaplarındaki çeşitli konular içerisinde kâideleri kısmen birebir bazen de kendine has üslubuyla alarak kullanmıştır. Diğerleri gibi literatürden yararlanan, ancak bunu sınırlı sayıda kullanan Hâdimî, daha çok yeni kâideleriyle ve kendisine has üslubuyla dikkatleri üzerine toplamıştır.

Hâdimî'nin kendine ait kâideleri toplamda %20 lik alanı oluşturmaktadır. Bu da kavâid literatürüne onun katkısını göstermektedir. Hâdimî'nin dikkat çeken en önemli bir tarafı da Usûl-i fıkıh kitabının sonuna bu kâideleri açıklama yapmaksızın alfabetik olarak yazmış olmasıdır. Her ne kadar bu metodu Zerkeşî kullanmış olsa bile usûl-i fıkıh kitabında böyle bir konunun yer almış olması açısından bir ilk olmayı da hak etmektedir. Bu da gösteriyor ki; Hâdimî kavâid-i külliyeleeri usul-i fıkıh konusu olarak değerlendirmektedir.

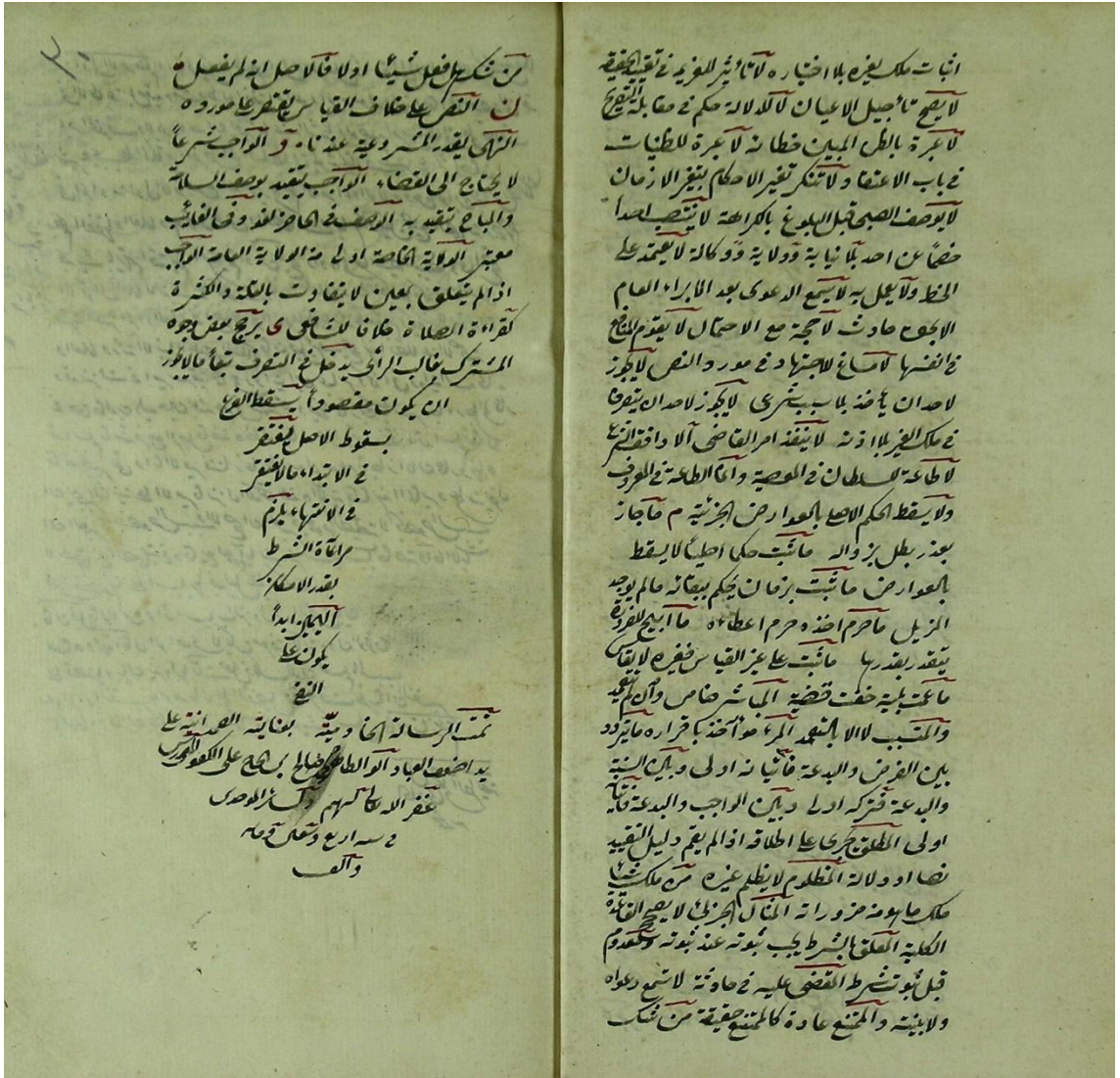
Hâdimî'nin kâidelerine genel olarak bakıldığında birinci sırada furu'-i fıkıh kitaplarından istifade etmiş olduğunu, ikinci sırada Eşbâh ve Kavâid kitaplarından yararlandığını, üçüncü sırada ise kendine ait üslubuyla oluşturduğu kâideler yer alırken usul kitaplarından faydalanma oranı ise en son sırada yer aldığını söyleyebiliriz.

Tezimizi hazırlarken birinci aşamada yer alan kâidelerin tespiti ve bilgisayar ortamına aktarılması işlemi zaman açısından yoğun bir dönem geçirmemize sebep olmuştur. Hâdimî'nin kâidelerinin kendisinden öncekilerle ilişkisini tespit etmeye çalışırken, konu daha da genişlemeye başlamış olup yeni tespitlere doğru gidilmiştir. Böylece kâidelerin doğuş ve gelişim sürecini görme şansımız artmaya başlamıştır. Bu noktada Hâdimî referanslı değil de İslam fıkıhında külli kâidelerin doğuşu ve gelişimi şeklinde daha kapsamlı tezler yapılabilir. Bunun için mevcut tüm kaynakların belirli bir format ve yazılımla dijital ortama aktarılmalı, zengin bir veritabanı oluşturulmalıdır.

Hâdimî'nin kavâidleri İslâm Hukukunda bir dönüm noktası oluşturmuş ve Mecelle'nin hazırlanmasında temel kaynak olarak karşımıza çıkmıştır. Mecellenin ilk 99 maddesinin 65'inin Hâdimî'nin kâideleriyle aynı olması bunun göstergesidir.

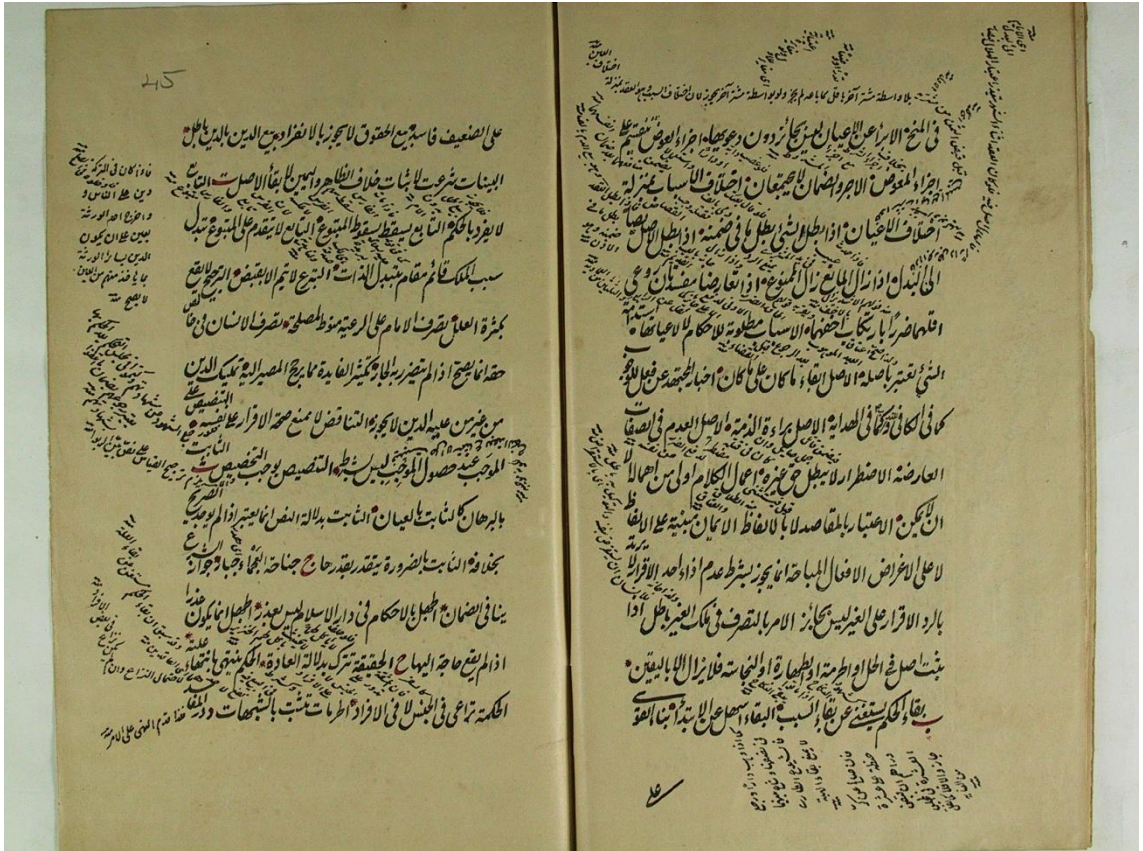

TABLO-1: Mecâmiu'l-hakâik'teki kâidelerin alfabetik sıraya göre analizi

Süleymaniye Ktp., H. Mahmut Efendi, nr.6395, vr. 31

TABLO-2: Mecâmiu 'l-hakâik'teki kâidelerin elyazma ve matbu' örnekleri

Süleymaniye Ktp., H. Mahmut Efendi, nr.795, vr. 45

٤٧

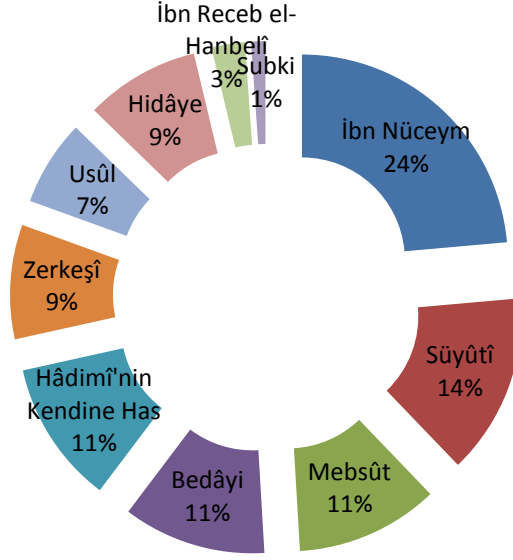
على الصنفين فاسمعي الحقوق لا يجوز بالانفراد مع الدين بالدين بل
 الدينات شرعت لثبات خلاف الظاهر والدين بالدين الاصل
 لا يرد بالعلم التام بل بشرط شرط المتبوع ان لا يتقدم على المتبوع
 سبب لئلا يتقدم مقامه عند الذات والشرع لا يجر الا بغير شرط
 بمشورة العاقل تصرف الامام على الرعية منوطا بصحة تصرف الانسان
 حتى انما يصح اذا لم يتصرف بالاجرة الفاعلة فانه يخرج المصير اليه ملك الدين
 من غير من عليه الدين لا يجوز له التنازل عن صحة الافراد الشخصية
 الموجبة حصول الموت ليس شرطها التصديق بل يجب التصديق
 بالرحان كالثابت بالعيان ان ثبت بداره الفرض بالعبارة اذ لم يوجد
 بغيره وان ثبت بالضرورة بقدره حجاج جنازة الجنازة وجباة وجواز
 بيان الضمان في الجبل بالحكم في دار السلطنة بعد اذ اقبلت الاماكن
 اذ لم يقع حاجه اليها المحقة تركه لا لغير العادة التي يفتقر اليها
 الحكمة تراعى في النفس لا في الازاد اطرافا متشعبة بالمتبوعات والمطعم
 على المعنى في الدرر

٤٦

بالضرب ٤ الضرب الاشد من الاصل ٥ الضرب الخاص بعمل لدفع ضرر
 ٦ الضرب مدفوع بشرط الامكان ٧ الضمان بالتدعي يخص المعاوضات ٨ الظلم
 يجب دفعه ويحرم تقريه ٩ العادة محكمة ١٠ العادة المتعددة منزلة الشرط
 ١١ العرف انما يكون جردا اذ لم يخالف نص النفاذ ١٢ العبرة لا يخرج في الوصف
 ١٣ العبرة للوقوف تصادون المقصود ١٤ العبرة للوقوف ١٥ العبرة لما في تحقيقهما
 في قبيل شعبة الدرر ١٦ العبرة لثالث الشائع ١٧ العلة ترجح زيادة
 من جنسها ١٨ عدم ثبوت حكم التي لعدم ثبوت شرائطه ١٩ العمل
 بالظاهر هو الاصل لدفع الضرر عن الناس ٢٠ الفرع المختص باصل وجوده
 حتى الجاهل كالاجتهاد في حق المجتهد ٢١ الفرع المختص باصل وجوده
 يدل على وجود اصله ٢٢ القديم بتركه على قدمه ٢٣ قديم بتركه مع عدم ثبوت
 الاصل ٢٤ كل شرط يفرح حكم شرعي باطل لوسائل احكام المقاصد ٢٥ ليس
 كل ما فيه معنى التي محكمة حكم تلك التي ٢٦ الازام الا بجمع ما لم يثبت بدليل
 لا عبرة للاختلاف السبب مع اتحاد الحكم لا بغير احداثيات ملكة لغيره بلا اختياره
 ٢٧ لا تأثير للمزج في تغيير الحقيقة ٢٨ لا يصح تأجيل الاعيان ٢٩ العبرة للدلالة
 في مقابلة التصريح ٣٠ العبرة بالظن بين خطأه ٣١ العبرة للفتيات في باب
 الاعتقادات ٣٢ لا يترك تغير الاحكام بغير الزمان ٣٣ لا يوصف الصبي
 قبل البلوغ بالكرهه ٣٤ لا ينصب احد خصما عن احد بلاتية ولا
 وكالة ولا ولاية ٣٥ لا يثبت على الخط ولا يعمل به ٣٦ لا يسمع الدعوى بعد
 الاراء العام الا بحق حدث ٣٧ لا جعة مع الاحتمال الناشئ عن دليل
 ٣٨ لا يقوم النافع في اقتسها ٣٩ لا يساغ للاجتهاد في مورد النص ٤٠
 لا يجوز لاحدان باختلاف احد بلا يثبت شرعي ٤١ لا يجوز لاحدان يتصرف
 في ملك الغير بلا اذنه ٤٢ لا ينفذ امر القاضي الا اذا وافق الشرع ٤٣
 لا طاعة للسلطان في العصية وانما الطاعة في المعروف ٤٤ لا يسقط الحكم
 الاصل بالعوارض الجزئية اما بالعلم بطل زواله ٤٥ ما ثبت حكما اصليا
 لا يسقط بالعوارض ٤٦ ما ثبت زمانا يحكم بقاءه ٤٧ ما حرر من اعطاه ٥٠
 ما يوجب للضرورة بقدر قدرها ٥١ ما ثبت على غير القياس فغيره لا يفسد عليه ٥٢ ما
 معتدلية خفت قضية ٥٣ المباشر ضامن وان لم يثبت ٥٤ والسبب لا يثبت
 ٥٥ المرء واخذ اقراره ٥٦ ما يتردد بين الفرض والبدعة قاتله اولى وما بين السنة
 والبدعة فتركه اولى وما بين الواجب والبدعة قاتله اولى ٥٧ المطلق اعلم
 (على)

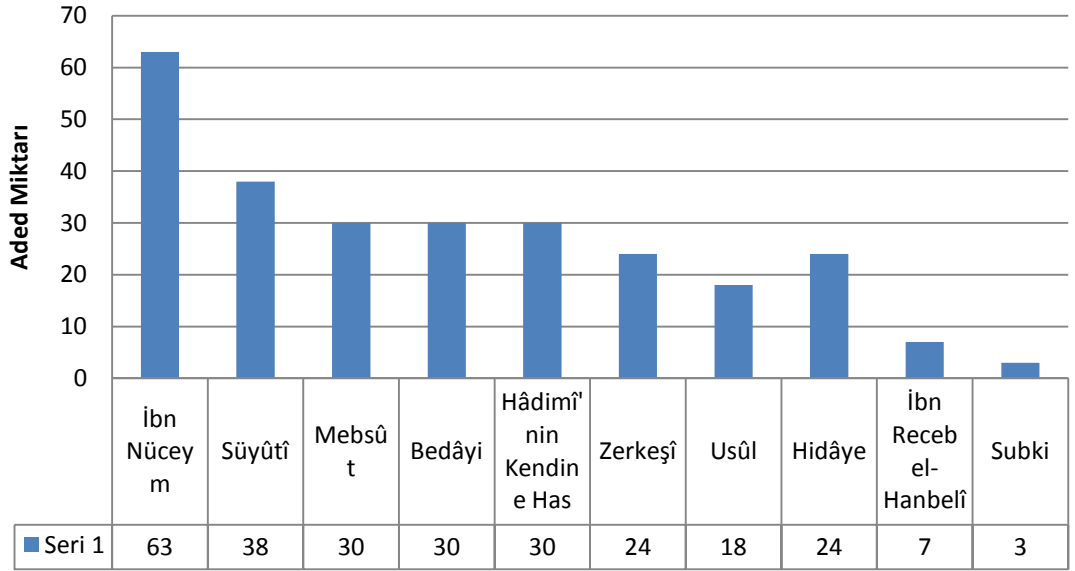
Süleymaniye Ktp., İzmirlî İsmail Hakki Ef. 507, s. 46-47

Hâdimî'nin Kâidelerinin Genel Oluşumu (%)

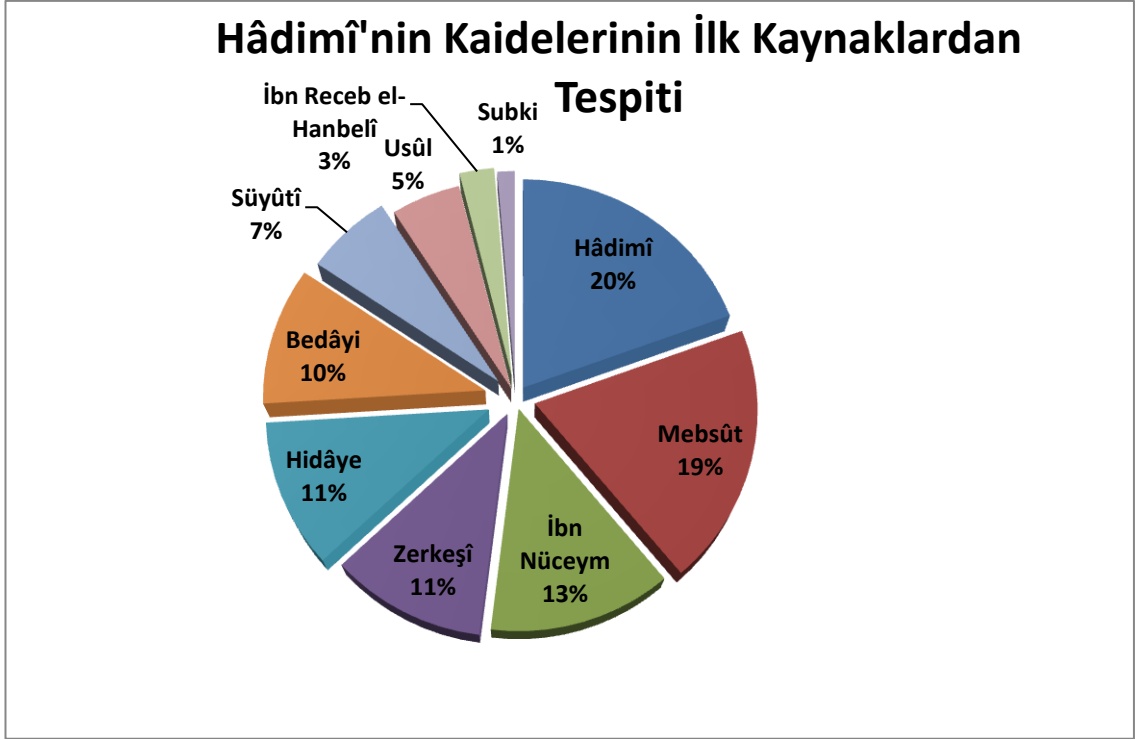

TABLO-3 Hâdimî'nin kitabında geçen kâidelerin kaynaklarında %'lik bulunma oranı

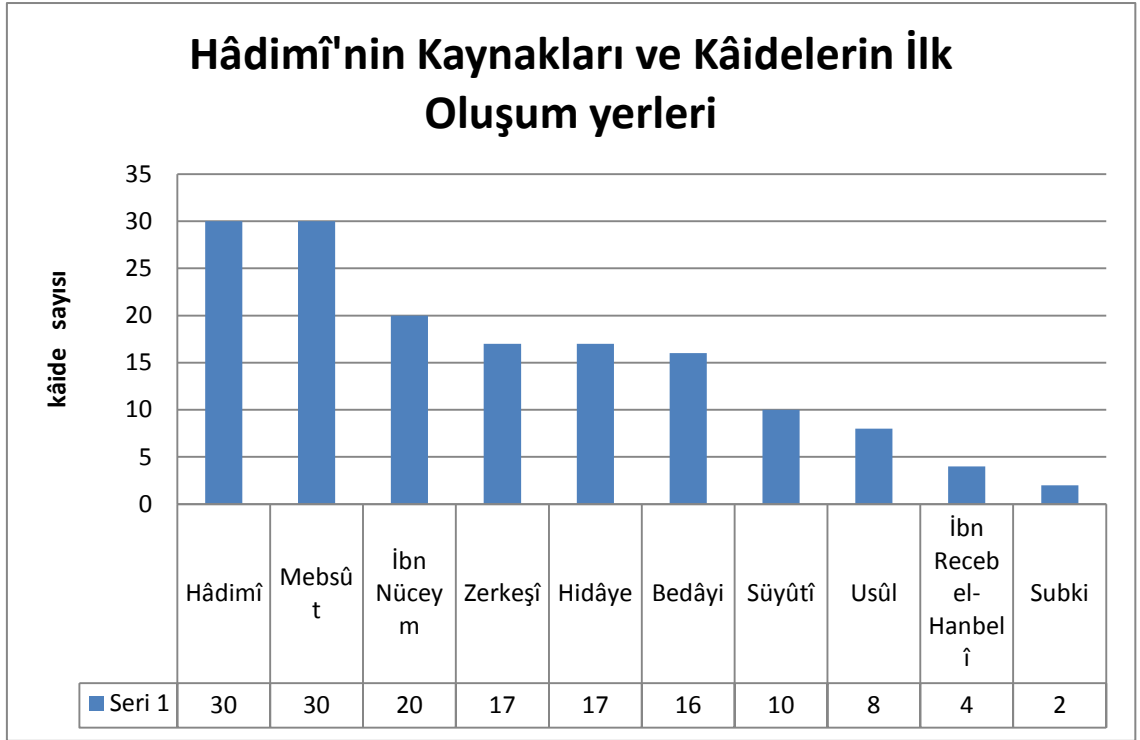
Hâdimî'nin Kâidelerinin Genel Oluşumu (Adet)

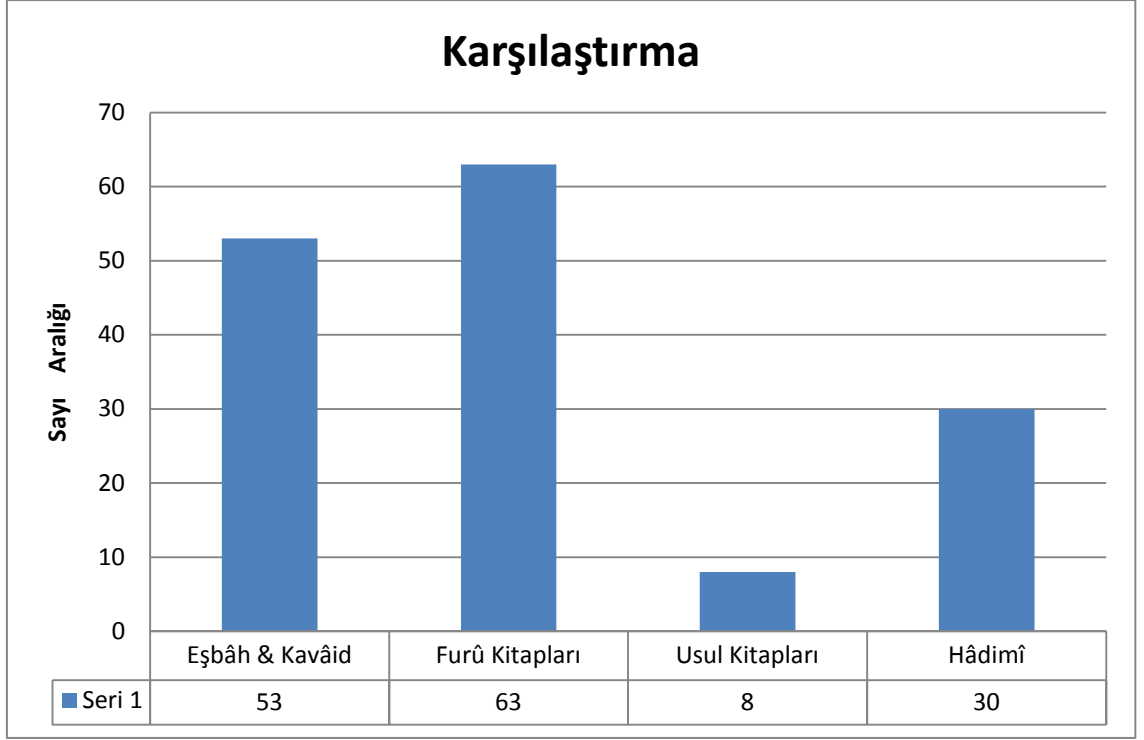
TABLO-4 Hâdimî'nin kitabında geçen kâidelerin kaynaklarında adet olarak bulunması

TABLO-5 : Hâdimî'deki kâidelerin, ilk kaynaklarında %'lik bulunma oranı

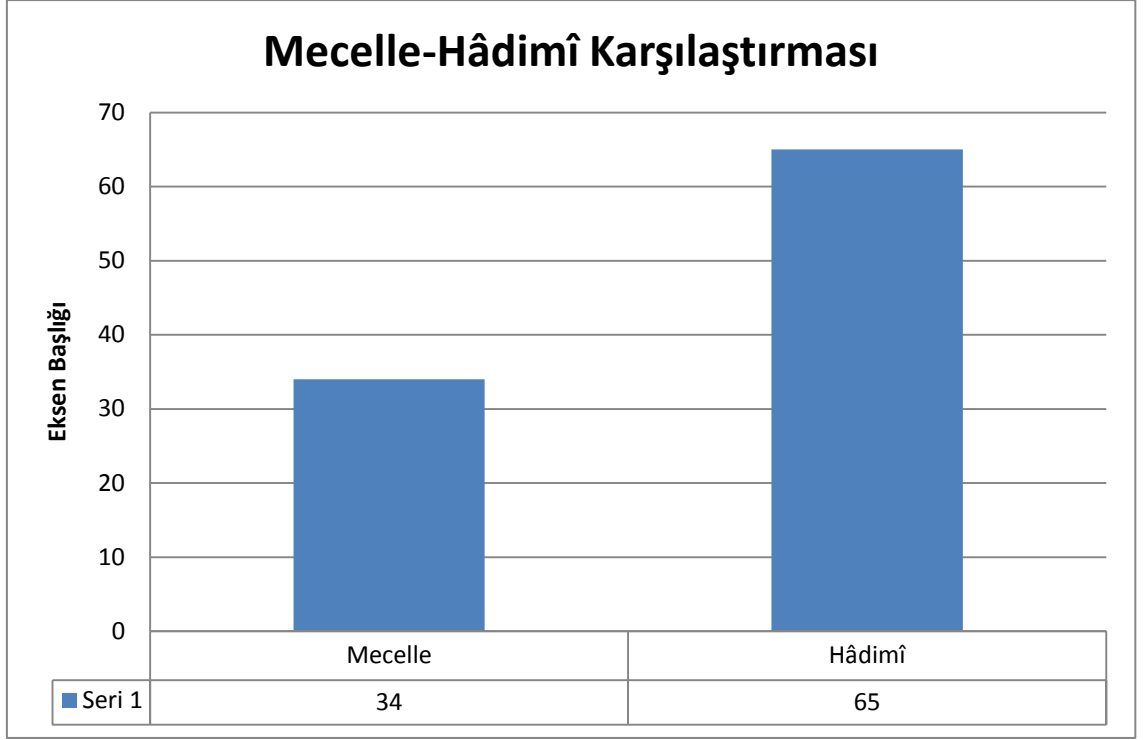
TABLO-6 Hâdimî'deki kâidelerin ilk oluşum yerleri

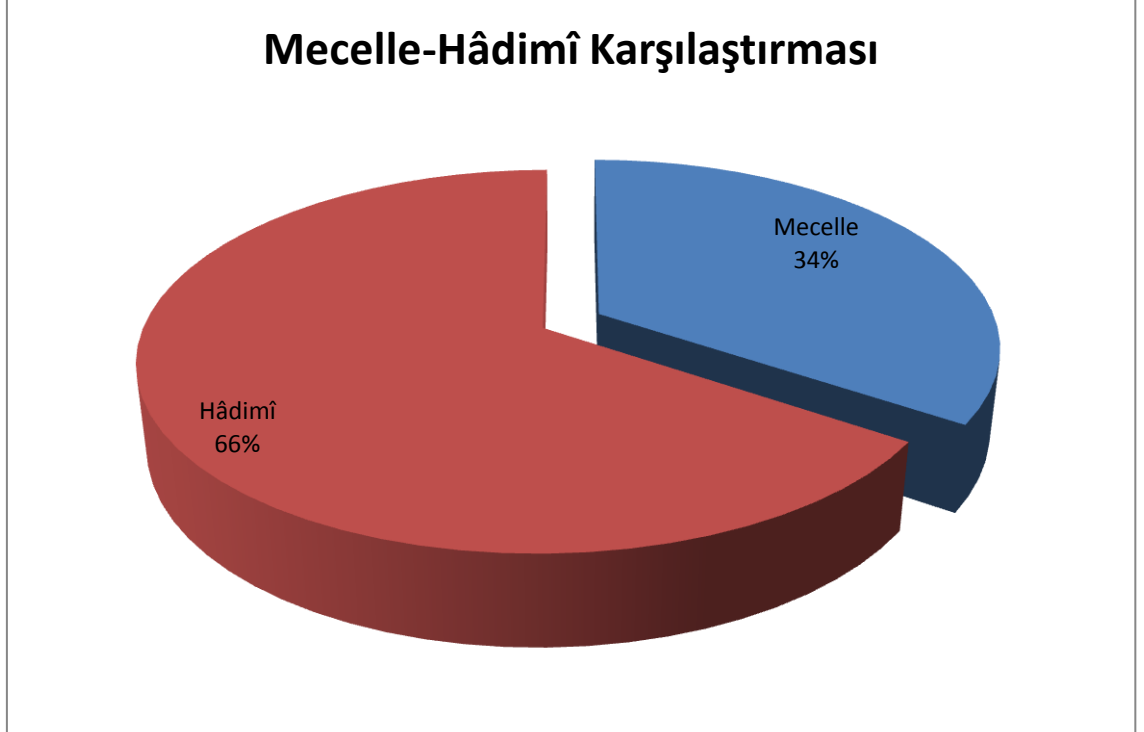
TABLO-7 Hâdimî'nin kâidelerinin Eşbâh & Kavâid, Furû ve Usûl Kitaplarından istifade etmesi.

TABLO-8 Hâdimî'nin Eşbâh & Kavâid, Furû ve Usûl Kitaplarından istifade etme oranı

TABLO-9 Mecelle’de geçen Hâdimî’deki kâidelerin sayısı

TABLO-10 Mecelle’de geçen Hâdimî’deki kâidelerin %’lik oranı

KAYNAKÇA

- ‘ALÂÎ, Ebu Saîd Halil b. Keykeldî, (1994), **el-Mecmû‘u’l-müzheb fî kavâ‘idi’l-mezheb**, Nşr. Muhammed b. Abdilğaffar b. Abdirrahman, Kuveyt.
- ABDURREZZÂK, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San’ânî, (1970), **el-Musannef**, Thk. Habîbu’r-Rahman el-A’zamî, Meclisü’l-ilmî, I-XI, Beyrut.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1996), “Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî”, **DİA**, Cilt 14, s. 331, DVY, İstanbul.
- AKŞİT, M. Cevat, (2008), “Şemsü’l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed Ebû Sehl es- Serahsî ve *Kitâbu’l-Mebsût*’u Üzerine Notlar”,
http://www.gayevakfi.org/MCA_Mebsut_Makale.pdf, 15.10.2009
- ALÎ HAYDAR, (1911), **Düreru’l-hukkâm Şerhu Mecelleti’l-ahkâm**, İstanbul.
- APAYDIN, H. Yunus, (1999), “İbn Abdüsselâm, İzzeddîn”, **DİA**, Cilt 19, s. 284-287, DVY, İstanbul.
- APAYDIN, H. Yunus, (2001), “Karâfi”, **DİA**, Cilt 24, s. 394-401, DVY, İstanbul.
- _____, H. Yunus, (2002), “Kerhî”, **DİA**, Cilt 25, s. 285-287, DVY, Ankara.
- AYBAKAN, Bilal, (2000), “İbnü’l-Vekîl”, **DİA**, Cilt 21, s. 237-238, DVY, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet (2006), **Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AUSBE.
- AYDIN, Mehmet Akif, (2003), “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **DİA**, Cilt 28, s. 234, DVY, Ankara.
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa (1955), **Hediyetü’l-ârifîn esmâu’l-müellifin ve âsâru’l-musannifîn**, I-II, Maârif Basımevi, İstanbul.
- BÂHUSEYN, Yakup b. Abdülvehhab, (1998), **el-Kavâidü’l-fıkhiyye el-mebâdi, el-**

mukavvimât, el-masâdir, ed-meliliyye, et-tatavvur, Riyad.

BAKTIR, Mustafa, (1988), **İslam Hukukunda Küllî Kaideler**, Basılmamış Doçentlik Tezi, AÜİF, Erzurum.

_____, Mustafa, (1995), "Eşbâh ve Nezâir", **DİA**, Cilt 11, s. 458, DVY, İstanbul.

BEYHAKÎ, Ebubekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, (1989), **es-Sünenü's-Sağır**, Tahric Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Karaçi.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, (1992), **Sahîhu'l-Buhârî**, Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâki, İstanbul.

BÛRNÛ, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed, (2002), **el-Vecîz fî izâhi kavâ'idî'l-fıkhi'l-küllîyye**, Beyrut.

BURSALI, Mehmet Tahir (1333/1914), **Osmanlı Müellifleri**, I-III, Matbaâ-i Âmire, İstanbul.

CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail bin Hammâd, (1998), **es-Sihâh Tâcu'l-luğati ve sıhâhu'l Arabiyyeti**, Thk. Şihabuddîn Ebu Amr, Beyrut.

CÛRCÂNÎ, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, (1983), **Kitâbu't-Ta'rîfât**, Beyrut.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfî, (1993), "Hz. Peygamber'in Tebliğine Hakim Olan Başlıca Hukuk Prensipleri", **Ebedî Risalet Sempozyumu**, İzmir, s. 161-181.

EBHERÎ, Esîruddîn, (1287/1870), **İsâgûcî**, İstanbul.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir es-Sicistânî, (ts.), **Kitâbu Mesâilî'l-İmam-ı Ahmed**, (Muhammed Reşid Rıza takdimiyle), Neşir, Muhammed Emin, Beyrut.

EBÛ YUSUF, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb el-Ensârî, (1397), **Kitâbu'l-Harâc**, Nşr. Kusay Muhibbuddîn el-Hatîb, Matba'atü's-Selefiyye.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, (1997), **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu**, Haz. Sıtkı Gülle, İstanbul.

ERTAN, Veli (1973), “Vefatının 211. Yılı Münasebetiyle Büyük Hâdimî Hz. Hayatı, Eserleri ve Tesirleri”, **İslam Medeniyeti**, Sayı 33, s. 86.

FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali, (1986), **el-Misbâhu'l-munîr**, Beyrut.

FÎRUZÂBÂDÎ, Ebu Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed (1986), **Kâmûs-u Muhîd**, Beyrut.

GÖKTAŞ, Salih (1985), **Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî ve Hâdim**, Konya.

GÜZELHİSÂRÎ, Mustafa bin Muhammed (1856), **Menâfiu'd-dekâik fî Şerhi Mecâmi'i'l-hakâik**, İstanbul.

HÂDİMÎ, Ebû Saîd, (1302/1884), **Mecmû'atü'r-resâil**, İstanbul.

_____, (1303/1885), **Risâle el-besmele**, Matbaâ-i âmire, İstanbul.

_____, (1194/1780), **Mecâmi'u'l-hakâik**, Süleymaniye Kütüphanesi/Hacı Mahmut Efendi, 6395, vr. 31^b-33^b, İstanbul.

_____, (1197/1783), **Mecâmi'u'l-hakâik**, Süleymaniye Kütüphanesi/Hacı Mahmut Efendi, 6395, vr. 29^b, İstanbul.

_____, (1273/1856), **Mecâmi'u'l-hakâik**, Süleymaniye Kütüphanesi/Hacı Mahmut Efendi, 796, s. 44-47, İstanbul.

_____, (1308/1891), **Mecâmi'u'l-hakâik**, Süleymaniye Kütüphanesi/İzmirli İsmail Hakkı, 507, , s. 44-47, İstanbul.

_____, (1312/1894), **Mecâmi'u'l-hakâik**, Süleymaniye Kütüphanesi/Hacı Mahmut Efendi, 795, vr. 44^b-47^b, İstanbul.

HÂDİMÎ, Mustafa b. Osman, **Risâletü fî kırâ'at-ı hatm-i hâcegân-ı Nakşibendiyye ve usûlihâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 1017, vr. 148^b.

HÂDİMİOĞLU, Numan (1983), **Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası**, Ankara.

HAMEVÎ, Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, (1985), **Ğamzu uyûni'l-basâir Şerhu Kitabi'l-Eşbâh ve'n-nezâir**, I-IV, Beyrut.

HISNÎ, Ebubekir Takiyuddîn b. Muhammed b. Abdilmü'min, (1997), **el-Kavâ'id**, Thk. Dr. Abdurrahman eş-Şa'lân (birinci bölüm) & Dr. Cibrîl el-Busaylî (ikinci bölüm), Riyad.

ISFAHÂNÎ, Ragıp, (1961), **el-Müfredât**, Kahire.

İBN AMMÂD, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, (1985), **Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb**, I-X, Thk. Abdulkadir el Arnâvût & Mahmud el-Arnâvût, Daru İbn Kesir, Beyrut.

İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed, (1989), **el-Musannef**, I-VII, Dâru't-Tâc, Beyrut.

İBN HATÎBU'D-DEHŞE, Ebû's-Senâ Nureddin Mahmud b. Ahmed el-Feyyûmî, el Hamevî, (1984), **Muhtasar min kavâidi'l-'Alâi ve kelâmi'l-İsnevî**, Thk. Dr. Mustafa Mahmud el-Bencûyenî, Mavsil, Irak.

İBN HÜMÂM, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid, (1351), **et-Tahrîr fî usûli'l fikh el-câmi' beyne ıstılâhey el-Hanefiyyeti ve's-Şâfiyye**, Mısır.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemsuddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebubekr, (1955), **İ'lâmu'l-muvakki'in an Rabbi'l-'Âlemîn**, Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed bin Mükerrrem, (1968), **Lisânu'l Arab**, I-XV, Beyrut.

İBN NÜCEYM, Zeynuddin b. İbrahim, (1983), **el-Eşbâh ve'n-nezâir**, Nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dımaşk.

- İBN RECEB HANBELÎ, Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed, (1999), **Takrîru'l-kavâid ve tahrîru'l-fevâid**, Thr. Ebu Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selman, Kahire.
- İBN SÛBKÎ, Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî, (1964) **Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ**, I-X, Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulvi & Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire.
- İBN SÛBKÎ, Tâcuddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî, (1991), **el-Eşbâh ve'n-nezâir**, Nşr. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, (1911), **İlm-i Hilâf**, İstanbul.
- KAHRAMAN, Abdullah (2003), "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Bazı Fıkhî Görüşleri", **DEÜİFD**, Sayı 18, s.147-168, İzmir.
- KALLEK, Cengiz, (1999), "İbn Receb", **DİA**, Cilt 20, s. 243-247, DVY, İstanbul.
- KARÂFÎ, Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris b. Abdirrahman, (1998), **Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk**, I-IV, Beyrut.
- KATİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh, (1360), **Keşfu'z-zunûn an esmâi'l-kutub ve'l-funûn**, Nşr.Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul.
- KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa b. El-Hüseynî, (1993), **el-Külliyât**, Nşr. Adnan Dervîş, Muhammed el-Mısırî, Beyrut.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, (1957), **Mu'cemu'l-müellifin terâcimi musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye**, I-IV, Dımaşk.
- KIZILKAYA, Necmettin, (2008), **Kâsânî'nin Bedâyi' İsimli Eserinde Kavâid'in Yeri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul.
- KOCA, Ferhat, (1999), "İbn Teymiyye, Takiyyuddîn", **DİA**, Cilt 20, s. 391-405, DVY.
- _____, (2000), "İbnü'l-Mibred", **DİA**, Cilt 21, s. 126-128, DVY, İstanbul.

_____, (2002), **Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi**, Ankara.

KÖSE, Saffet, (2001), “İsnevî”, **DİA**, Cilt 23, s. 160-161, DVY, İstanbul.

MAKKARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, (ts.), **el-Kavâid**, Nşr. Ahmed b. Abdillâh b. Hamîd, Mekke.

MARDİN, Ebû'l-'Ulâ (1966), **Huzur Dersleri**, I-III, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

MUSLU, Ramazan (2001), “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Nakşibendîlik Risâlesi'nin Tahlili”, **SÜİFD**, Sayı 4, s. 200.

NEDVÎ, Ali Ahmed, (1986), **el-Kavâidü'l-fıkhiyye mefhûmuhâ, neşetuhâ, tatavvuruhâ, dirâsetu müellefâtihâ, edilletuhâ, mehemmetuhâ, tatbîkâtuhâ**, Dımaşk.

ÖNDER, Mehmet (1969), **Büyük Alim Hz. Hâdimî**, Ankara.

ÖZEN, Şükrü, (1996), “Furûk”, **DİA**, Cilt 13, s. 223-227, DVY, İstanbul.

ÖZTÜRK, Osman, (1973), **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdulkadir, (1986), **Muhtâru's-sihâh**, Beyrut.

SARIKAYA, Yaşar (2008), **Ebû Saîd el-Hâdimî Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi**, Kitap Yayınevi, İstanbul.

SÜYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir, (1987), **el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve furû'î fıkhi'ş-Şâfi'yye**, Nşr. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut.

ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris, (1961), **el-Umm**, Darul ma'rife, Beyrut.

ŞİMŞEK, Halil İbrahim, (2010), **Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Hadim Belediyesi Yayınları, Konya.

- TAFTAZÂNÎ, Sa‘duddîn Mes‘ûd bin Ömer,(t.y.) **Şerhu’t-Telvîh ‘ale’t-Tavdîh li metni’t-tenkîh fî usûli’l-fikh**, Tahric Zekeriya Amîrât, Beyrut..
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, (1996), **Keşşâfu ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm**, Nşr. Ali Dahrûc, Beyrut.
- TÛFÎ, Necmuddin Süleyman b. Abdilkavî, (1989), **Şerhu muhtasari’r-Ravda fî usûli’l-fikh** ,I-II, Nşr. İbrahim b. Abdillâh b. Muhammed Âli İbrahim, Riyad.
- UYAN, Abdullatif (1993), **İslam Meşhurları Ansiklopedisi**, I-II, Bereket Yayınevi,
- UZ, Mehmet Ali (1993), **Baha Veled’den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri**, I-II, Konya.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1965), **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Ankara.
- ÜNAL, İ.Hakkı, (1999), “İbn Hatîbu’d-Dehşe”, **DİA**, Cilt 20, s. 30-31, DVY, İstanbul.
- VENŞERÎSÎ, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahya, (1980), **Îzâhu’l-mesâlik ilâ kavâ’idi’l-İmâmı Mâlik**, Tahkik Ahmed Ebû Tâhir el-Hattâbî, Mağrib.
- YAMAN, Ahmet, (2001), “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ Ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri”, **Marife**, Sayı 1, Yıl 1, s.49-75.
- YAYLA, Mustafa, (1997), “Hâdimî Ebû Saîd”, **DİA**, Cilt 15, s. 24-25, DVY, İstanbul.
- YILDIRIM, Mustafa, (2001), **Mecelle'nin Küllî Kaideleri**, İzmir.
- ZERKÂ, Mustafa Ahmed, (1983), **el-Medhalu'l-fikhiyyu'l-‘âmm**, I-III, Dımaşk.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Bahadır, (1982), **el-Mensûr fi’l-kavâid**, Thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud Abdussettâr Ebû Ğudde, Kuveyt.
- ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmud ed-Dımaşkî, (1976), **el-A‘lâm**, I-X, Nşr. Dâru’l-İlmi li’l-Mülâyîn, Beyrut.
- ZUHAYLÎ, Muhammed Mustafa, (1999), **el-Kavâ’idü’l-Fikhiyye ‘alâ’l-Mezhebi’l-Hanefî ve’ş-Şâfiû**, Kuveyt.

ÖZGEÇMİŞ

Necmettin AZAK, 1975 Trabzon/ Arsin doğumlu. Hafızlığını 1986'de tamamladı. İlk ve orta öğrenimini Samsun/Terme İ.H.L.1992'de tamamladı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1997'de tamamladı. 1998-2002 İstanbul'da Üsküdar'da kolejde öğretmenlik yaptı. 2002-2008 Bilişim sektöründe çalışma. 2008'den itibaren İlim Yayma Vakfı Fatih/Vefa Üniversite Yurdu Müdürlüğü. Evli ve iki çocuk bâbası.